

UDK: 323 (497.6) "1992-1995"
Izvorni naučni rad

BOSNA I HERCEGOVINA U POLITIČKOJ PROJEKCIJI INTELEKTUALNIH KRUGOVA (1992-1995)¹

Edin Omerčić

Univerzitet u Sarajevu, Institut za historiju, Bosna i Hercegovina

U radu se razmatra pitanje političke percepcije Bosne i Hercegovine u razdoblju od 1992. do 1995. godine. Koristeći Maleševićeve interpretacije Gramscijeve i Baumanove teorije o intelektualcima i tipovima intelektualaca,² autor je konstruirao odgovarajući model kroz koji je razmatrao djelovanje intelektualnih krugova kao "nevidljivih" *tumača*, *organicističkih tumača*, *organskih tumača* te *zakonodavaca* koji su djelovali na jednonacionalnoj platformi. Nakon sociološke identifikacije intelektualnih krugova okupljenih u regionalnim centrima Bosne i Hercegovine: Banjoj Luci, Mostaru, Tuzli i Sarajevu, a kroz građu proizašlu iz njihova javnog djelovanja, autor je iznio stavove intelektualnih krugova o ustavno-pravnom uređenju i teritorijalnom ustroju Bosne i Hercegovine razmatrajući i osvrćući se na dnevno-politički kontekst na lokalnoj i međunarodnoj razini.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, rat, mirovni plan, intelektualni krugovi, Kongres srpskih intelektualaca, Demokratski forum, Musli-

¹ Rad je nastao u sklopu projekta u Institutu za istoriju u Sarajevu i dio je magistarskog rada odbranjenog 8. maja 2013. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu pred komisijom u sastavu: prof. dr. Zijad Šehić (predsjednik), prof. dr. Enes Pelidija (član), prof. dr. Ugo Vlaisavljević (član), doc. dr. Edin Radušić (član) i prof. dr. Husnija Kamberović (mentor). Također, osim komisiji i mentoru, ovom prilikom zahvaljujem osoblju Bošnjačkog instituta – Fondaciji Adila Zulfikarpašića u Sarajevu kao i osoblju Narodne biblioteke Srbije, te radnicima Arhiva Tuzlanskog kantona na pruženim uslugama, ljubaznosti i profesionalnoj saradnji.

² Malešević S. 2003. 33-51.

manske asocijacije Mostara i Hercegovine, Bošnjački sabor, Hrvatsko narodno vijeće, Srpsko građansko vijeće, Hrvatsko društvo za znanost i umjetnost, Banja Luka, Mostar, Sarajevo, Tuzla

Dnevno-politički kontekst i djelovanje intelektualaca

Krajem 1991. godine niz ratnih sukoba se “premjestio” na teritorij Bosne i Hercegovine koja je Jugoslovenskoj narodnoj armiji (JNA) služila kao vojni poligon. Od početka 1992. godine među stanovništvom Bosne i Hercegovine zavladała je ratna psihoza. Januar je bio obilježen brojnim sastancima i skupovima na kojima se razmatrala budućnost Bosne i Hercegovine. Neriješeno pitanje ustavno-pravnog uređenja Bosne i Hercegovine postavljalo se kao ključno i protezalo se kroz čitavo razdoblje koje se u članku razmatra. Na sastanku delegacije Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine (HDZ BiH) s predsjednikom Republike Hrvatske, Franjom Tuđmanom, održanom 27. decembra 1991. godine, otvoreno je razgovarano o budućnosti Bosne i Hercegovine, a javno su iskazane pretenzije za mogućim raspadom i političkim dijeljenjem Bosne i Hercegovine prema isključivo nacionalnom principu. Tuđman je vjerovao da će se međunarodnim priznanjem Hrvatske, kriza u bivšoj Jugoslaviji prenijeti u Bosnu i Hercegovinu, što se na kraju pokazalo tačnim.³ Primirjem, koje su u Sarajevu 2. januara 1992. godine potpisali general Andrija Rašeta u ime JNA i Gojko Šušak u ime Hrvatske vojske (HV), te Cyrus Vance u ime međunarodne zajednice, i kao izaslanik glavnog tajnika Ujedinjenih naroda (UN), u Hrvatskoj je zavladao prividni mir. U Bosni i Hercegovini javila se samo lažna nada da je užas rata izbjegnuto te da je na pomolu, konačno, rasplet “jugoslavenske krize”. “Jastrebovi” velikohrvatske i velikosrpske politike stvo-

³ Sastanak je važan iz više razloga, jer govori o tijesnoj povezanosti i nadređenosti političkog vrha Hrvatske prema HDZ-u BiH. Na sastanku su direktno izneseni konkretni politički planovi oko priključivanja dijelova BiH Republici Hrvatskoj, te način na koji se namjerava to izvršiti, a time i do kraja paralizirati svaki oblik parlamentarnog djelovanja institucija BiH, Skupštine i Predsjedništva. Tuđman je zaključio da “sa perspektivom suverenosti Bosne i Hercegovine nema nekakvih izgleda”. Pored ovoga, na vidjelo posrednim putem izlaze stavovi predsjednika Predsjedništva BiH, Alije Izetbegovića, u vezi s ratom u Hrvatskoj i njegovo nastojanje i zalaganje za zaustavljanje rata. Vidi: Lovrenović I. i Lucić P. 2005. 76-128.

rili su političko-socijalni ambijent koji je u bosanskohercegovačkom društvu bio povoljan da spirala beznađa, sačinjena od straha, mržnje i osvete, pripremi stanovništvo za rat. Potpisivanje januarskog primirja direktno je omogućilo izbijanje novih vojnih sukoba, ovoga puta na teritoriji Bosne i Hercegovine.⁴ Predsjedništvo i Vlada Bosne i Hercegovine, unatoč prijetnjama i upozorenjima članova Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine (SDS BiH), zatražili su međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine.

Pismo koje su predsjedniku Republike Hrvatske, Franji Tuđmanu, uputili sarajevski intelektualci početkom januara 1992. godine, u kojem su Tuđmana upozoravali na pogubnu politiku koju vodi prema narodima u Bosni i Hercegovini, izazvalo je polemiku. Pismo i njegove autore pokušavao je diskvalificirati Zvonko Lerotić. Javna prepiska vođena je u *Vjesniku* tokom januara 1992. godine. Istoga dana, 6. januara 1992. godine, u Sarajevu je održan Okrugli sto na kojem su razmatrane buduće pravne, ustavne, teritorijalne i političke opcije za Bosnu i Hercegovinu. Nedugo zatim, 8. januara 1992. godine, održan je sastanak Nikole Koljevića i Franje Borasa s Franjom Tuđmanom i saradnicima.⁵ Sastanak je protekao u formi neslužbenog utvrđivanja ranije potpisanog primirja i “pacifikacije srpsko-hrvatskih odnosa” u smislu pokušaja dogovora “o nekom političkom rješenju u Bosni i Hercegovini” budući da i srpska i hrvatska strana imaju pred sobom “zajedničku jednu opasnost”, u vidu potencijalnog stvaranja “islamske republike”. Koljević je na sastanku istakao više stvari. Prvo je spomenuo interese koje smatra zajedničkim i hrvatskoj i srpskoj strani u Bosni i Hercegovini, a to je separacija stanovništva na osnovi etničke pripadnosti, a izrazio je i mišljenje da ne postoji mogućnost “pravog, konstruktivnog dogovora” s partnerima u bosanskohercegovačkoj vlasti. Također, Tuđmanu je iznio osnovni prijedlog uređenja Bosne i Hercegovine kao

⁴ Zagrebački Odbor antiratne kampanje je uspješno analizirao taktiku koja je primjenjivana od strane “srpskih ekstremista”, kako bi se započeli oružani sukobi na lokalnom nivou. Bez velikih varijacija, mehanizam je primjenjivan i u BiH. Vidi: “Taktika srpskih ekstremista”. *ARKzin* (I, 1.) Zagreb: 23.10.1991. 13.

⁵ Na ovom mjestu Koljević i Boras, iako članovi Predsjedništva SR BiH, nisu nastupali ispred ove institucije, već neformalno, kao stranačke, odnosno privatne osobe. Sastanak je održan u tajnosti. Prema razgovoru pred kraj sastanka zaključujemo da je dvojac Boras-Koljević u Zagreb doputovao bez znanja Vlade, Skupštine i ostalih članova Predsjedništva BiH, te da je postojala želja da sastanak i razgovor ne bude popraćeni u medijima. Vidi: Lovrenović I. i Lucić P. 2005. 129-154.

tripartitne zajednice, odvojenih institucija, zajednicu u kojoj će tri nacionalne skupine živjeti jedna pored drugih, a “ne jedni na glavi drugima”. Koljević je rekao kako: “Nama nezavisna Bosna nikako ne odgovara, jer ona nas, a mislili smo i hrvatski narod dovodi u situaciju da smo odvojeni od svojih matica. I, jednom, ako Bosna dobije nezavisnost, kao što je sada zatražila, situacija i za hrvatski i za srpski narod je zapečaćena, odnosno onda je ona u rukama drugih nekih. Ona nije više u našim rukama. Mi smo zato predlagali za Bosnu jedan konfederalni status – bar kao prvu etapu, u kojem bi, ako se konstruktivno gleda Hrvatska nacionalna zajednica i Srpska nacionalna zajednica mogle da imaju slobodne, isto tako konfederalne veze sa Hrvatskom, odnosno sa Srbijom, ili Srbijom i Crnom Gorom, kako će to već biti”.

Zvonko Lerotić je govorio o dogovorima iz marta i aprila 1991. godine između izaslanika Vlade Srbije i Vlade Hrvatske, koji su vođeni u Karađorđevu i Tikvešu. Na ovim sastancima su izaslanstva tražila načine rješavanja međunarodnih odnosa, “razgraničenja, odvajanje samostalnih država, preseljenje stanovništva” civilizacijskim putem, da bi se izbjegao ratni sukob. Također, istakao je osnovnu ideju prema kojoj je početna zamisao bila “da hrvatska strana pomogne konstituciji srpske države, srpska strana da pomogne konstituciji hrvatske države”, ali da u to vrijeme (u aprilu i tokom ljeta 1991. godine) nije razgovarano niti je spominjana ideja konfederalizacije Bosne i Hercegovine, a postavio je i pitanje ustavnosti i legitimiteta referendum građana srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.⁶

Narednog dana, 9. januara 1992. godine održano je zasjedanje Skupštine srpskog naroda i na njemu je donesena Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine. Prema I. tački Deklaracije ova cjelina se proglašava: “Na područjima srpskih autonomnih regija i oblasti i drugih srpskih etničkih cjelina u Bosni i Hercegovini, uključujući i područja na kojima je srpski narod ostao u manjini zbog genocida koji je nad njim izvršen u drugom svjetskom ratu, a na osnovu plebiscita održanog 9. i 10. novembra 1991. godine na kome se srpski narod izjasnio za ostanak u zajedničkoj državi Jugoslaviji (...)”. Iz rečenog, proizašla je i II. tačka Deklaracije u kojoj se kaže da se ova Republika “nalazi u sastavu savezne države Jugoslavije kao njena federalna jedinica”. Dalje, u sljedećim tačkama govori se o teritorijalnom razgraničenju “sa političkim zajednicama drugih naroda Bosne i Hercegovine” te o načinu

⁶ Isto.

rješavanja međusobnih prava i obaveza, sjedištu Republike, organima vlasti u Republici te propisima koji su na snazi. Upadljivo je da Deklaracija na prvo mjesto postavlja i traži uvažavanje etničkog, pa tek onda, redom istorijskog, pravnog, kulturnog, ekonomskog, geografskog, i komunikacijskog principa.⁷ Proglašenje Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini unijelo je novu realnost u politički život, koju nije bilo moguće ignorirati jer je imalo političke, ekonomske i pravno-političke posljedice u vezi s pregovorima o sudbini Bosne i Hercegovine.⁸ Nedugo nakon spomenutog zasjedanja Skupštine srpskog naroda, formalno-pravno je kao država prestala postojati Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Evropska zajednica (EZ) priznala je njene bivše republike: Republiku Sloveniju i Republiku Hrvatsku kao nezavisne države, a odlukom bugarske Vlade od 15. januara, Bugarska je priznala Bosnu i Hercegovinu kao suverenu i nezavisnu državu, što je bilo prvo njeno međunarodno priznanje. Dvadesetak dana prije referenduma u Bosni i Hercegovini, 6. februara 1992. godine, Turska je “u paketu” priznala nezavisnost jugoslovenskih republika: Makedonije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije.⁹ U Bosni i Hercegovini pokrenule su se pripreme za referendum građana koji je održan 29. februara i 1. marta 1992. godine.¹⁰ Skupština srpskog naroda je dan ranije, 28. februara 1992., proglasila svoj Ustav, uz intoniranje srpske himne “Bože pravde”. Ustav je proglasio Momčilo Krajišnik, a na sjednici Skupštine srpskog naroda razmatran je i Zakon o područjima srpskih opština u Bosni i Hercegovini, prema kojem bi Srpska republika BiH imala oko 70 opština.¹¹ Neposredno nakon što je Skupština srpske republike proglasila Ustav, a prije okončanja referenduma građana Bosne i Hercegovine u Sarajevu, održan je Kongres srpskih intelektualaca Bosne i Hercegovine.

⁷ *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (I, 2.)*. Sarajevo, 27.1.1992. 14.

⁸ TANJUG. “Nezavisna poslanička grupa u BiH: Republika srpskog naroda u BiH realnost”. *Oslobođenje*. Sarajevo, 14.1.1992. 3.

⁹ *Oslobođenje*. Sarajevo, 17.1.1992. 1; TANJUG. “Priznanje iz Ankare u ‘paketu’; Turska priznala i BiH.” *Oslobođenje*. Sarajevo, 7.2.1992. 1.

¹⁰ Odaziv na referendum bio je gotovo dvotrećinski, a prema pisanju sarajevskog *Oslobođenja*, od 3.199.031 glasača, glasalo je 1.997.644, od čega je važećih listića bilo 1.992.199. Za nezavisnost BiH izjasnilo se 1.986.202 ljudi, dok je protiv bilo 5.997 glasača. *Oslobođenje*. Sarajevo, 4.3.1992. 1.

¹¹ Rakočević-Novaković S. “Skupština srpskog naroda BiH; Proglašen srpski ustav”. *Oslobođenje*. Sarajevo, 28.3.1992. 3.

Cutileirovo posredovanje u pregovorima o Bosni i Hercegovini trajalo je od 13. februara do početka maja 1992. godine, kada su i propali. Na sastanku u Sarajevu, 18. marta 1992., u petoj rundi pregovora o BiH uz posredovanje predstavnika EZ-a, usvojen je dokument pod nazivom "Izjava o načelima za novo ustavno ustrojstvo Bosne i Hercegovine", prema kojoj je BiH trebala biti "(...) država sačinjena od tri sastavne jedinice, temeljene na nacionalnim načelima i vodeći računa o gospodarskim, zemljopisnim i drugim kriterijima" u okviru svojih sadašnjih granica, u okviru kojih ni "(...) vlada Bosne i Hercegovine, niti vlade sastavnih jedinica neće poticati ni podupirati težnje prema bilo kojem dijelu njezina teritorija od strane susjednih država. Suverenitet počiva u građanima muslimanskog, srpskog i hrvatskog naroda, te drugim narodima i nacionalnostima, koji ostvaruju svoju suverenost građanskim sudjelovanjem u sastavnim jedinicama i u središnjim organima republike".¹² U okviru ovih pregovora se i od strane međunarodne zajednice umjesto "građanskog" prihvaća princip "nacionalnog" kod donošenja odluka u vezi s uređenjem Bosne i Hercegovine.¹³

Od marta 1992. godine, situacija u Bosni i Hercegovini postajala je sve napetija. Nakon što je Cutileirovo mirovno posredovanje doživjelo neuspjeh, u institucijama Bosne i Hercegovine počelo je razilaženje među koalicionim partnerima u vlasti.¹⁴ Ubrzo je došlo i do otvorenog napada JNA, srpskih, srbijskih i crnogorskih vojnih formacija na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Postepeno su se na površini pojavili najgori elementi bosanskohercegovačkog društva od kojih su pojedini postali važni akteri svakodnevnih ratnih zbivanja. Početkom marta 1992. godine održan je sastanak Savjeta za zaštitu ustavnog poretka na kojem je upozoravano na mogućnost izbijanja rata.¹⁵ Agresija na Bosnu i Hercegovinu razbuktna se nakon referenduma građana, a naročito tokom aprila i maja 1992. godine. Nad civilnim stanovništvom u bosanskohercegovačkim selima i gradovima počinjeni su brojni zločini. Porušene su cestovne i željezničke komunikacije, mostovi na rijeci Savi, nije funkcionirala legalna vlast koju su neovlašteno zamjenile paradžavne i paravojne for-

¹² Bilić I. i Tuđman M. 2005. 80.

¹³ Begić I. K. 1997. 83-100.

¹⁴ Nikolić K. 2011. 47.

¹⁵ Isto. 44.

macije, rastao je broj izbjeglih i nezbrinutih lica.¹⁶ Rad Skupštine BiH bio je blokiran. Na sjednici Predsjedništva SR BiH od 4. aprila 1992. doneseni su zaključci o izvršenju mobilizacije Teritorijalne odbrane (TO) i milicije u SR BiH te je od strane JNA upućen zahtjev republičkom štabu TO za vraćanje naoružanja.¹⁷ JNA je prije izvršenog formalnog povlačenja, oružje ostavljala paravojsnim formacijama, “pod komandu SDS i Karadžića” te otvoreno stala iza politike SDS-a u Bosni i Hercegovini.¹⁸ Nakon 7. aprila 1992. godine, kada je proglašeno odvajanje Srpske Republike Bosne i Hercegovine od SR Bosne i Hercegovine, i američkog priznanja nezavisnosti Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine,¹⁹ već sljedećeg dana, 8. aprila 1992. godine, proglašena je neposredna ratna opasnost na teritoriji Republike BiH koja u svome imenu nije više nosila odrednicu “socijalistička”. Članovi Predsjedništva RBiH, Biljana Plavšić i Nikola Koljević, su između 8. i 9. aprila 1992. podnijeli ostavke.²⁰ Za vrlo kratko vrijeme formirani su koncentracioni logori u mnogim mjestima Bosne i Hercegovine.²¹ Političko-sigurnosna situacija je svakim danom pogoršavana, a kao nužnost se nametalo i vođenje, odnosno nastavak političkih razgovora o ustavnom uređenju Republike Bosne i Hercegovine pod pokroviteljstvom EZ-a. Evropska zajednica od predsjednika Predsjedništva Republike BiH, Alije Izetbegovića, nije tražila da na pregovore, koji su se održali u Lisabonu od 30. aprila do 2. maja 1992. godine, dođe u svojstvu Predsjednika Republike, već kao stranački, nacionalni predstavnik jedne strane u sukobu.

¹⁶ Šimić T. 2006. 125-129.

¹⁷ Sjednica Predsjedništva SR BiH, Predsjedništvo SR BiH, D.T. 01-1/91, Sarajevo, 4.4.1992. Dokument u posjedu autora.

¹⁸ Predsjedništvo Republike BiH, Broj: 02-011-622/92, Zapisnik 78. sjednice Predsjedništva RBiH, Sarajevo, 25.4.1992. Dokument u posjedu autora.

¹⁹ Bosna i Hercegovina je 22. maja 1992. godine primljena u članstvo Ujedinjenih nacija, a međunarodno je priznata od svih članica EZ-a i drugih država.

²⁰ Predsjedništvo RBiH, Broj: 02-011-304/92, Zapisnik 66. sjednice Predsjedništva RBiH, Sarajevo, 9.4.1992. Dokument u posjedu autora.

²¹ Predsjedništvo RBiH, Broj: 02-011-621/92, Državna tajna, Primjerak br. 1., magnetofonski snimak 70. sjednice Predsjedništva RBiH, održane 14. aprila 1992.godine, T3/4. Predsjednik: “Ovdje piše po naređenju Miloševića i rukovodstva u armiji formirani su koncentracioni logori u Bileći, Foči, Sokocu, Aleksincu i Nišu. (...) u koncentracionom logoru zatočene su porodice sa djecom koji žive pod vrlo teškim uslovima. Na Palama i oko Pala hvataju se muslimani i zatvaraju radi razmjene”.

O ovome se raspravljalo i na sjednici Predsjedništva prije pregovora, a Izetbegović je naglašavao upravo to da na pregovorima može sudjelovati jedino kao predsjednik Predsjedništva RBiH, uz ispunjavanje uvjeta o zaustavljanju agresije, što su podržali i ostali članovi Predsjedništva.²² Na povratku s pregovora iz Lisabona, JNA je na sarajevskom aerodromu zarobila Izetbegovića i njegovu pratnju, a u toku dana izvršen je vojni napad tenkovima JNA na Sarajevo s ciljem presjecanja grada. Kopneni napad je zaustavljen na obalama rijeke Miljacke kod platoa Skenderije. Nakon pregovora između institucija Republike Bosne i Hercegovine i sarajevskog vojnog vrha JNA, Izetbegović je pušten i razmjenjen za komandanta II vojne oblasti, za generala Milutina Kukanjca.

Nedugo zatim, 6. maja 1992. godine u Austriji, u Grazu, sastali su se Mate Boban i Radovan Karadžić kao stranački i politički predstavnici. U “Priopćenju za javnost” sa sastanka između dvojice predstavnika koji su, pored navedenog, predstavljali i dio vlastitih nacionalnih zajednica, izjavili su da su odlučni da miroljubivim sredstvima i dogovorom rješavaju sva sporna pitanja pa tako i pitanje razgraničenja srpske i hrvatske konstitutivne jedinice u Bosni i Hercegovini, kako bi prestali razlozi za oružane sukobe između Hrvata i Srba na teritoriji Bosne i Hercegovine. Nakon razgovora, sporno je ostalo razgraničenje u Mostaru te podjela teritorija južno od Mostara, a prema pitanju područja oko Kupresa kao i u Bosanskoj Posavini strane su se saglasile da se vodi računa o kompaktnosti prostora i o komunikacijskim vezama.²³

Na sjednici Skupštine Republike Srpske, koja je održana 12. maja 1992. godine, Radovan Karadžić je vrlo iscrpno iznio strateške ciljeve srpskog naroda koji su podrazumijevali državno razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice, koridore između Semberije i Krajine, koji imaju funkciju višestruke integracije “srpskih zemalja”, zatim “eliminisanje Drine kao granice između dva svijeta”, uspostavljanje granice na Uni i Neretvi i podjelu Sarajeva na srpski i muslimanski dio. Kao šesti strateški cilj postavljen je izlaz Srpske Republike na more: “Nije to nevažno, to je vrlo važno, ali ima važnije od važnijega, ima izglednije od izglednijega. Mi ne znamo koliko je izgledno to, ali mi moramo samo znati da je naš interes i cilj, da prije svega Hercegovina, koja je izlazila u svojoj istoriji na more, izađe ponovno na more, to jeste, moramo dio teritorije

²² Predsjedništvo RBiH, Broj: 02-011-329/92, Zapisnik 80. sjednice Predsjedništva RBiH, Sarajevo, 28.4.1992. Dokument u posjedu autora.

²³ Bilić I. i Tuđman M. 2005. 93.

koja je tamo učiniti srpskom i ne priznati taj prostor kao dio Hrvatske države radi toga što je nepošteno, nečasno, nekorektno, povučena granica između Hrvatske i drugih dijelova. To je granica, strateška granica. (...) To je granica protiv Srba, protiv Rusa, to je granica protiv istočnog svijeta, protiv Pravoslavlja. (...) Mi vjerujemo, nadamo se i u Boga, u pravdu i u naše snage da ćemo ostvariti ono što smo zacrtali, svih šest ovih strateških ciljeva naravno, (...) i definitivno završiti posao za borbu, za slobodu spskog naroda”²⁴

Putem ova dva primjera vidljivo je da odluke koje su se odnosile na teritorijalni integritet, tj. na teritorijalnu dezintegraciju Bosne i Hercegovine, te ustavno-pravno uređenje i položaj državnih institucija Republike, nisu donešene od legalnih institucija vlasti Republike BiH, već isključivo na stranačkim i međustranačkim dogovorima i sastancima, putem nelegalnih organizacija nacionalističkih političkih elita koje su bile u uskoj sprezi s *organicističkom* intelektualnom elitom.

Intelektualni krugovi koji su djelovali prije početka rata ili su prestali s djelovanjem ili nisu imali nikakvog upliva, kako u javnom mnijenju, tako ni u centru političke moći odlučivanja. Srpski intelektualci okupljeni oko istoimenog Kongresa su svojim dugogodišnjim djelovanjem, ali i u ovom periodu pred samo izbijanje rata u Bosni i Hercegovini, imali presudan utjecaj u rasturanju Bosne i Hercegovine i prilikom samog kreiranja velikosrpske državotvorne politike te u odgajanju “masa” na mitologiziranim interpretacijama prošlosti.²⁵ Osim toga, bila je primjetna gotovo sinhronizirana podudarnost planova i izjava stranačkih čelnika s vojnim napadima jedinica JNA koje su poduzimane na terenu. Isto tako, pokušaji diskreditacije institucije Predsjedništva Bosne i Hercegovine bili su usklađeni s djelovanjem jedinica JNA.

Uporedo s pogoršanjem humanitarne i sigurnosne situacije,²⁶ uz svakod-

²⁴ IT-97-24-T. The Prosecutor Vs. Milomir Stakić. Exhibit #S 141-2b. Izborni zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH. Banja Luka. 16.5.1992. 7-9. Donesene odluke su i formalnopravno stupile na snagu objavljivanjem u *Službenom glasniku Republike Srpske* od 26. novembra 1993.

²⁵ O Kongresima srpskih intelektualaca opširnije u posebnom poglavlju ovog rada.

²⁶ Od maja 1992. paravojska bosanskohercegovačkih Srba (od 12. maja 1992. službeno nazvana Vojskom Republike Srpske) počela je prekidati dovode električne energije i vode stanovništvu Sarajeva. S prvim zimskim danima stanovništvu je prekinut dovod plina što je dodatno usložnjavalo i onemogućavalo normalan svakodnevni život stanovnika u glavnom gradu RBiH.

neveno granatiranje bosanskohercegovačkih gradova i stradanja stanovništva, vodili su se mirovni pregovori i konferencije u Strasbourgu, Sarajevu, Parizu i Londonu. Na Konferenciji o bivšoj Jugoslaviji, održanoj u Londonu 26. augusta 1992. godine, Cutileiro i Carrington su podnijeli ostavke, a daljnji pregovori o bivšoj Jugoslaviji bili su nastavljani u Genevi, pod kopredsjedništvom Cyrusa Vancea i Davida Owena. Predsjedništvo Republike BiH je 26. juna 1992. usvojilo "Platformu za djelovanje Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima", kao najširi okvir za okupljanje svih patriot-skih snaga u front borbe za suzbijanje agresije i uspostavljanje mira i slobode, reda i zakonitosti na cijeloj državnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine.²⁷ Bosanskohercegovačka delegacija je tokom jula i augusta na međunarodnim mirovnim pregovorima konstantno i bezuspješno insistirala na omogućavanju preduvjeta za pregovaranje koji se odnose na prekid ratnih dejstava, poštivanje rezolucija Vijeća sigurnosti o uklanjanju teškog naoružanja i poštivanje obaveza s prethodnih razgovora. Na domaćem političkom planu doneseno je niz odluka, stavova i sporazuma. Prvo je na sjednici Hrvatske zajednice Herceg-Bosna (HZH-B), 3. jula, potvrđena i dopunjena odluka o uspostavi HZH-B, potom je u Predsjedništvu RBiH potvrđena ostavka Koljevića i Plavšićeve, a novi članovi Predsjedništva postali su Mirko Pejanović i Nenad Kecmanović. Ubrzo je, 17. jula, u Londonu dogovoren još jedan u nizu prekida vatre, a u Zagrebu su Izetbegović i Tuđman, 21. jula 1992. godine, potpisali "Sporazum o prijateljstvu i saradnji između dviju republika". Zajednička komisija Vlade i Predsjedništva RBiH je 16. augusta 1992. donijela "Ustavne principe unutrašnjeg uređenja Republike".²⁸

²⁷ Tekst Platforme donose Bilić I. i Tuđman M. 2005. 99-100. Tarik Haverić je u knjizi *Ethnos i demokratija* analizirao Platformu kao dokument koji je proizvod najvišeg organa novopriznate države, za koji tvrdi da sadržaj ne odgovara naslovu, te da se najveći dio teksta ne odnosi na ratne uvjete i sastavljen je od odjeljaka u kojima se ne iznose stavovi Predsjedništva o budućoj Bosni i Hercegovini i njenoj unutrašnjoj organizaciji, strukturi buduće Skupštine, ustanovama koje garantiraju nacionalnu ravnopravnost. On iznosi stav prema kojem je Platforma ponudila pravno-političke osnove ustavnog poništenja BiH "nastavljajući lanac političkih odluka i ustavnih rješenja zbog kojih su tokom rata mnogi akteri smatrali da je njen nestanak samorazumljiv." Vidi: Haverić T. 2006. 63. Platformu je moguće analizirati u kontekstu datog vremena, proteklih događaja i utvrđenih činjenica i putem drugačijih relevantnih modela. Antropološki pristup u modelu Claude Levi Straussa o međuodnosima i usporenom postojanju "zamišljenog i ostvarenog, konkretnog i apstraktnog" to svakako može ponuditi.

²⁸ *Narodni list*. Mostar, rujan, 1992. 2-3.; Bilić I. i Tuđman M. 2005. 114 -129.

Određeni pomaci u institucionaliziranom okupljanju intelektualaca primjećuju se s proljeća 1992. godine, i to u Banjoj Luci, Tuzli i Mostaru, nakon čega je, od jula i augusta 1992. uslijedila svojevrsna poplava osnivanja i okupljanja intelektualaca u formalne intelektualne krugove s nacionalnim predznakom.

Djelovanje intelektualnih krugova koji su formirani u Banjoj Luci, odnosno na prostorima pod kontrolom Vojske Republike Srpske (VRS), u periodu od 1992. do kraja 1995. godine, određeno je uglavnom u odnosu prema vladajućoj SDS. Zajednički nazivnik stranke na vlasti, opozicije i intelektualnih krugova, u ovom razdoblju, bilo je uvažavanje činjeničnog stanja i realnosti iskazane u postojanju Republike Srpske.²⁹ Opoziciju prema SDS-u su uz Demokratski forum činile i određene političke stranke čiji su čelni ljudi djelovali u navedenom intelektualnom krugu. Nacionalističku politiku SDS-a su, s druge strane, nakon početnih nesuglasica,³⁰ tokom čitavog ratnog razdoblja podržavali intelektualci koji će kasnije (nakon potpisivanja primirja, kada su rezultati politike SDS-a došli pod veliki upitnik javnosti RS-a) formirati Srpski intelektualni forum i nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma, početi javno kritizirati vlasti RS-a.

Početakom jula 1992. godine iz Tuzle su na dnevno-politička dešavanja reagirala dva udruženja. Riječ je o Forumu građana Tuzle i o Forumu građana srpske nacionalnosti.³¹

Neposredno nakon izbijanja ratnih sukoba, u Mostaru su do izražaja došle dvije struje intelektualaca okupljene oko dva različita udruženja – Muslimanskog nacionalnog vijeća i Vijeća Muslimana Hercegovine. Osnivanju spomenutih mostarskih udruženja prethodila je vanredna sjednica Predsjedništva HZB-H,³² održana 8. aprila 1992., na kojoj je donesena Odluka o formiranju Hrvatskog vijeća obrane (HVO) kao vrhovnog tijela “obrane hrvatskog naroda u Hrvatskoj zajednici Herceg-Bosna”, a imala su se brinuti o odbrani terito-

²⁹ *Novi prelom*. Banja Luka, 2.12.1992. 3.

³⁰ O ovom pitanju opširnije u posebnom poglavlju rada.

³¹ O Tuzli i borbi između nacionalističke i građanske elite više u doktorskoj disertaciji: Armatolas I. 2006.

³² Hrvatska zajednica Herceg-Bosna formirana je 18. novembra 1991. sa sjedištem u Mostaru. *Narodni list*. 1. Mostar, rujan 1992. 2-3. Odluka o uspostavi Hrvatske zajednice Herceg-Bosna. O nepostojanju legaliteta i legitimnosti uspostave ove zajednice vidi: Ribičić C. 2001.

rije Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, potom hrvatskog naroda – prvenstveno, kao i ostalih naroda na ovoj teritoriji. Ova Odluka bila je upitna i kada se gleda kroz prizmu zakonodavstva same Zajednice, jer je donesena na temelju članka 7. Odluke o uspostavi Hrvatske zajednice Herceg-Bosne.³³ Kasnije je na sjednici Predsjedništva HZH-B, od 3. jula 1992. godine, iz tih razloga donesena Statutarna odluka o privremenom ustrojstvu izvršne vlasti i uprave na području Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, a HVO je, zvanično, samo privremeno, postalo najviše tijelo izvršne vlasti i uprave na ovoj teritoriji. Ovim činom su zapravo vojne strukture preuzele vlast i bilo im je omogućeno da donose brojne zakonske odluke, uredbе, propise i pravila, koje su se odnosile na djelokrug civilnih poslova, i u funkciji stvaranja legaliteta i legitimnosti postojanja ove tvorevine.

Skupština općine Mostar je 9. aprila 1992. donijela odluku o stupanju na snagu neposredne ratne opasnosti na području općine Mostar. Prema ovoj Odluci, formiran je Krizni štab općine, te su se svi pripadnici Teritorijalne odbrane kao i svi građani koji su raspolagali ličnim naoružanjem trebali javiti do kraja dana u Štab TO Mostara. Uvedena je radna obaveza, ograničenje u raspodjeli nafte i naftnih derivata, i ograničen rad ugostiteljskih objekata.³⁴ Međutim, 15. maja 1992. godine Skupštini općine Mostar, Kriznom štabu Skupštine općine bila je dostavljena Naredba kojom se raspušta Krizni štab općine Mostar, a odbrana grada i civilni poslovi trebaju se prepustiti Hrvatskom vijeću obrane. Potpisnici Naredbe bili su Rade Bošnjak, načelnik stožera i Jadran Topić, predsjednik Hrvatskog vijeća obrane, općinskog stožera Mostar.³⁵ U maju 1992. godine, lijeva obala Grada na Neretvi pala je u ruke agresora, a već u junu je ponovno vraćena pod slobodnu teritoriju Republike Bosne i Hercegovine. Nakon razgovora između samozvanih predstavnika hr-

³³ Članak 7. Odluke o uspostavi Hrvatske zajednice Herceg-Bosna glasi: “Vrhovnu vlast Hrvatske zajednice Herceg-Bosna čine: 1. Predsjednik Hrvatske zajednice Herceg-Bosna; 2. Predsjedništvo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna kojeg čine predstavnici hrvatskog naroda u općinskoj vlasti, prvi po funkciji ili predsjednici općinskog Hrvatskog vijeća obrane. Predsjedništvo je zakonodavno tijelo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna. Predsjedništvo ima Predsjednika, dva dopredsjednika i tajnika”.

³⁴ Republika Bosna i Hercegovina, Skupština općine Mostar, 1/92, 9.4.1992., Odluka o proglašenju neposredne ratne opasnosti na području općine Mostar.

³⁵ Hrvatska zajednica Herceg-Bosna, Hrvatsko vijeće obrane, Općinski stožer Mostar, Dj. br.: 02-77/92, 15.5.1992., Dostava naredbe Dj. broj 02-77/92. Dokument u posjedu autora.

vatske nacionalne, odnosno srpske državne zajednice, Mate Bobana i Radovana Karadžića, koji su vođeni u Grazu, 6. maja 1992. godine, tražila su se nova politička rješenja, kako u Mostaru, tako i na višem republičkom i na međunarodnom nivou, u sklopu međunarodne mirovne konferencije. U priopćenju za javnost koje je objavljeno prema razgovorima Bobana i Karadžića stoji da, a vezano je u ovom slučaju za Mostar i Hercegovinu, postoje nesuglasice u sljedećim slučajevima: “1. U gradu Mostaru srpska strana smatra da granicu predstavlja rijeka Neretva, a hrvatska strana smatra da je cijeli grad Mostar u hrvatskoj nacionalnoj jedinici. 2. Južno od Mostara hrvatska strana smatra da u hrvatsku nacionalnu jedinicu spada područje određeno 1939. godine, tj. granica Hrvatske Banovine. Srpska strana smatra da je granica između hrvatske i srpske jedinice granica rijeke Neretve. 3. Obje strane su suglasne da se u razgraničenju dvije konstitutivne jedinice na području Kupresa, kao i u Bosanskoj Posavini (Derventa, Bosanski Brod, Bosanski Samac, Odžak, Orašje, Modriča i Brčko) vodi računa o kompaktnosti prostora i komunikacijama”. Poslije rečenog, dogovoreno je i trajno primirje između “Hrvata i Srba na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine”, koje je stupilo na snagu isti dan u ponoć.

U Mostaru je osnovano Muslimansko nacionalno vijeće koje je ubrzo ugašeno, a u augustu je osnovano Vijeće Muslimana Hercegovine.³⁶ Budući da je Muslimansko nacionalno vijeće djelovalo kratko, na ovom ću mjestu iznijeti samo osnovne podatke i stavove ovoga kruga. Osnovano je 20. maja 1992. godine, na inicijativu više političkih stranaka u Mostaru (Stranke demokratske akcije, Socijaldemokratske partije, Saveza reformskih snaga i Stranke zelenih), odnosno od strane članova muslimanske nacionalnosti iz ovih stranki. Vijeće je trebalo biti politički partner Hrvatskoj zajednici Herceg-Bosne i Hrvatskom vijeću obrane. Vijeće muslimana je prema Odluci o osnivanju trebalo da se, prema ocjeni nefunkcioniranja legalnih zvaničnih organa vlasti na prostoru općine Mostar, konstituiraju zakonodavno i izvršno tijelo “svih građana općine Mostar muslimanske nacionalnosti”, tj. praktički je osnovano s namjerom da u zadanom trenutku preuzme vlast u Mostaru. U novembru 1992. godine, Alija Izetbegović, kao predsjednik Stranke demokratske akcije (SDA), osudio je stvaranje Vijeća te je ideja o njegovom djelovanju napuštena.³⁷

U Međugorju su se 27. avgusta 1992. sastali predstavnici HDZ-a BiH, pod

³⁶ O djelovanju Vijeća Muslimana Hercegovine opširnije u posebnom poglavlju rada.

³⁷ Hadžiosmanović I. 2004. 344-346.

vodstvom Milenka Brkića, s predstavnicima SDA, koju je predvodio Ismet Hadžiosmanović. Za naslovljenu temu ovaj sastanak nema samo političku dimenziju, i uzimam ga u obzir jer su na ovom sastanku bili prisutni i ljudi koji će kasnije ući u određene intelektualne krugove. Ovaj prijedlog, koji su delegacije donijele, bio je u funkciji provedbe Sporazuma o prijateljstvu i saradnji između Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske. Delegacije su usvojile nekoliko zaključaka: u prvom zaključku se naglašava ustavno-političko uređenje R BiH, koja će biti sastavljena od četiri “konstitutivne jedinice”: sarajevsko-zeničke, mostarsko-travničke, tuzlansko-dobojske i banjalučko-bihačke.³⁸ Načela koja će se poštovati pri pristupu takvom uređenju bila su: “prirodna, povijesna, etnička, gospodarska, demografska, prometna i druga”. U drugom zaključku predlaže se da zakonodavnu vlast ima Ratno predsjedništvo, a ratna vlada da ima izvršnu vlast, sastavljenu na paritetnim načelima od predstavnika SDA i HDZ-a. Predsjedništvo i vlada trebali su imati ovlasti nad “vanjskim poslovima, obrani, novčarskoj politici, općeprivrednim i privrednim odnosima te svim drugim pitanjima koja se odnose na dvije i više konstitutivnih jedinica kao što su transport, energetika, pošta, vodoprivreda i drugo”. Na republičkom nivou trebale su biti ustrojene oružane snage od pripadnika HVO-a i Armije BiH, a zapovjedništvo bi bilo zajedničko. Posebnom uredbom Predsjedništva Bosne i Hercegovine organizirala bi se vlast u konstitutivnim jedinicama, tako da zakonodavno tijelo, tj. skupštinu pojedine konstitutivne jedinice, čine predstavnici ratnih predsjedništava općina. Izvršna vlast u pojedinim konstitutivnim jedinicama, organizirala bi se prema izbornim rezultatima. Ovlasti skupštine i vlade konstitutivnih jedinica su: katastar, prostorno planiranje, stambena pitanja, ekologija, zdravstveno i socijalno osiguranje, socijalna skrb, nadzor nad dobrotvornim ustanovama, obrazovanje, znanost, kultura, sport, rekreacija, zaštita povijesne baštine, redarstvo i sigurnost građana, trgovina i turizam, poljoprivreda i šumarstvo, lov i ribolov, protupožarna zaštita, zaštita nacionalnih dobara, transport unutar konstitutivnih jedinica, područje cjevovoda i vodovoda, rudarstvo, vodoprivreda, elektroprivreda, pravosuđe i opća uprava. U trećem zaključku s ovog sastanka navodi se da će zakonodavna tijela konstitutivnih jedinica svojim uredbama odrediti kvantitetu ovlasti regija sastavnica. “Zakonodavnu vlast u općinama tvore zakonito izabrane skupštine i ratna predsjedništva, izabrana

³⁸ Bilić I. i Tuđman M. 2005. 138.

od tih skupština. U općinama, u kojima je zbog rata suspendirana ili opstruirana legalno izabrana zakonodavna vlast i uspostavljena privremena civilna vlast, tamo gdje je to moguće reafirmirat će se civilna vlast u obliku skupštine ili ratnog predsjedništva. U općinama, gdje su uvjeti složeni, oslobođenjem prostora stranačkim će se sporazumom osnovati ratna predsjedništva, koja će imenovati svoje izvršne organe³⁹. Ivan Markešić, sudionik ovog sastanka, u svojoj knjizi *Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu* o ovakvom uređenju Bosne i Hercegovine pisao je kao o mogućnosti da Bosna i Hercegovina normalno funkcionira. Naglasio je da se delegacije, pri donošenju ovog plana, nisu oslanjale na etničku podjelu.⁴⁰

Plan je za političku i teritorijalnu cjelovitost Bosne i Hercegovine svakako manjkav iz jednog drugog razloga, a taj je da se njime legalizira aposlutna podjela cjelokupne državne strukture, kako je naprijed navedeno u donesenim zaključcima, između dvije političke stranke. Plan nije bio podržan od vodstva HZH-B, kao i pojedinih dužnosnika u SDA. Važno je istaći da su, neovisno jedni od drugih, Tuđman, Izetbegović i Silajdžić dokument i zaključke sastanka ocjenili kao dobru osnovu za daljnje pregovore. Sudionici spomenutog sastanka su u tom trenutku imali određenu političku ulogu da bi neposredno nakon toga bili marginalizirani od svojih vlastitih etnopolitičkih vodstava. To nam potvrđuju slučajevi sudionika Ismeta Hadžiosmanovića i Ivana Markešića. Ismet Hadžiosmanović je kasnije, prvo kao predsjednik Regionalnog odbora SDA Hercegovine, potom ispred općinskog odbora Mostara iste stranke, djelovao i sudjelovao u izradi i donošenju dokumenata vezanih za muslimanske asocijacije Mostara i Hercegovine. Došao je u izravni žestok politički sukob sa stranačkim vrhom te je efikasno marginaliziran. Ivan Markešić je kao tajnik HDZ-a BiH također bio prisutan na sastanku. Kasnije je djelovao kroz Sabore Hrvata te Hrvatsko narodno vijeće (HNV), kao opozicija politici HDZ-u u Bosni i Hercegovini. Nakon ovog sastanka, s jedne strane počinje određeni raskol i razmimoilaženje u HDZ-u BiH iz kojeg se stvara i struja koja je kasnije formirala HNV, a s druge, došlo je do raskola između Regionalnog odbora SDA za Hercegovinu i centrale ove stranke u Sarajevu.

Način na koji je nastavljeno sistematsko ukidanje bosanskohercegovačkih institucija ukazuje na namjeru uspostavljanja jednonacionalne vlasti u

³⁹ Isto.

⁴⁰ Markešić I. 2004.

bosanskohercegovačkim gradovima koje su bile pod izravnom kontrolom paravojskih struktura. Na primjeru ukidanja jedne obrazovno-naučne institucije vidi se suština važnosti vojno-političke opcije. Naime, na sjednici održanoj 6. novembra 1992. godine, HVO HZH-B usvojilo je Uredbu o osnivanju i radu Sveučilišta u Mostaru. Ova odluka sama po sebi nije sporna da ne sadrži član 3. Uredbe prema kojem “Sveučilište preuzima svu pokretnu i nepokretnu imovinu te prava i obveze dosadašnjeg Univerziteta Džemal Bijedić i njegovih članica: Pedagoške akademije, Mašinskog fakulteta, Pravnog fakulteta, Ekonomskog fakulteta, Građevinskog fakulteta i Razvojnog instituta APRO te je njihov univerzalni pravni sljednik”.⁴¹ Osnivanjem Sveučilišta svi su se radnici Univerziteta Džemal Bijedić morali u roku od 15 dana, po stupanju na snagu ovog akta, prijaviti rektoru Sveučilišta kako ne bi izgubili svoja dotadašnja radna mjesta. Rektorom Sveučilišta je Odlukom HVO-a, na istoj sjednici, imenovan Zdenko Kordić. Prema spomenutoj Uredbi, Sveučilištem su formalno upravljali rektor i Senat, koji su sve svoje odluke, prijedloge i planove donosili uz konsultaciju s HVO-om, a koji je u ovom slučaju imao ingerencije postavljanja, odnosno razrješenja rektora Sveučilišta, kao i pravo imenovanja jednog člana u Senat. Osim toga, Senat je planove naučnog, nastavnog, finansijskog programa, kao i uredbe o postupcima izbora u naučno-nastavna zvanja donosio uz saglasnost ove vojne strukture.⁴² Studentima su odredili rok od 30 dana za reguliranje statusa studenta. Danom stupanja na snagu, ovaj akt stavio je izvan snage sve zakone i na njima zasnovane opće akte kojima je do tada regulirano visoko školstvo “(...) na području Hrvatske zajednice Herceg-Bosna”, te “prestaje djelatnost svih organa Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru i njegovih članica, te se stavljaju izvan snage svi akti i odluke tih organa koji su u suprotnosti s ovom uredbom i s drugim aktima važećim na području Hrvatske zajednice Herceg-Bosna”.⁴³ U Priopćenju sredstvima informiranja s kraja decembra 1992. godine, rektor Sveučilišta Zdenko Kordić obavijestio je da se Sveučilište “u ovim povijesnim trenucima”, ratnog stanja, nalazi u fazi novog utemeljenja te da se nastoji stvoriti novo koje će biti “centrom znanstvenog i

⁴¹ *Narodni list*. Mostar, studeni 1992. 36.

⁴² Isto.

⁴³ Isto. 38-39.

kulturnog razvoja u Hrvatskoj Zajednici Herceg-Bosna”.⁴⁴ Također, istakao je da se radi na izmjeni nastavnih programa na predmetima koji su “u prethodnom političkom sustavu bili djelimično ili u potpunosti ideologizirani”.⁴⁵ Iz dostupnih dokumenata jasno je da je novoosnovano mostarsko Sveučilište u svome djelovanju bilo ovisno od strane vojne strukture HZH-B, te da je na nelegitiman način trebalo biti prekinuto djelovanje Univerziteta Džemal Bijedić. Isto tako, sam akt osnivanja Sveučilišta ima jasnu političku dimenziju. Politička je bila i sama funkcija Sveučilišta koje je za cilj imalo da na kvazinaučnoj osnovi opravdava secesionističku politiku hrvatskih nacionalista okupljenih u Hrvatskoj zajednici Herceg-Bosni, odnosno da preko Sveučilišta i naučnog djelovanja ova politička tvorevina stekne legitimitet. Sveučilište je bilo organizator “znanstveno-stručnog” skupa u martu 1993. na kojem se tretirala tematika strateških pravaca razvoja HZH-B, a krajem 1994. godine i suorganizator naučnog skupa koji je razmatrao pitanje bosanskohercegovačkih Hrvata.

Na međunarodnom nivou “Ženevsko razdoblje” pregovaranja na mirovnoj konferenciji o bivšoj Jugoslaviji s radom je počelo 1. septembra 1992. godine, a prvi rezultati rada radne grupe za Bosnu i Hercegovinu prezentirani su 17. oktobra 1992. u dokumentu pod naslovom “Moguće ustavne strukture Bosne i Hercegovine”.⁴⁶ Ovim dokumentom odbačen je model o tri odvojene državne zajednice, koji je bio zastupan u dotadašnjim pregovorima, zatim se napušta etnički princip koji je zamijenjen građanskim konceptom u ustrojstvu državne zajednice. Prema “Predlogu uređenja Bosne i Hercegovine”, od 1. novembra 1992., kojeg je sastavila srpska strana u pregovorima, Bosna i Hercegovina bila bi demokratska i dobrovoljna zajednica, odnosno savez tri slobodno udružene konstitutivne države, nastale na osnovu prava naroda na samoodređenje i samoopredjeljenje, nakon sporazumnog razgraničenja etničkih i istorijskih teritorija tri nacionalne zajednice – Srba, Hrvata i Muslimana – koje su ranije ulazile u sastav SR Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice u sastavu SFRJ.⁴⁷ Na dnevni red pregovora početkom decembra su

⁴⁴ Republika Bosna i Hercegovina, Hrvatska zajednica Herceg-Bosna, Sveučilište u Mostaru, Ur. broj: 01/27, Mostar, 29. prosinca 1992., HVO HZ H-B, Ured za informiranje, Mostar, “Priopćenje”. Dokument u posjedu autora.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Begić I. K. 1997. 104.

⁴⁷ Buha A. 1996. 84-92.

došle i “Mape provincija”. Bosanskohercegovačka delegacija ponudila je mape s trinaest provincija, dok su druge dvije delegacije ostale na pozicijama *saouzirane*, odnosno *haoizirane* Bosne i Hercegovine.⁴⁸ Ženevski pregovori su izazvali snažnu reakciju među intelektualnim krugovima. Krajem 1992. godine održan je ratni Kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca u Sarajevu na kojem je donesena odluka o osnivanju Vijeća Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca. Početkom 1993. godine reagirano je iz banjalučkog Demokratskog foruma, a svoj stav su iskazale i Muslimanske asocijacije Mostara i Hercegovine. U Tuzli je prvo, krajem januara 1993. održan Prvi Kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca Tuzle, a krajem februara iste godine otpočeo je s radom i Forum građana Tuzle.

Do kraja 1992. završio se proces raspadanja referendumске koalicije koja je trajala tokom čitave godine, te otpočinje i tzv. “rat u ratu”, između Armije RBiH i HVO-a.⁴⁹

Na mirovnim pregovorima koji su se održali u nekoliko nastavaka tokom januara 1993. godine u Genevi, a potom, također u nastavcima, nastavljeni u New Yorku tokom februara i marta, donesen je prvi cjeloviti mirovni plan za Bosnu i Hercegovinu.⁵⁰ Bosna i Hercegovina je ovim planom bila definirana

⁴⁸ Begić I. K. 2007. 104-108. U međuvremenu je 22. septembra u Banja Luci potpisan *Protokol* o saradnji između dvaju neustavnih i samoproglašanih subjekata, Vlade Republike Srpske i Vlade Republike Srpske Krajine. Na unutrašnjem političkom planu u Bosni i Hercegovini došlo je i do smjene na čelu HDZ-a BiH, tj. 14. oktobra 1992. vršitelj dužnosti predsjednika ove zajednice postaje Mate Boban, koji ima sasvim oprečna, tvrdolinijaška stajališta prema pitanju uređenja BiH u odnosu na dotadašnje vodstvo. Na pregovorima u okviru Konferencije o bivšoj Jugoslaviji dolazi do otvorenog neprijateljstva između hrvatske i, uvjetno rečeno, muslimanske delegacije. Ubrzo zatim je HVO nametnuo svoju vlast u Mostaru, a u Prozoru je HVO izvršio etničko čišćenje, bilježe se prvi sukobi između Armije RBiH i HVO-a. Hrvatski član Predsjedništva RBiH, Stjepan Kljuić, podnio je ostavku na ovu dužnost 10. novembra 1992. Do kraja godine u Predsjedništvo RBiH ušli su Tatjana Ljujić Mijatović i Miro Lasić. Vidi: Bilić I. i Tuđman M. 2005. 148-150.

⁴⁹ Kako bi opravdao vlastiti neuspjeh u mirovnom posredovanju, David Owen je u knjizi *Balkanska odiseja* izrazio mišljenje da rat između Hrvata i Muslimana nije počeo zbog Vance-Owenova mirovnog plana, već zbog razmimoilaženja stavova političkih stranaka HDZ-a i SDA. O ovome sukobu vidjeti: Magnetofonski snimak 179. sjednice Predsjedništva RBiH, održane 22. decembra 1992., traka 5/6-5/8. Dokument u posjedu autora.

⁵⁰ Plan je sadržavao četiri dokumenta od kojih su *Sporazumi o BiH* i *Sporazumi o miru u BiH* doneseni 30. januara, a *Mape provincija* i *Sporazum o prijelaznim rješenjima* 25. marta 1993. Tekstove dokumenata donose: Bilić I. i Tuđman M. 2005. 218-219.; Begić I. K. 1997. 109-125.

kao “labava” federacija sa sedam do deset administrativnih provincija, a dotadašnji etnički princip je ovim dokumentom zamijenjen građanskim konceptom ustrojstva državne zajednice.⁵¹ Međunarodna zajednica nije imala jedinstven stav prema pitanju rješenja bosanskohercegovačke “krize” budući da su se u Bosni i Hercegovini sukobili interesi evropskih zemalja i SAD-a, koji su imali prema ovom pitanju vlastite interese. Npr. “Francuska i Velika Britanija su se zalagale za rješenja koja su odgovarala prije svega njihovim strateškim interesima u jugoistočnoj Evropi, a temeljili su se na stvaranju državnopravnih entiteta na etničkoj osnovi”.⁵² Službeni London bio je čak spreman da naruši odnose sa službenim Washingtonom tako da “su se britansko-američki odnosi spuštali na sve niži nivo. Velika Britanija je insistirala na podjeli BiH, protivući se svakoj akciji u korist bosanskohercegovačke Vlade”,⁵³ a koja bi trebala omogućiti bilo ukidanje embarga na oružje, bilo odobravanje zračnih napada na agresorske položaje Vojske RS-a. Vance-Owenovim planom međunarodna zajednica je otvoreno napustila princip ujedinjene Bosne i Hercegovine koji je zamijenjen principom etničke podjele države. U toku i nakon pregovora koje su vodili Vance i Owen došlo je do zatezanja odnosa i rata između snaga bosanskohercegovačke Vlade – Armije RBiH s HVO-om. “Već 15. januara 1993., pozivajući se na postignute dogovore na Međunarodnoj konferenciji u Ženevi, snage HVO su pokušale dalje izgraditi predviđene provincije i osigurati ih vojno i politički. Hrvatska strana je pokušala da prije postizanja dogovora o Vance-Owenovom planu u provincijama 3, 8. i 10. stavi pod komandu i snage Armije RBiH ili ih, u slučaju odbijanja, prisili na povlačenje. Tim planom potaknut je raskid labavog saveza Armije RBiH i HVO-a. (...) Interpretirajući Vance-Owenov plan kao zeleno svjetlo HVO je poduzeo pokušaj zauzimanja dodatnih oblasti koje je kontrolisala bosanska Vlada, posebno u srednjoj Bosni i okolini Mostara, uključujući i oblasti u kojima su Hrvati bili u značajnoj manjini. Dok se bosanska Vlada opirala potpisivanju diktata Vance-Oweno-

i Petrović V. 2010. i 2011. O provincijama 1-10 i općinama koje ulaze u svaku od pojedinih provincija s nacionalnom strukturom stanovništva prema Vance-Owenovom planu vidi: Koljević N. 2008. I. 81-84.

⁵¹ Begić I. K. 1997. 105-106.

⁵² Šehić Z. 2012. 370.

⁵³ Isto. Više o politici britanske Vlade, te o vojnim i političkim elitama prema pitanju BiH vidi: Simms B. 2002.

vog plana o podjeli, koji su prije svega podržavale Francuska i Velika Britanija, vođstvo HZH-B je rado prihvatilo taj plan”⁵⁴

Krajem januara 1993. godine, u “Srpskoj akademiji” održan je sastanak na kojem se tražila politička saglasnost “vrha u Beogradu” za pokušaj obnove srpskog duha i srpske države, rješavanje svesrpskog pitanja koje se tiče buduće srpske države i njene snage, izvršavanje nacionalne homogenizacije kako bi se spriječila asimilacija. Naglašeno je kako je potrebno održavanje svesrpske skupštine da bi se obrazložio koncept, te da u ovom slučaju ne treba pisati deklaracije srpskih intelektualaca već to treba da bude “skupština legitimnih predstavnika naroda koji svi izražavaju zajedničku volju tog naroda”⁵⁵. Dakle, na sastanku su intelektualci tražili aktivnije političko uključivanje i sankcioniranje iznesenih ideja i ciljeva.

Na političke pregovore i odluke donesene u Genevi i New Yorku, a koje je političkim elitama u regiji nametala međunarodna zajednica, te u odnosu na dnevno-politička dešavanja u Bosni i Hercegovini, reagirali su intelektualci i intelektualne skupine. Važno je istaknuti da intelektualci nisu aktivno sudjelovali u donošenju odluka niti su imali utjecaj na tijek i rezultate važnih međunarodnih pregovora koji su se odnosili na budućnosti Bosne i Hercegovine, već su bili puki promatrači i tumači političkih dešavanja. Njihova se akcija svodila na animiranje međunarodne javnosti, ukazivanje na ratna dešavanja i stradanja stanovništva te pokušaje kreiranja lokalnog javnog mnijenja koje će biti podloga za daljnje akcije intelektualaca i njihovo okupljanje na nacionalnoj osnovi. Za vrijeme trajanja pregovora, u Bosni i Hercegovini otpočeo je žestoki rat između HVO-a i Armije RBiH, a ofanziva Vojske RS-a u istočnoj Bosni bila je u punom jeku. Od januara 1993. u Predsjedništvu RBiH na vidjelo su izašli antagonizmi među njegovim članovima koji su bili zasnovani na nacionalnoj pripadnosti. U ovom smislu indikativan je bio i slučaj predsjednika Vlade RBiH, Mile Akmadžića, koji je sudjelovao u radu bosanskohercegovačke delegacije na razgovorima koji su rezultirali donošenjem Vance-Owenovog mirovnog plana.⁵⁶ Također, izvršen je atentat na potpredsjednika Vlade Republike

⁵⁴ Šehić Z. 2012. 370.

⁵⁵ Koljević N. 2008. I. 73. Na sastanku su govorili Antonije Isaković, Mihajlo Marković, Milorad Ekmečić i Vuk Drašković.

⁵⁶ Primjer djelovanja i sama pozicija potpredsjednika bosanskohercegovačke Vlade, Mile Akmadžića, je za naš rad bitna zbog činjenice da je bio i član HNV-a. Njegovi, gotovo subver-

Bosne i Hercegovine, Hakiju Turajlića.⁵⁷ Rasprave na sjednicama Predsjedništva postajale su sve oštrije, nedostajalo je tolerancije u diskusijama, a zavladaile su emocije.⁵⁸ Ovakvi odnosi u najvišim institucijama vlasti odražavali su ukupno stanje i poremećene odnose u bosanskohercegovačkom društvu. Neuspjeh Vance-Owenovog mirovnog plana treba tražiti u strateškoj tački oslonca koja se temeljila na traženju relacije – dvije naspram jedne u “stranama u sukobu”. Nakon odbacivanja predloženog plana od strane Narodne skupštine Republike Srpske, na vidjelo je izašlo viđenje i odnos prema Bosni i Hercegovini kod paljanskog vodstva i centra u Beogradu, što se jasno ispoljilo tokom mjeseca maja na Svesrpskom saboru. Delegacija Republike Srpske je na granici Bosne i Hercegovine sa Srbijom kod Zvornika 8. maja 1993. bila spriječena da pređe u Srbiju, a potom je tzv. Svesrpski sabor doživio fijasko.⁵⁹ I jedna i druga intelektualna, odnosno politička, elita smatrala je Bosnu i Hercegovinu “bivšom tvojevinom” i da se još uvijek nije odustalo od ideje koju je na zasjedanju Narodne skupštine Republike Srpske na Palama u noći između 5. i 6. maja ponovio Dobrica Ćosić: “Jer tu gde živi srpski narod, gde postoji srpska kuća i njiva, gde se govori srpskim jezikom – to će biti srpska država”.⁶⁰

Odbijanjem Vance-Owenovog plana, paljansko rukovodstvo je hazarderski izazvalo međunarodnu zajednicu, međutim reakcija međunarodne zajednice na “paljansko” odbijanje mirovnog plana te na napredovanje Vojske Republike Srpske i počinjene ratne zločine bila je isuviše mlaka. Donesene su

živni stavovi prema BiH u toku pregovora, koji su izazvali mnoštvo negativnih kritika samih članova bosanskohercegovačke delegacije nisu predmet rada. Na ovom mjestu treba ukazati na činjenicu da je kao potpredsjednik Vlade RBiH bio zagovornik i aktivni sadionik u politici nacionalne podjele BiH. Ove navode potvrđuju zapisnici razgovora koje je Franjo Tuđman vodio sa svojim saradnicima među kojim je gotovo redovno bio i Mile Akmadžić. Vidi: Lovrenović I. i Lucić P. 2005.

⁵⁷ Hakiju Turajlića su u UNPROFOR-ovom transporteru, nakon povratka s pregovora koji su se održavali na sarajevskom aerodromu, ubili pripadnici Vojske RS-a, 8. januara 1993. Motiv ovog ubistva možemo tražiti u potrebi da dođe do odbijanja prisustva na mirovnim pregovorima bosanskohercegovačke delegacije. Više o ovome: Finci P. “Nazovi UNPROFOR radi ubistva”. *Dani*, Sarajevo, 21.1.1993. 20-23.

⁵⁸ Magnetofonski snimak 183. sjednice Predsjedništva RBiH održane 11. januara 1993. Dokument u posjedu autora.

⁵⁹ Cerović S. “Politički razvrat”. *Vreme*, Beograd, 10.5.1993. 10-11. i Stefanović Lj. N. “Šešelji kao Kućan”. *Vreme*, Beograd, 17.5.1993. 15-17.

⁶⁰ Petrović V. 2011. 122.

Rezolucije Vijeća sigurnosti 824 od 6. maja 1993. godine, kojom se gradovi Sarajevo, Tuzla, Goražde, Bihać i Srebrenica proglasili zaštićenim zonama UN-a. Odluke Vijeća sigurnosti su dovođene do apsurdna budući da je ovoj Rezoluciji trebalo naknadno pridodati i Rezolucije 836 i 844 iz juna 1993. kako bi se odluke o zaštićenim zonama od agresora na Bosnu i Hercegovinu uopće uzimale u razmatranje, a opet vrlo rijetko ili nikako poštovale na samom terenu, u medijima, od vojnog ili političkog vrha Republike Srpske.⁶¹ Za razliku od političke elite RS-a, rukovodstvo Srbije pritješnjeno sankcijama međunarodne zajednice nastojalo je uvjeriti “paljansku skupštinu” u ispravnost odluke prihvatanja mirovnog plana.

Na međunarodnom nivou, nova su rješenja za mir i zadovoljavajući ustavno-pravni poredak Bosne i Hercegovine tražena kroz “pripremu terena”. Radi se o projektiranju mirovnog plana od strane međunarodne zajednice, kopredsjednika mirovne Konferencije i iznalaženju rješenja po unaprijed zacrtanim pravilima i modelima u kojemu je agresija na Bosnu i Hercegovinu temeljito i sustavno prikazivana kao sukob triju strana, pa su tako neustavne i nelegalne tvorevine, odnosno političko rukovodstvo Republike Srpske i Hrvatske Zajednice Herceg-Bosne, potpomognute državnim delegacijama Republike Hrvatske i Srbije, postale ravnopravan partner bosanskohercegovačkoj državnoj delegaciji u mirovnim pregovorima vezanim za Republiku BiH. U tom smislu je Owen 13. juna predložio da se umjesto dotadašnjeg nositelja procesa mirovnih pregovora Predsjedništva RBiH formira koordinaciono tijelo od devet članova u paritetnom sastavu uključujući tri članka s Pala.⁶²

Od juna 1993. godine, za Bosnu i Hercegovinu je na međunarodnom diplomatskom polju uslijedilo jedno turbulentno razdoblje. U Genevi su se, u smislu rečenog, kopredsjednici mirovne konferencije dogovorili s Karadžićem i Bobanom, 23. juna 1993., oko ustavnih načela za Bosnu i Hercegovinu koja su sadržavala devet tačkaka. Prema ovim tačkama, Bosna i Hercegovina je trebala biti konfederacija republika.⁶³ Na sjednici Predsjedništva RBiH, održane u

⁶¹ UNITED NATIONS, Security Council, Resolution 824 (1993), Adopted by the Security Council at its 3208th meeting, on 6 May 1993; Resolution 836 (1993), Adopted by the Security Council at its 3228th meeting, on 4 June 1993; Resolution 844 (1993), Adopted by the Security Council at its 3241st meeting, on 18 June 1993

⁶² Begić I. K. 1997. 127-136.

⁶³ Bilić I. i Tuđman M. 2005. 271.

Zagrebu, 11. jula 1993. godine, postignuta je saglasnost da se ustrojstvo Bosne i Hercegovine iznalazi na tragu federacije u kojoj se osigurava ravnopravnost građana i jednakost tri konstitutivna naroda, te da se teritorije federativnih jedinica ne mogu formirati prema etničkom principu niti smatrati nacionalnim teritorijama.⁶⁴ Nedugo zatim, 17. jula, s jedne strane, nakon konsultacija s predstavnicima parlamentarnih stranaka, Predsjedništvo je objavilo konačnu verziju polazišta koje će bosanskohercegovačka delegacija zastupati na pregovorima u Genevi, a s druge, Tuđman i Milošević su, u zajedničkoj izjavi nakon razgovora s kopredsjednicima mirovne konferencije, konstatirali da je jedini način kojim je moguće doći do trajnog mira u “(...) afirmaciji interesa svih triju konstitutivnih naroda i postizanju suglasnosti o uspostavljanju triju republika u okviru konfederacije”.⁶⁵ Ovim prijedlogom Tuđmana i Miloševića predviđalo se ukidanje Bosne i Hercegovine kao države jer se ona formira na bazi sporazuma između republika, dok je bosanskohercegovački prijedlog nastojao definirati ofanzivniju poziciju legalnih organa Bosne i Hercegovine, i kao složenu državu u kojoj su i federacija i federalne jedinice nosioci ovlasti, s tim da jedino federaciji pripada međunarodno-pravni subjektivitet.⁶⁶ Krajem jula uslijedilo je donošenje “Ustavnog sporazuma o uniji republika Bosne i Hercegovine” koji nije bio jasan u pogledu pravnog statusa nove unije, i dovodio je u pitanje kontinuitet članstva Bosne i Hercegovine u UN-u.⁶⁷ Do prvog dužeg prekida pregovora od desetak dana došlo je 20. augusta, kako bi o daljnjim potezima bosanskohercegovačke delegacije odlučila Skupština koja se sastala 27. i 28. augusta 1993. godine i zauzela stav da ponuđeni dokumenti na mirovnoj konferenciji nisu prihvatljivi. U međuvremenu je u Grudama, 28. augusta proglašena Hrvatska Republika Herceg-Bosna, a kao partner u mirovnim pregovorima pojavili su se i predstavnici samoproglashene Autonomne pokrajine Zapadna Bosna, koju je krajem septembra 1993. godine, proglasio Fikret Abdić s već formiranim paravojnim jedinicama. Od 29. septembra, Abdić više nije bio član kolektivnog Predsjedništva RBiH, a u novoosnovanoj paradržavi nastojao je uvesti sve bitne elemente državne organizacije, poput

⁶⁴ Isto. 276.

⁶⁵ Isto. 279-282.

⁶⁶ Begić I. K. 1997. 136-142.

⁶⁷ Bilić I. i Tuđman M. 2005. 283-285.

policije, odbrane, inostranih poslova, međunarodne politike itd.⁶⁸ Prema riječima predsjednika Republike Hrvatske, sa sastanka održanog u Zagrebu 22. oktobra 1993. godine, postojao je sporazum s Abdićem: "(...) da, ako dođe do razlaza, odnosno kada dođe do razlaza, da ta Zapadna Bosna je sastavni dio Hrvatske".⁶⁹ U daljem toku razgovora, Tuđman je predložio otvaranje cestovnih komunikacija u svrhu nominalnog prihvatanja i provođenja Rezolucije VS UN 871,⁷⁰ te zaključuje: "Tako da to sve skupa govori znači, da imamo predah, da ne moramo sada očekivati niti sa svoje strane ne smijemo ići u momentalno u neke ofenzivne operacije niti sa njihove strane. To nam omogućava znači da se pametno angažiramo u BH ali na način opet da to izgleda da mi sada poduzimamo neke ofenzivne operacije u samoj Bosni, (...) Ukoliko treba, znači za tim Abdićem koji je bio mudar do sada da sačuva, da saraduje sa svima, ali ne samo, s njime je dogovoreno, znači on je u sastavu Hrvatske, itd. (...) To je naš trbuh i to nam je strateški važno. (...) To je važno da u svakoj desetini imaš čovjeka koji će politički objasniti to da shvatiš što to znači, naše angažiranje sada u Bosni, da su to granice Hrvatske države za buduća stoljeća".⁷¹

Položaj Predsjedništva Bosne i Hercegovine, odnosno bosanskohercegovačke delegacije na pregovorima, je ovim dešavanjima postao gotovo bezizlazan. Vojno-politička situacija Republike BiH bila je nezavidna i na međunarodnom polju. Izetbegović je smatrao kako je lakši problem vojno pobjediti "ove dvije vojske koje razaraju Bosnu", te da je veći problem što Bosna i Hercegovina tada ne bi imala saveznika kojemu je problem Bosne i Hercegovine prioritetan.⁷² U takvoj komplikovanoj situaciji, kada je na sceni bilo više, prema predstavnicima međunarodne zajednice, "ravnopravnih, ovlaštanih pregovaračkih strana", gdje je gotovo svako pregovarao sa svakim, sklapao saveze, više

⁶⁸ Više o secesionističkoj politici Fikreta Abdića i ratu Armije RBiH protiv Abdićeve paravojne organizacije u: Kličić S. 2002.

⁶⁹ Lovrenović I. i Lucić P. 2005. 352.

⁷⁰ Rezolucija je, između ostalog, trebala omogućiti sigurnost i slobodu kretanja djelatnicima UNPROFOR-a u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

⁷¹ Lovrenović I. i Lucić P. 2005. 376-377. Prema Tuđmanu i saradnicima, Hrvatska država je trebala u svom sastavu imati gradove srednje Bosne: Vitez, Gornji Vakuf i Bugojno kao polazišta za daljnja "prodiranja, obranu i ofanzivu". Isto. 437.

⁷² Magnetofonski snimak s redovne sjednice Predsjedništva RBiH održane dana 26. novembra 1993. godine. Dokument u posjedu autora.

ili manje potkrepljene vlastitom vojnom snagom, kopredsjedatelji su donijeli mirovni paket. U Genevi je 1. septembra 1993. donesen "Sporazum o miru i Uniji republika Bosne i Hercegovine" koji je ubrzo odbačen, a potom je krajem septembra iznesen cjelovit "Mirovni sporazum o Bosni i Hercegovini".⁷³

Promjene u Predsjedništvu RBiH, s kraja 1993. godine, imale su velikog značaja i one odražavaju politička previranja i svakodnevna dešavanja na međunarodnom i na lokalnom političkom i vojnom planu. Izbor novih članova iz oktobra pokazao se interesantnim, kako za temu nešeg rada, tako i za pitanje povezanosti, odnosno "simbioze" političke opcije i intelektualnog kruga. Na prijedlog parlametarnih stranaka, Predsjedništvo RBiH je na svojoj sjednici, od 20. oktobra 1993., donijelo odluku kojom je član Predsjedništva, pored Nijaza Durakovića, postao i Ivo Komšić. Uporedo ili neposredno nakon Komšićeva izbora za člana Predsjedništva, implementirana je ideja o stvaranju Hrvatskog narodnog vijeća (HNV), čiji je predsjednik bio upravo Komšić. Djelovanje HNV-a imat će određenu ulogu kod donošenja mirovnog sporazuma marta 1994. godine, uz instrukcije, odnosno odobravanje i filtriranje donesenih odluka i stavova od strane političke elite iz Zagreba. I samo podijeljeno na zastupnike dviju političkih opcija, HNV je, s jedne strane, djelovalo kao "tampon zona" *jastrebovima* hrvatske nacionalističke politike prema Bosni i Hercegovini, a s druge, opet, zapravo poslužilo određenim interesima hrvatske nacionalističke politike. Prema Tuđmanovim riječima trebalo je: "Naći načina da osiguramo pod svaku cijenu znači u smislu granica naše interese, ali naći načina da zadržimo hrvatske ljude na onim područjima gdje se u središnjoj Bosni, pa znači i nekom našom ako je moguće, nekom našom politikom i preko takvih ljudi kao što je Komšić u Sarajevu".⁷⁴

Svakodnevnica u Bosni i Hercegovini krajem 1993. i početkom 1994. godine obilježena je granatiranjima, ubijanjem stanovništva, glađu, svakodnevnom borbom za nabavkom ogrijeva i vode. Za to vrijeme, UNPROFOR je imao zadatak da međunarodnoj javnosti stvori sliku normalizacije svakodnevnog života u Bosni i Hercegovini, naročito u opkoljenom glavnom gradu.⁷⁵ Nezavidna humanitarna situacija bila je vezana za političke pregovore,

⁷³ Bilić I. i Tuđman M. 2005. 314-334.

⁷⁴ Lovrenović I. i Lucić P. 2005. 390.

⁷⁵ U Sarajevu je početkom marta 1994. proradio tramvajski prijevoz, odigrana je i nogometna utakmica na stadionu Koševo, uključena javna rasvjeta u najužem centru grada, dok je Akashi

u smislu da se na bosanskohercegovačku delegaciju vrši dodatni pritisak kod iznalaženja političkog rješenja, i da se ostavlja znatno manje prostora za moguću manevar. Humanitarna situacija, nadolazeća zima i projekti međunarodne zajednice u vezi s Bosnom i Hercegovinom bili su razlozi što se krajem 1993. godine prvi put na sjednicama Predsjedništva RBiH razmatralo pitanje teritorijalnog rasparsčavanja Bosne i Hercegovine i pripajanje dijelova države susjednim zemljama, Hrvatskoj, odnosno Srbiji.⁷⁶ Razmatrane su moguće opcije koje bi vodile miru, opstanku i očuvanju bosanskohercegovačke državnosti i cjelovitosti, odupiranju silama dezintegracije Bosne i Hercegovine, a izraženo je i mišljenje kako je teško ostvarljiv maksimum u tom trenutku bilo spašavanje "okvira" države, očuvanje međunarodno priznatih granica i članstva u UN.⁷⁷ Na sjednici Predsjedništva RBiH, održane 15. decembra 1993. godine, postavljeno je pitanje opredjeljenja bosanskohercegovačke delegacije prema državnom uređenju Bosne i Hercegovine.⁷⁸ Iz stenograma je vidljiva jedna zaista teška situacija, u kojoj se pribjegava gotovo filozofskim raspravama da bi se opisalo stanje u Bosni i Hercegovini i odnos prema međunarodnoj zajednici. Mnogo toga bit će jasnije ako se poslužim riječima predsjednika Predsjedništva, koji je na spomenutoj sjednici rekao: "Na kraju krajeva, ko ima ovdje pravo da kaže ima ovako da bude ako to narod neće. Ja bih volio da znam šta hoće naš narod. Najradije danas, (...) iznio bih sve skupa ovo na referendum i rekao – evo vidite, postoje ovakve mogućnosti da ili ne? (...) Ne znamo mi. Ja

na osnovu usmenog dogovora s Karadžićem omogućio razmjешtanje artiljerije oko Sarajeva, tako što je tenkovima VRS-a dozvoljeno da uz pratnju UNPROFOR-a sigurno prijeđu put na relaciji od Pala preko Lukavice do Trnova. Vidi: Mrkić J. i Račić S. "Godina opasnog žvrljenja, Akaši srpski tenkista." *Dani*, Sarajevo, 31.12.1994. 17.

⁷⁶ *Magnetofonski snimak* s redovne sjednice Predsjedništva RBiH, održane 26.11.1993. 5. Dokument u posjedu autora. Na sjednici je pitanje postavio Miro Lazović kao reakciju na Owenove izjave koje su prenesene radio mrežom, a koje su išle u pravcu neminovne podjele BiH. Lazović je od Predsjedništva tražio zauzimanje stava i izjašnjavanje prema ovom problemu.

⁷⁷ *Magnetofonski snimak* s redovne sjednice Predsjedništva RBiH, održane 26.11.1993. 13-14. Dokument u posjedu autora.

⁷⁸ Kljuić je delegaciji postavio pitanje opredjeljenja između: borbe za BiH, tj. za "bosansku republiku" s jedne strane, ili za pristajanje na "uniju" kakva se nudi putem pregovora i planova međunarodne zajednice, s druge. Drugo postavljeno pitanje išlo je u pravcu postojanja sumnje u ishod bitke za BiH te stav da je bosanskohercegovačka delegacija tražila samo veći pocenat teritorija. *Magnetofonski snimak* s redovne sjednice Predsjedništva RBiH, održane 15.12.1993. Dokument u posjedu autora.

imam običaj često ponavljati na ovim razgovorima da se u BiH sve izvrnulo, sve se okrenulo. Bosna nije ono što je prije bila. (...) Ovo se ne događa drugim narodima. Drugi narodi ne mogu da nadju neuporedivog perioda pa da kažu – ovo što ste vi doživjeli mi smo doživjeli 1300 i neke godine. Ima naroda koji ne mogu na ovakav jedan period nikad ni pokazati da im se dogodilo to što se nama dogodilo. Prema tome, skale vrijednosti ništa ne vrijedi to. Sve je propalo”. Pored ovoga, dodao je i sljedeće: “Prema tome, treba ponovo opipati šta je to Bosna, šta je od Bosne ostalo. Demografski, politički, moralno – šta je to ostalo. I pitati tu novu Bosnu šta hoće. Bosna nije ono što je bila prije pet godina da znate. Ja bih volio da jeste. Ja sam volio onu Bosnu. Za mene je to što ja zovem lijepo lice Bosne. Ovo novo lice je puno brazgotina. Ali eto, preživjela je isto kao neka draga osoba koja je preživjela neki saobraćajni udes. Pa ti sad vidiš da je živa, hvala Bogu, ali pogledaš lice, nagrđjeno dibidus. E, takvo je lice Bosne. Ali je ostala živa. Nije ona Bosna o tome se radi. I zato kažem trebaće narod upitati u nekom momentu šta stvarno hoće. Ima tu povuci-potegni”.

Jedini faktor koji je krajem 1993. godine mogao učvrstiti poziciju bosanskohercegovačke delegacije u mirovnim pregovorima bila je Armija RBiH koja još uvijek nije bila zrela vojna sila, ali je stekla samopouzdanje unatoč očajnom položaju u kojem je bila tokom 1993. godine, budući je ratovala protiv dva neprijatelja.⁷⁹

U ovakvoj situaciji krajem 1993. i početkom 1994. godine na javnoj političkoj sceni postaju vidljivi rezultati akcije formiranja nekoliko intelektualnih krugova koji su preko svog djelovanja u krajnjoj liniji utjecali na donošenje međunarodnih političkih odluka u vezi s državno-pravnim uređenjem Bosne i Hercegovine. Dakle, neposrednim ili posrednim utjecajem na tadašnje vrhovne državne institucije Bosne i Hercegovine, a time i na stavove državne delegacije u međunarodnim mirovnim pregovorima, a neposredno je utjecano i na međunarne odluke. Zbog ratnih okolnosti rad Skupštine RBiH nije bio moguć, a iz istih razloga nije bilo moguće sprovesti referendum prema pitanjima koja su se pojavljivala prilikom prihvaćanja donesenih političko-pravnih odluka. Kako bi imala legitimitet u zastupanju svojih stavova pred međunarodnim pregovaračima, bosanskohercegovačka politička elita je jednostavno ostavila prostor djelovanju oformljenih intelektualnih krugova. Prema tome, intelektualni krugovi formirali su se zbog političkih potreba. Tako se krajem

⁷⁹ CIA. 2002. 207.

1993. godine pojavila potreba za sazivanjem Bošnjačkog sabora. S početka 1994. godine, javlja se jednako tako utjecajno Hrvatsko narodno vijeće koje je politički bilo vezano za Hrvatsku seljačku stranku BiH (HSS BiH), i činili su političku opoziciju Bobanovom HDZ-u. Ovi intelektualni krugovi, imali su nacionalni predznak, politički su bili ovisni i gotovo jednostranački opredjeljeni. Pored spomenutih, svoje djelovanje su putem javnih priopćenja nastavili i intelektualci okupljeni u Operativno tijelo političkih, društvenih, kulturnih, vojnih i vjerskih institucija Mostara i Hercegovine, a pojavila se i skupina nezavisnih intelektualaca “Krug 99”.

U Bošnjačkom saboru možemo vidjeti simbiozu između intelektualnog kruga i bosanskohercegovačke državne delegacije, budući je nakon sastanka 20. septembra 1993. godine na brodu *Invincible*, Izetbegović (pribjegavši u neku ruku modelu Karadžićeve taktike nepotpisivanja, odugovlačenja s odlukom kod donošenja prethodnog Vance-Owenovog mirovnog plana) ne potpisavši *Sporazum*, tražio potvrdu od Skupštine Bosne i Hercegovine. Dan ranije, prije zasjedanja Skupštine, sazvan je Bošnjački sabor, na kojem je trebalo odlučiti o prihvatanju ili odbijanju *Sporazuma* koji je donesen istoga dana u Genevi.

Političkim odlukama, odnosno potpisivanjem primirja s HVO-om i donošenjem Washingtonskog mirovnog plana 1994. godine, poboljšana je i pozicija Armije RBiH na frontu. Nakon višemjesečnih pokušaja i konačnog neuspjeha Kontaktne skupine u donošenju mirovnog sporazuma, došlo je do jačeg angažmana Clintonove administracije koja je krenula u odlučno prikupljanje političkih poena koji će joj omogućiti nove mandate. Jedna od misija koju je američka diplomacija trebala uspješno završiti bila je i okončanje rata u Bosni i Hercegovini koji je ulazio u četvrtu zimu, a u sklopu nastojanja proširenja NATO-a i uspostavljanja novih posthladnoratovskih odnosa “sa bivšim sovjetskim satelitima u Centralnoj Evropi”, budući je rat u Bosni i Hercegovini ovakvu američku politiku dovodio u pitanje.⁸⁰ Tako je na vanjskopolitičkom polju, američkim angažmanom, ali i nakon smjene na mjestu predsjednika Francuske, došlo je do povoljnije klime za okončanje rata.

Početak 1994. godine, niko od “ključnih igrača” nije mogao znati da će se ratna drama okončati u 1995. godini. Štaviše, “dva rata” su tokom godine

⁸⁰ Holbooke R. 1998. 64.

postajali toliko međuovisni da su okončanjem praktično postali jedan sukob.⁸¹ Krajem iste godine, zaključen je sporazum o prekidu vatre u Bosni i Hercegovini, a sredinom januara 1995. godine i sporazum o prekidu neprijateljstava, koji vojne snage Republike Srpske i dalje nisu poštivale, već su tokom januara i februara vojno djelovali po zaštićenim zonama Bihaća i istočne Bosne. U svrhu oslobađanja teritorija Republike Hrvatske od paravojnih srpskih snaga te uspostavljanja mira u Bosni i Hercegovini, 22. jula 1995. godine su izaslanstva Bosne i Hercegovine i Hrvatske usvojila tzv. Splitsku deklaraciju kojom se proširila i ojačala vojna saradnja između ove dvije države, već ranije sklopljenu u julu 1992. godine, a koja je konačno, u krajnjoj liniji natjerala vojno i političko vodstvo Republike Srpske da usaglasi svoj pristup mirovnim pregovorima o Bosni i Hercegovini sa Saveznom Republikom Jugoslavijom (SRJ), a time i početak završnih pregovora vođenih američkom *shuttle* diplomacijom koji su do kraja godine rezultirali krhkim mirom u Bosni i Hercegovini.⁸²

Nakon što je postavljen dnevno-politički kontekst djelovanja intelektualaca u razdoblju koje razmatram u radu, u narednim poglavljima bit će predstavljeno, na osnovu dostupne štampe i literature, djelovanje intelektualnih krugova prema problemu političke percepcije Bosne i Hercegovine. Od samog zaoštavanja krize, izbijanja ratnih sukoba pa do njihova okončanja, u bosanskohercegovačkoj štampi, između ostalog, postavljalo se pitanje djelovanja intelektualaca i samog njihovog utjecaja, odnosno kritika zbog "šutnje" i latentnosti u reakciji na aktuelna dnevno-politička dešavanja. U poglavljima koja slijede pratit će se djelovanje oformljenih institucionaliziranih intelektualnih krugova od 1992. do 1995. godine. Prema Maleševičevoj interpretaciji dviju teorija o intelektualcima, Gramscija i Baumana, konstruiran je model pomoću kojeg bosanskohercegovačke intelektualce svrstavam u nekoliko skupina, a koji su se organizirali u krugove o kojima je riječ.

Siniša Malešević je u svom članku⁸³ dao prikaz i poređenje ovih dviju (trenutno) vodećih socioloških teorija o intelektualcima te nastojao otkriti i procjeniti profil jugoslavenske i postjugoslavenske inteligencije i pokazati "(...) da je Jugoslaviji nedostajala kategorija tradicionalnih intelektualaca (bilo zakonodavaca ili tumača) i da je dominantan tip jugoslovenskog intelektual-

⁸¹ CIA. 2002. 283.

⁸² Bilić I. i Tuđman M. 2005. 434-435, 437-438, 442-444. i 446.

⁸³ Malešević S. 2003. 33-51.

ca bio organski zakonodavac”.⁸⁴ Također, on smatra kako je zbog toga u “(...) postjugoslovenskim državama svojstven i nedostatak tradicionalne inteligencije i da su u ranom postkomunističkom periodu, (...), bivši organski zakonodavci postali organicistički tumači”.⁸⁵ Naime, prema Gramscijevom mišljenju postoje dva različita tipa intelektualca: *tradicionalni* i *organski*, dok Bauman razlikuje intelektualce moderniste, tj. *zakonodavce* te intelektualce postmodernizma, odnosno *tumače*. Malešević je u radu putem analize ovih teorija razložio sličnosti, ali i razlike u ovim tipovima intelektualaca. Prema ovome tradicionalni intelektualci su pisci, profesori, umjetnici, svećenici, prosvjetni radnici, koji imaju ulogu da “(...) stvaraju i kritički artikulišu i šire ‘visoku kulturu’ među širom publikom u društvu”. Oni su posrednici između države i javnosti. Gramsci tvrdi da tradicionalni intelektualci nisu klasa za sebe, te ne pretendiraju na političku ili klasnu neutralnost i nepristranost – predstavnici su interesa vladajuće klase. Organski, su za razliku od tradicionalnih “pojedinci koje svaka nova klasa stvara i izgrađuje u toku svog razvoja, ti pojedinci su organski vezani uz određenu klasu, rođeni su i socijalizirani u toj klasi i kao takvi izražavaju njene interese”. Oni se ne obraćaju cjelokupnoj javnosti poput tradicionalnih intelektualaca, već komuniciraju samo s vlastitom klasom. Pored toga: “Oni su odgovorni za stvaranje – i usmeravanje – klasne svesti od postojećeg ideološkog materijala koji svaka klasa proizvodi u sebi. Organski intelektualci su u položaju da šire i socijalizuju svoju klasnu ideologiju ne samo kroz filozofiju već i u formi koja je bliža svakodnevnom životu njihove klase, to jest kroz postojeći zdrav razum, religiju i folklor. Za razliku od tradicionalnih intelektualaca, koji imaju na raspolaganju ustanovljene forme, procedure i metodološki alat za aktivnost i mišljenje, organski intelektualci mogu da oslobode sebe i svoju klasu razvijajući kritičku svest o svojoj situaciji iznutra, iz sopstvenih postojećih formi mišljenja i delovanja”. Bauman, za razliku od Gramscija intelektualcem smatra osobu “(...) koja transcendirira parcijalnost svog zanimanja i posvećuje se nekim univerzalnim temama i problemima koji se tiču čovečanstva u celini”. Intelektualac modernosti je zakonodavac jer njegov položaj podrazumijeva monopol na znanje i ozakonjenje, naučno utvrđene i dokazane univerzalne vrijednosti; ozakonjuje postojeće odnose moći. Ovome tipu intelektualca “Glavna težnja je da se predvidi tok

⁸⁴ Isto. 34.

⁸⁵ Isto.

dogadaja kako bi se postigla kontrola nad njim. Uspješna kontrola podrazumeva posedovanje objektivnog, činjeničnog, proverljivog, standardizovanog znanja. Intelktualac tu ima ulogu da izriče autoritativne iskaze koji presuđuju u kontroverzama mnjenja i odabiraju ona mnjenja koja (...) postaju ispravna i obavezujuća”. S druge strane, zadatak postmodernističkog intelektualca više nije da “ozakoni poredak, već da javnosti u određenoj tradiciji protumači događaje i aktivnosti”⁸⁶

Kroz prizmu navedenog moguće je sagledati i intelektualne skupine o kojima je riječ u ovom radu.⁸⁷ Činjenica je da Jugoslavija nije imala klasu tradicionalne inteligencije, a liberalnih intelektualaca koji su zainteresirani za “širenje ideja pluralizma, pravne države, višestranačkih izbora, slobodnog tržišta, individualnih sloboda, ljudskih prava” i slično bilo je vrlo malo. Upravo nam ova činjenica pomaže da objasnimo “(...) iznenadni i često zaprepašćujući prelaz iz marksizma u etnonacionalizam koji se zbivao sredinom 80-ih i tokom 90-ih godina”⁸⁸ Ovaj proces preobražaja intelektualaca, iz demokrata u nacionalistu, od kritičke inteligencije do inteligencije koja sudjeluje u struktura vlasti, uzeo je maha tokom osamdesetih godina. U ovom razdoblju intelektualci doprinose jačanju nacionalizma konstrukcijom *slike žrtve* vlastitog naroda, na kojoj se gradi koncept viktimizacije pojedinog naroda. Na taj se način stvaralo socijalno okruženje u kojem će se bez prepreka, putem medija s lakoćom širiti jezik mržnje, straha i netrpeljivosti prema *drugome*. Ovakav ambijent bio je plodno tlo na kojem su, prvo agresivni srpski, a potom i hrvatski nacionalizam mogli preći u svoju narednu krvavu fazu. Ratnim haosom intelektualci nisu mogli upravljati, a nakon početka mirovnog posredovanja i pojave međunarodne zajednice na političkoj pozornici, intelektualci u Jugoslaviji bivaju “detronizirani” te više nemaju (ključnu) riječ kod donošenja političkih odluka.

Pitanje koje se postavlja jeste kako se ova promjena mogla dogoditi tako brzo? Malešević je u spomenutom radu ponudio moguće sociološko objašnjenje-

⁸⁶ Malešević S. 2003. 35-37.

⁸⁷ Naravno, svaka tipologija i svrstavanje intelektualnih grupa može biti i jeste predmet rasprave te da je na ovom mjestu mogla biti iznesena i drugačija podjela te iznosim opširnije citate kako bi sociološki mogli identificirati grupe intelektualaca koje se spominju u nastavku radu. Budući da pojedinačno djelovanje intelektualaca prema ovoj temi nisam uzimao u razmatranje, jer intelektualci kao pojedinci i individualci ne ulaze u predmet rada već su to “grupe”.

⁸⁸ Malešević S. 2003. 40.

nje i odgovor, prema kojem se promjene mogu promatrati kao pojedinačni slučajevi, i možemo ih objašnjavati različitim psihološkim razlozima: nezadovoljstvom, stresom, dezorijentacijom ili potrebom da se stekne ili očuva društveno-ekonomski status. Sociološko objašnjenje je nužno zbog toga jer nije u pitanju “sporadičan događaj već masovna pojava”. Malešević smatra da su pripadnici postjugoslavenske inteligencije postali *organicistički tumači* jer nisu bili imuni na prevlast kolektivnih vrijednosti i tradicionalizma u jugoslavenskom društvu. Ova inteligencija je posvećena jednoj jedinoj tradiciji i jednoj jedinoj zajednici, u kojoj je pojedinac spram kolektiva – podređen. Kod organicista ne postoji individualna slobodna volja, pojedinac postoji samo kao dio biološkog sistema, organizma ili zajednice koja se može zamijeniti, npr. “klasa” je zamijenjena “nacijom”, “etničkom grupom”. Organicistički tumači doživljavaju “(...) svoje etničke zajednice u mutnoj svedenosti ciljeva romantizma iz devetnaestog veka kao žive kolektivitete za koje ne važe opšta pravila i univerzalna etika. (...) polaze od pretpostavke da se istina ne može naći izvan (...) *volkgeista*, već samo (...) u etničkom kolektivu. Po tom stanovištu, nema morala izvan granica kolektiva. Drugim rečima, po mišljenju organicističkog srpskog intelektualca, Srbi nisu mogli da počine ratne zločine zato što su njihovi ratni ciljevi bili plemeniti i božanski – ujedinjenje svih Srba u jednoj državi; za hrvatskog organicističkog tumača (...) krilatica koja dopušta etničko čišćenje u ime nacije, nije ništa drugo do najpuniji izraz patriotizma”. Malešević smatra kako se s *tradicionalnim* intelektualcima može raspravljati, protiv *zakonodavaca* možemo protestirati, ali ako ne pripadamo “zajednici” *organicističkih tumača* “(...) naše misli i aktivnosti doživljavaju se ili kao irelevantne, ili kao opasne i onda ih treba eliminisati”.⁸⁹

Međutim, u ovom radu je vidljivo da je od 1989. do 1996. godine prisutna čitava lepeza intelektualnih grupa koje odgovaraju zadatom okviru, te da je svaku od intelektualnih grupa koje djeluju u ovom razdoblju moguće svrstati u najmanje jedan od navedenih tipova intelektualaca. Međutim, iz ugla posmatranja historičara, nije moguće sve intelektualne krugove u postsocijalističkom razdoblju Bosne i Hercegovine okarakterizirati kao *organicističke tumače*, jer su djelovale i posve drugačije skupine intelektualaca, odnosno krugovi koji su “koketirali” s jednim ili više tipova intelektualaca zadanih u ovom teorijskom okviru. Razlike među ovim intelektualnim krugovima so-

⁸⁹ Malešević S. 2003. 45-49.

ciološki gledano su tanahne, tako da i najmanji detalji, kao i drugi faktori u djelovanju čine da na prvi pogled nevidljiva razlika među njima postane jasnija. Primjenjivanjem spomenutog istraživačkog postupka možemo dobiti odgovore na pitanja ko su, i kakvih su pogleda bili bosanskohercegovački intelektualci i intelektualni krugovi.

Kuda i kako dalje?

Okrugli sto na temu *Bosna i Hercegovina - kuda i kako dalje* održan je u Sarajevu 6. januara 1992. godine. Sastanku su prisustvovali ličnosti iz javnog, kulturnog, političkog i naučnog života koje su svoju budućnost poistovijetile sa sudbinom Bosne i Hercegovine.⁹⁰ Na skupu su iskazana dijametralno suprotna mišljenja i viđenja Bosne i Hercegovine od onih koja će biti razmatrana na sastancima srpske i hrvatske političke elite, dva dana kasnije.⁹¹ Ovim je okupljanjem “postalo bjelodano da (...) postoji većinska samosvojna i samosvjesna bosanskohercegovačka politička volja za očuvanjem BiH, bez obzira na cijenu i rizike”, ali isto tako da postoji otvorenost i spremnost “na nove inicijative za povezivanje na ravnopravnim osnovama sa svima u dojučerašnjoj jugoslavenskoj zajednici i svijetu uopšte”.⁹² Todo Kurtović je u svojoj diskusiji upozorio na opasnosti od vraćanja “parolama 19. vijeka”, na jaz koji je stvoren između Srbije i Hrvatske, te na položaj i interes za aktivnim sudjelovanjem Bosne i Hercegovine u takvom jednom “stanju” iz kojeg se treba naći izlaz. On smatra da je zajednički interes kojem ne postoji alternativa “nedjeljivost Bosne i Hercegovine i međusobna upućenost”, te da je potrebno pronaći realne mogućnosti djelovanja “na ovom jugoslovenskom prostoru”. Zatim, istakao je ulogu Bosne i Hercegovine u povezivanju, saradnji, stvaranju “vrste

⁹⁰ Sudionike Okruglog stola okarakterizirao sam samo prema djelovanju i iznesenim stavovima. Jasno je da se ovdje radi o intelektualcima, u širokom smislu te riječi, različitih profila, koji su djelovali i imali različite, relativno visoke društvene funkcije i ulogu u socijalističkom razdoblju, a koje prema zadanom teorijskom okviru o intelektualcima možemo smjestiti pod *organske*, budući zastupaju interese svoje “klase”. Međutim, analizom pročitanih referata, sudionici ovog Okruglog stola djeluju kao tumači postojećeg stanja, a ideje i inicijative koje su iznesene nisu bile sprovedene u praksi.

⁹¹ Odnosi se na sastanak održan u Zagrebu, 8. januara 1992. između Franje Borasa i Nikole Koljevića s predsjednikom Hrvatske Franjom Tuđmanom i njegovim saradnicima.

⁹² Kulenović A. “Okrugli sto: Bosna i Hercegovina – kuda i kako dalje”. *Slobodna Bosna*, specijalni dodatak, Sarajevo, 9.1.1992.

pakta” da bi se prevazišao spomenuti jaz i nemogućnost “zajedničkog življenja Srbije i Hrvatske u nekakvoj iole čvršćoj zajednici”.⁹³ Mirko Vranić je s izričito vojnog i strateškog aspekta, uzevši u obzir mogućnost transformacije SFRJ i stvaranja zajednice nezavisnih i suverenih država, razmotrio potrebu stvaranja republičkih oružanih snaga iz razloga značajnog geostrateškog položaja SFRJ i same Bosne i Hercegovine. Potrebu za stvaranjem oružanih snaga takve vrste opravdavao je činjenicom da razvoj “društveno-političkih odnosa na evropskom pa i širem prostoru prate određene krize koje se ispoljavaju u raznim konfliktima, pritiscima, nasilju, pa i oružanim sukobima”.⁹⁴ Mustafa Imamović je u referatu *Bosna i Hercegovina – državni pojam i povijesno-kulturni entitet* upozorio na ponavljanje određenih historijskih procesa i na stvaranje novih nelegalnih političkih tvorevina u vidu uspostavljanja Zajednice općina Bosanske Krajine na prostorima nekadašnje Vrbaske banovine. Čestitao je dijelu državnog rukovodstva Bosne i Hercegovine na hrabrosti i odgovornosti koji je iskazalo otvoreno i službeno zatraživši priznavanje teritorijalnog integriteta i državne samostalnosti Bosne i Hercegovine. Imamović je istakao kako je svako “uslovljavanje sudbine i budućnosti Bosne i Hercegovine Jugoslavijom neodrživo”, budući da je Bosna i Hercegovina jedna hiljadugodišnja činjenica, povijesni entitet, stoljećima stara država, “političko-teritorijalna, demografska, vjerska, etnička i u državno-pravnom smislu riječi nacionalna cjelina”, dok je Jugoslavija “politička pogodba, (...) srpsko-hrvatski sporazum postignut tokom prvog svjetskog rata 1914-1918. godine”. Svoje izlaganje Imamović je završio sljedećim riječima: “Bosna i Hercegovina jednostavno je državni pojam i povjesno-kulturni entitet o kojem se na raspravlja. O tome nema rasprave. Nasuprot tome, o uniji naroda i državno-pravnih teritorija koje su činili dosadašnju Jugoslaviju nužno je, radi zajedničkog života, razgovarati i pregovarati. U toj novoj uniji Bosnu i Hercegovinu vidim kao pravnu, građansku i laičku državu koja će svojim ustavom izgraditi pravne mehanizme kojima će, na prvom mjestu, uspjeti efektivno i efikasno zaštititi svoju imovinu. Bosna je i Hercegovina danas izložena najvećem pljačkanju vlastite imovine u svojoj naprijed pomenutoj hiljadugodišnjoj povijesti. To je svaki dan evidentno. Uz to, država Bosna i Hercegovina mora svojim ustavom

⁹³ Isto. Kurtović T. “Bosna i Hercegovina je nedjeljiva”. U razmatranje nismo uzeli dva referata koja se odnose isključivo na privredu i ekonomiju BiH (Marka Beroša i Momira Čećeza).

⁹⁴ Isto. Vranić M. “Bosni i Hercegovini su potrebne oružane snage”.

osigurati pravne mehanizme za zaštitu ličnih prava bosanskohercegovačkih građana, Muslimana, Srba i Hrvata. Ta zaštita neće biti deklarativna, kao što je bilo u starom poretku, a u biti ostalo nakon izbora 18. novembra 1990. To pretpostavlja potpuno odvojenu zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast. Takva podjela vlasti biće osigurana odgovarajućim stručnim kadrovima i pravnim instrumentima koji će onemogućiti nepotizam i realiziranje osobnih računa i interesa na štetu Bosne i Hercegovine kao države. Samo se u tom slučaju ta država može pojaviti kao ravnopravan faktor odlučivanja u političkim i ekonomskim pitanjima sa domaćim subjektima i onima sa elementom inostranosti”.⁹⁵ Branko Mikulić je rekao da se zalaže za Bosnu i Hercegovinu koja će biti ravnopravna, a posebno u odnosu na Hrvatsku i Srbiju, s ostalim republikama u sklopu buduće demokratske jugoslavenske zajednice “koju ćemo postepeno oblikovati i dograđivati”, a koja bi, da bi ostala “Jugoslavija iz snova naših predaka, za koju su se borili jugoslavenski narodi” – u svome sastavu trebala imati i Hrvatsku i Sloveniju.⁹⁶ Arif Tanović je u svome izlaganju rekao da put izlaska iz nastale konfliktne situacije vidi u “razvijanju građanske demokratske republike, koja će biti suverena i cjelovita samostalna i međunarodno priznata, slobodna republika Bosna i Hercegovina, opredijeljena da se udružuje sa drugim jugoslavenskim republikama, makar i u najlabavijoj asocijaciji”. A, u slučaju da navedeno nije ostvarivo, Tanović smatra kako Bosna i Hercegovina može da bude samostalna i nezavisna, država otvorenih granica prema susjedima koja bi saradivala i sa onim zemljama u svijetu s kojima bi našla zajednički interes.⁹⁷ Rusmir Mahmutćehajić predložio je da se na ovom skupu načini inicijativa da se zasnue savez svih bosanskohercegovačkih snaga, kako bi se osiguralo “(...) biće Bosne i Hercegovine u času kad mu prijeti avet rata”. Mahmutćehajić smatra da “nezavisnost Bosne i Hercegovine koja bi proistekla iz konačne disolucije Jugoslavije jamči mogućnost dalekoročne stabilnosti na ovome području i sustavne integracije koja bi uvažavala ukupnu narav bosanskohercegovačkog bića” te da su Bosni i Hercegovini dodijeljene dvije proturječne uvjetovanosti. Prvu uvjetovanost bosanskohercegovačkog postojanja obrazlaže na sljedeći način: “Ravnoteža u odnosu na Srbiju i Hrvatsku uvjetuje obranu bosanskohercegovačke cjelovitosti. Tu ravnotežu nije mo-

⁹⁵ Isto. Imamović M. “BiH – Državni pojam i povijesno-kulturni entitet”. 2-3.

⁹⁶ Isto. Mikulić B. “Ko je ‘rasturio’ Jugoslaviju”? 3.

⁹⁷ Isto. Tanović A. “Jugoslavija – opasna iluzija”. Isto. 4.

guće napraviti na drugačiji način. Uzaludni su svi pokušaji da se na mapama iscrta neka linija podjele između Srbije i Hrvatske. Sva njihova izvođenja u prošlosti i sadašnjosti svjedoče o naivnosti i zloćudnosti zagovornika podjele sraslog bića Bosne i Hercegovine. Prema tome, da bi ova država sačuvala svoju uravnoteženost, ona mora osigurati stupanj neovisnosti koji ima najneovisnija država na njenim granicama”. Druga uvjetovanost je otvorenost i prema Srbiji i prema Hrvatskoj, “odnosno mora biti s njima u vezi koja omogućuje zbiljsku, a ne formalnu cjelovitost Srba i Hrvata” što je moguće samo ako Bosna i Hercegovina ne bude u inferiornom položaju prema susjednim zemljama.⁹⁸ Stiepo Andrijić je naglasio da je pogodan trenutak za izgradnju kvalitetne državne tvorevine te da su za to nužne “temeljne i sveobuhvatne promjene koje moraju početi od temelja na kojima će se graditi nova zajednica. Treba stvoriti sadržaje tri temeljna stupca stabilnog i kvalitetnog društva: političke, državno-pravne i ekonomske sadržaje. (...) u ovom trenutku naša zajednica, Republika, mora, u formalnom dijelu izgradnje društva, krenuti od izrade i donošenja, dakako i ostvarivanja, dokumenata koji će regulirati na kvalitativno novim osnovama, političke sadržaje (kodeks političkog uređenja), pravne sadržaje (ustavna rješenja) i ekonomske sadržaje (zakonska rješenja pretvorbe društvene imovine, denacionalizacija i izgradnja infrastrukturne tržišne ekonomije)” uz angažman visokostručnih i obrazovanih pojedinaca.⁹⁹ Ivo Komšić je u svome referatu rekao kako je Bosna i Hercegovina “uvijek bila i ostala običajna zajednica” te da je kao takva, u najvišem smislu, uvijek i nadrastala institucionalni okvir nametnute državne zajednice i ta se običajnost “kao klica uvijek probijala ispod tog institucionalnog okvira i uvijek opstala. Samo su mudri državnici Bosne i Hercegovine gradili na njenoj običajnosti, a to znači da su uvažavali sve tri narodne komponente koje su tu bile utkane”. Komšić je preko nekoliko tačaka razmotrio odnose JNA i vlasti u Bosni i Hercegovini. Izrazio je mišljenje da “ta vojna struktura mora prihvatiti neutralnost Bosne i Hercegovine u postojećem ratu koji za nas nije završen, i ne smijemo ga uzeti kao završenog sve dok to ne bude potpuno izvjesno. Drugo, ona mora prihvatiti legalnu vlast i kao svoju vlast, bez obzira na politički identitet te vlasti. Ona je legalna i legitimna vlast i niko nema pravo da pravi bilo kakvu zavjeru protiv nje. Ona može otići samo onako kako je došla i nikako drugačije, a to zna-

⁹⁸ Isto. Mahmutćehajić R. “Rušitelji bosanskog obrasca, zagovornici rata”. 5.

⁹⁹ Isto. Andrijić S. “Odbacimo dvojbe i bojeve”.

či na izborima. Treće, ta se oružana sila pod hitno mora emancipirati od svih vrsta nacionalizma. To je još jedna njena šansa da bude oružana sila svih naroda koji žive u Bosni i Hercegovini”. Usprotivio se osuđivanju samo jedne vrste i jednog nacionalizma, a pristajanje na, ili zaštitu drugog nacionalizma od strane JNA, te ukazao na problem demobilizacije rezervista na teritoriji Bosne i Hercegovine. Dalje, izrazio je mišljenje da JNA treba prihvatiti onu političku opciju za koju se Bosna i Hercegovina izбори, kao što i legalna vlast treba, s druge strane: prvo, osigurati “punu popunu mirnodopskih jedinica prema planu” i prema potrebama kako bi se stekao uvjet da rezervisti napuste Bosnu i Hercegovinu, dalje, bi vlast “morala preuzeti razrješenje problema u onim regijama Bosne i Hercegovine koje su zahvaćene ratom, a ne da to prepušta armiji. Također bi vlast morala osigurati savezne robne rezerve na teritoriju BiH, te sve strateške industrijske objekte u BiH”, da bi se do kraja utvrdio suverenitet Bosne i Hercegovine.¹⁰⁰ Milan Uzelac Bosnu i Hercegovinu promatra kroz optiku “jugoslavenske tragedije”, te smatra kako je položaj Bosne i Hercegovine određen kroz dva različita činioca: “(...) ostrašćena, ratom izbezumljena domaća scena, i, prema njoj, diplomatski aktivna, ali rezervisana, pa unekoliko i ravnodušni međunarodni činioци”. Dalje, Uzelac smatra kako je cjelovitost i ravnopravnost Bosne i Hercegovine – polazište, a suverenost jedini okvir u kojem se oni mogu održati. Referat je završio mišljenjem da Bosna i Hercegovina “ne može vječno biti ‘nešto između’, neka mehanička rezultanta, odluka centara moći u Beogradu i Zagrebu, ne može biti ‘neutralna’ u ratu od koga svi krvarimo i dušom i tijelom (...), ona ne može trajno biti na ekvidistanci (...) prema Beogradu i Zagrebu, nego oslanjajući se na demokraciju prirodne osnove zajedničkog života svojih naroda, poticati povezivanje sa drugim narodima, prije svega i jednako u Srbiji i Hrvatskoj, ali i šire, na osnovama ravnopravnosti i stvarnih svekolikih interesa”.¹⁰¹ Hrvoje Ištuk je predvidio “opasnu, mukotrpnu, vjerojatno dugotrajnu, ali neizbježnu političku i općedruštvenu borbu za svoj suverenitet, za poziciju koju već imaju, ili će ubrzo imati, sve druge republike”, te nastavio kako je u protivnom čekaju tri grozne mogućnosti: “Anschluss Novoj Državi, podjele i krvoproliće”. Ištuk je istakao potrebu ubrzanja transformacije triju vladajućih nacionalnih stranaka “sve dotle dok se njihovi programi i praktični čini ne nađu u tački ne samo

¹⁰⁰ Isto. Komšić I. “Jugoslavija je davno rastočena”. 6.

¹⁰¹ Isto. Uzelac M. “BiH nije ‘nešto između’”

lojalnosti prema suverenitetu Bosne i Hercegovine, već i prema zaštiti i obrani tog suvereniteta. U njihovoj okrenutosti građanima BiH, interesima tih građana – ne amnestirajući, naravno i opozicione stranke – leži njihova i konkretna i historijska odgovornost za sudbinu države Bosne i Hercegovine”. Dalje, u slučaju da se političkim razgovorima ne može postići dogovor o poziciji Bosne i Hercegovine koja će biti istovjetna drugim republikama, Ištuk predlaže referendum, te smatra kako bi u svakom slučaju trebalo započeti stvaranje bosanskohercegovačke oružane sile, jer kako navodi “bez nje, objektivno, nema suverenosti, a u našim uvjetima svjedoci smo da, na žalost, nema poštivanja ni elementarnih normi pravne države”.¹⁰² U svom izlaganju, Stjepan Kljuić izričito je naglasio kako se o svemu može pričati, ali ne i o pitanju suverenosti Bosne i Hercegovine.¹⁰³ Mirko Pejanović postavio je pitanje alternative praksi da o “sudbini četiri i nešto miliona ljudi” u Bosni i Hercegovini odlučuju tri čovjeka. On smatra kako je alternativa u tome da se raspiše referendum građana koji bi izrazio zajedničku volju građana i naroda Bosne i Hercegovine. Također, istakao je kako je Skupština u tom trenutku paralizirana, i nije mogla donijeti jednoglasnu odluku o referendumu, stoga je predložio formiranje foruma građana koji bi ga uz međunarodnu pomoć raspisao i proveo. Izrazio je mišljenje da “građani BiH žele da žive zajedno u odnosima nacionalne ravnopravnosti. Da žele suverenu Bosnu i Hercegovinu i da žele povezivanje na principima ravnopravnosti sa drugim narodima i njihovim republikama u Jugoslaviji”. Drugi prijedlog koji je Pejanović na ovome mjestu iznio je pitanje mogućnosti organiziranja naučnog foruma koji bi raspravljao o nekoliko pitanja, a to su: koje su istorijske mogućnosti da Bosna i Hercegovina bude građanska republika, kakva su i koja su institucionalna rješenja koja mogu garantirati ravnopravnost i suverenost triju naroda u Bosni i Hercegovini, i treće “bi bilo pitanje koje bi polazilo od toga da formula zajedničkog života između tri najveća jugoslavenska naroda koja sticajem okolnosti žive u Bosni i Hercegovini, (...) istovremeno predstavljaju i osnovu i formulu za mogući zajednički život i povezivanje, naravno na principima građanskog društva sa svim jugoslovenskim narodima, a ne samo sa Srbijom i Hrvatskom (...)”.¹⁰⁴ Zdravko Grebo je kao svoju osnovnu tezu istakao da Bosna i Hercegovina kao država

¹⁰² Isto. Ištuk H. “Stvoriti B-H oružanu silu”. 6-7.

¹⁰³ Isto. Kljuić S. “BH patriotizam”. 7.

¹⁰⁴ Isto. Pejanović M. “BiH je potreban referendum građana”.

ne postoji, i to od onog momenta “kada je ovaj nesretni rat počeo da razara zemlju, ona ne postoji u posljednjih pola decenije (...) ova republika kao državna zajednica u mnogim aspektima nema nikakve ingerencije” te smatra kako je razgovor, koji je na ovom stolu vođen, a koji se tiče vojnih i ekonomskih pitanja, tek od sekundarnog značaja. Istakao je kako, što se tiče sudbine Bosne i Hercegovine, i njenog ustavno-političkog konstituiranja, ne razumije osnovnu ideju koju vodi vlast u Bosni i Hercegovini. Koaliciju koja je sklopljena nakon izbora 1990. godine smatra neprirodnom, te je ona “onog trenutka kada je bila sklopljena podrazumijevala teritorijalnu podjelu Bosne i Hercegovine”. Spreman je podržati demokratske ideje koje su u funkciji *res publicae*, javne sfere i politike i tek će i samo tada Bosna i Hercegovina biti moguća kao demokratska država.¹⁰⁵

Sagledamo u cjelosti, referati sudionika išli su u pravcu odbrane državnih, političkih, pravnih i historijskih posebnosti, te cjelovitosti Bosne i Hercegovine i njenih institucija. Razmatrao se odnos i položaj susjednih republika i JNA prema Bosni i Hercegovini i obrnuto. Treba istaći patriotizam, demokratski princip i odmjerenu iskazivanju stavova koji su gotovo graničili s političkim kukavičlukom. Ideje koje su iznesene bile su uvjetovane akcijama za koje se ispostavilo da prema Bosni i Hercegovini nisu bile nimalo dobronamjerne, te da je iznesene stavove i ideje trebalo sprovesti u praksi.

Pismo Franji Tuđmanu

Miljenko Jergović, Ivo Komšić, Ivan Kordić, Ivan Lovrenović i Mile Stojić su 6. januara 1992. godine, neposredno pred najavljeno zasjedanje Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, poslali zajednički potpisano pismo predsjedniku Republike Hrvatske u kojem konstatiraju da je Bosna i Hercegovina pred političkim nestankom, te zamjeraju Tuđmanu na konstataciji prema kojoj bi cijepanje Bosne i Hercegovine moglo odgovarati dugoročnim interesima sva tri naroda i interesima stabilnosti u ovom dijelu Evrope i što je svoje procjene i poglede koje se tiču budućnosti Bosne i Hercegovine i hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini poistovjetio s Miloševićevim i Karadžićevim interesima. Potpisnici pisma smatraju da je takva politika nekonzistentna, kratkovidna i neodgovorna spram stvarnih interesa kako hrvatskog tako i ostalih naroda u Bosni i Hercegovini, a neuljudna i nemoralna spram muslimanskog

¹⁰⁵ Isto. Grebo Z. “BiH je nemoguće graditi na antisrpsvu”. 8.

naroda. Tuđmanu, na kraju pisma, savjetuju zalaganje za cjelovitost i međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine, a time mu i uvjetuju vraćanje prava na zastupanje interesa hrvatskog naroda.¹⁰⁶ Pismo su igrom slučaja, ukratko zajednički prokomentirali prvo Koljević, potom i Tuđman: “Ja slučajno znam sve te intelektualce, jer sam bio u tim književnim vodama, znate, nema tu velikog intelektualca. A, svako je tu došao iz malog mjesta, da bi u Sarajevu dobio određeni položaj, (...)”, na što je Tuđman uzvratilo: “I ne gledaju bit problema. Hoćemo li vječito da se hvatamo za grkljan, razumijete, ili ćemo jedanputa se skandinavizirati i evropeizirati, da živimo”.¹⁰⁷ Nakon toga, uslijedila je prepiska. Odgovor “petorici javnih djelatnika iz Sarajeva” poslao je Tuđmanov savjetnik, Zvonko Lerotić, koji je “znanstveno elaborirao Šefove ideje o podjeli Bosne” u kojima je istaknuo da je minimum državničke dužnosti Bosne i Hercegovine bio zaustaviti “četnike i napade JA” jer u protivnom, Bosna i Hercegovina “faktički postaje neprijateljskom zemljom”.¹⁰⁸ Uslijedila je reakcija “petorice” koji su konstatairali da se “razbijanju Bosne i Hercegovine i ostvarenju nacionalnih ciljeva Srbije” u Hrvatskoj protive sve relevantne političke stranke, svi ugledni i relevantni političari, osim Tuđmana i “nekog užeg neimenovanog HDZ-ova politbira,” a u Bosni i Hercegovini tome se protive, također, sve političke stranke, osim SDS-a i Radovana Karadžića, iz čega proizlazi “da u cijelom hrvatskom i bosanskohercegovačkom miljeu jedino Tuđman vidi i podržava rješenje problema ostvarivanjem nacionalnoga cilja Srbije”!¹⁰⁹

Hrvatska politička elita u Bosni i Hercegovini koja je bila okupljena oko HDZ-a BiH nije imala podršku bosanskohercegovačkih intelektualaca, već je slijedila programe i upute stranačkog i užeg državnog rukovodstva iz Hrvat-

¹⁰⁶ Otvoreno pismo dr. Franji Tuđmanu, predsjedniku Republike Hrvatske. Komšić I. 2006. 428-429. Pismo je javno objavljeno tek 14. januara 1992., kada je za to nastupio povoljan politički trenutak.

¹⁰⁷ Lovrenović I. i Lucić P. 2005. 150-151.

¹⁰⁸ Lovrenović I. 1996. 159. Ovo je pismo objavljeno u zagrebačkom *Vjesniku*, 14. januara 1992.

¹⁰⁹ Isto. 164. Pismo je objavljeno u zagrebačkom *Vjesniku*, 22. januara 1992. “Petorica” u ovom pismu navode i kako su Koljević i Ekmečić, 8. januara 1992. u Zagrebu Tuđmanu predočili plan o Srpskoj republici Bosni i Hercegovini koja je proglašena nakon Tuđmanova uvida i saglasnosti. Treba napomenuti da Milorad Ekmečić nije sudjelovao u razgovoru od 8. januara 1992. u Zagrebu.

ske. Pismom su intelektualci željeli ukazati na pogubnost ideja i političkih odluka koje je sprovodio tadašnji predsjednik Hrvatske, Franjo Tuđman, a imale su direktnog utjecaja i na Bosnu i Hercegovinu. Ovakav vid reagiranja intelektualaca na tadašnja i naredna politička kretanja nije imalo gotovo nikakvog utjecaja. U percepciji hrvatskog državnog vrha, nije bilo mjesta za samostalnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu. Nacionalistička medijska mašinerija u Hrvatskoj gotovo i nije imala potrebu da se suočava s političkim neistomišljenicima, te ih je ili ignorirala ili po potrebi, lažima diskvalificirala pred javnošću. Ispostavit će se da su samo one intelektualne skupine koje su početkom 90-ih godina dvadesetog stoljeća došle u najužu spregu s politikom, nacionalnim političkim elitama, upregnute u nacionalističke uzde, uspijevale izvršiti svoj cilj i imale velikog utjecaja i na trenutna politička kretanja i na javno mnijenje u svom nacionalnom korpusu. Tako je i protest intelektualaca hrvatske nacionalnosti iz Banje Luke bio samo još jedan bezuspješan pokušaj u nizu kojim se nastojalo utjecati na politiku službenog Zagreba. Svoje nezadovoljstvo postignutim nakon tzv. Cutileirovih pregovora,¹¹⁰ javno su izrazili intelektualci iz Banja Luke. Dokumentom “Pledoaje za izvorne interese hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini” potpisnici su tražili zamjenu hrvatske pregovaračke ekipe koja je sudjelovala u odlučivanju o budućnosti Bosne i Hercegovine te su protestirali zbog prihvaćanja etničke podjele i regionalizacije Bosne i Hercegovine po isključivo etničkom principu. HDZ BiH nastojala je da se u ovu pregovaračku ekipu predloži i Miro Lasić.¹¹¹

Mostarska transferzala

U Mostaru je do samog izbivanja rata, kratko vrijeme djelovao Klub intelektualaca, čiji su članovi početkom marta 1992. godine organizirali skup intelektualaca s jugoslavenskih prostora kako bi iz različitih uglova iznijeli mišljenja i stavove o uzrocima jugoslavenske krize. U radu okruglog stola “Bo-

¹¹⁰ Pregovori su vođeni na nekoliko sastanaka u Sarajevu, Lisabonu i Bruxellesu. Delegacije su predvodili Alija Izetbegović, Mate Boban i Radovan Karadžić u razdoblju od 13. februara do kraja maja 1992. O Cutileirovim pregovorima opširnije vidi: Begić I. K. 1997. 83-100.

¹¹¹ Do sada nisam našao više podataka o potpisnicima Pledoajea i hrvatskim intelektualcima iz Banja Luke, koje spominje Ivan Markešić. Ovaj prijedlog Markešić smatra čistim promašajem budući su se tada “svi pregovori i planovi krojili u Zagrebu”, i govori kako je Miro Lasić kasnije napustio svoje prve pozicije u odnosu na cjelovitost Bosne i Hercegovine i prihvatio postavke službenog Zagreba, odnosno Franje Tuđmana. Vidi: Markešić I. 2004. 62.

sna i Hercegovina sutra” pored organizatora sudjelovali su i članovi beogradskog Kruga intelektualaca, Građanskog foruma iz Sarajeva i Čapljine te članovi Helsinškog parlamenta građana u Sarajevu. Ovaj okrugli sto je nacionalizmu i velikodržavlju suprotstavljao ideje demokracije i duhovnog zajedništva jugoslavenskih naroda. U Saopštenju koje je usvojeno na ovom okruglom stolu stoji: “Za jedinstvenu smo BiH, za duhovno povezivanje svih državnih zajednica na jugoslavenskim prostorima i za svaku razumnu opciju koju donesemo u miru i demokratskim sredstvima. Nema te granice među nama koja je vrijedna ljudskog života, kao što nema granice ni metka koji može ubiti misao i zatamiti intelekt. Zbog toga nemamo pravo na šutnju i zbog toga zahtijevamo slobodne i nezavisne javne medije, jer valja nama dočekati sutra”. Ovim skupom nastojala se stvoriti intelektualna zajednica koja neće biti obuzdana “državnim artikulacijama” kakve se javljaju ili kakve će se javljati ubuduće. Ovakav, slobodomisleći i nezavisni vid djelovanja, u kojem će biti premoštene sve aktualne i buduće državne granice, i kojim će intelektualci biti “utopljeni” u humanitarni, kulturni, ekonomski i politički milje jugoslavenskih prostora, Evrope i svijeta, učesnici ovog skupa nazvali su Mostarskom transferzalom.¹¹² Sa skupa je poslana poruka da će duhovni i kulturni fenomen jugoslovenstva, zajedništvo Južnih Slovena, uspjeti preživjeti, jednom prilikom postati “osnova novog zajedništva, na ekonomskom, kulturnom, komunikacijskom” planu, te da će upravo Bosna i Hercegovina biti “embrion i Pijemont nove jugoslovenske simbioze, ne totalitarno-državotvorne, već ljudske i prirodne i unatoč tome što se Jugoslavija kao država raspala i što su nametnute neprirodne etničke podjele.¹¹³ Romansirane ideje i gotovo utopijske poruke koje su iznesene na ovom skupu mogle su poslužiti samoobmani sudionika. Realnost je bila dijametralno suprotna. Na skupu, zbog prekinutih saobraćajnih komunikacija nisu mogli sudjelovati istomišljenici iz Ljubljane i Zagreba. Sarajevo, glavni grad Republike Bosne i Hercegovine, je blokirano, na Mostar je bačeno nekoliko gustih nacionalističkih kopreni kojima se ovaj grad politički nastojao vezati za neustavne tvorevine. Terorističke akcije kao cilj birale su simbole grada. Tako je ogorčenje građana Mostara izazvalo eksplozija na Partizanskom spomen-obilježju. Skupština srpskog naroda je netom proglasila Ustav Srpske republike, time učinila još jedan korak u cijepanju Bosne i Hercegovine. Iz Bruxellesa, gdje je upravo

¹¹² K. M. “Valja nam dočekati sutra”. *Oslobođenje*. Sarajevo, 8.3.1992. 3.

¹¹³ Karabeg M. “Pije li jugoslovenstvo vode”. *Oslobođenje*. Sarajevo, 10.3.1992. 2.

tih dana, u sklopu Cutileirova mirovnog posredovanja odlučivano o državnom ustrojstvu i ustavnom uređenju Bosne i Hercegovine, stigla je po mir i suživot nimalo ohrabrujuća zajednička izjava triju lidera vodećih parlamentarnih stranaka da o pitanjima o kojima se raspravlja nije postignuta puna saglasnost.¹¹⁴ Neposredno pred gašenje rada Kluba intelektualaca Mostara, početkom aprila 1992. godine, poslano je pismo američkom ambasadoru u Jugoslaviji Warrenu Zimmermanu, u kojem su iz Kluba intelektualaca obavjestili ambasadora o postojanju mogućnosti neposrednog izbijanja oružanih sukoba u okolini i u samom gradu Mostaru, u kojima će sasvim sigurno stradati nevino stanovništvo Grada. Izrazili su i strah da će Mostar doživjeti sudbinu Vukovara.¹¹⁵ Ovim pismom mole ambasadora da odmah upotrijebi svoj i utjecaj Sjedinjenih Američkih Država da se Mostar spasi.¹¹⁶ Ovaj skup bio je još jedno okupljanje u nizu, kojim su intelektualci *ad hoc* izražavali svoje nezadovoljstvo ratnim dešavanjima. Ovi prosvjedi nezadovoljstva nisu imali nikakvog stvarnog utjecaja na političke odluke i na tijek dešavanja. Lamentiranje intelektualaca upućuje na nepoznavanje same situacije, nezainteresiranost i nemoć intelektualaca pri hvatanju u koštac sa svakodnevnim problemima kroz koje je prolazilo cjelokupno društvo, ali i na dozu samoljublja i sebičnosti u želji očuvanja društvenog položaja i same društvene klase kojoj su pripadali.¹¹⁷ Međutim, ni mnogo konkretniji prijedlozi, u tadašnjoj političkoj konstelaciji odnosa, nisu dobili priliku da dođu u razmatranje političkih elita te da budu sprovedeni u djelo, kao npr. pokušaj članova Foruma za etničke odnose putem dokumenta “Teze za model Ustava Republike Bosne i Hercegovine”.¹¹⁸

Smrtonosni ples “ljepotice” s Vrbasa i “zvijeri” s Romanije

Srpska politička elita u Banjoj Luci kreirala je zasebnu i potencijalno neovisnu političku tvorevinu, prema kojoj je, u razdoblju od osnivanja do kraja fe-

¹¹⁴ Begić I. K. 1997. 89.

¹¹⁵ Grad uz obalu Dunava u koji je nakon višemjesečnog granatiranja i razaranja uspjela ući JNA s četničkim dobrovoljačkim odredima iz Srbije 18. novembra 1991.

¹¹⁶ Pismo je poslano 2.4.1992., a ispred Kluba intelektualaca Mostara potpisao ga je Himzo Đukić. Vidi: Hadžiosmanović I. 2004. 299.

¹¹⁷ Prema teorijskom okviru sudionike okruglog stola “Bosna i Hercegovina sutra”, Klub intelektualaca Mostara možemo svrstati u *organske tumače*.

¹¹⁸ Grebo Z. i Jojić B. 1992. 134-149.

bruara 1992. godine, imala drugačiju i različitu političku projekciju od srpske političke elite okupljene u Sarajevu. Politički antagonizmi, sukob ovih dviju struja, ovdje uvjetno nazvanih, paljanska i banjalučka, koji je svoj zenit dosegaio krajem februara 1992. godine, uveliko je odredio tijek ukupnih dešavanja i donošenja političkih odluka kako u samoj Bosni i Hercegovini, tako i na regionalnom i međunarodnom planu. Intelektualni krugovi nastali u srpskom nacionalističkom miljeu, pored zauzimanja za kreiranje povoljnog javnog mnijenja među srpskim stanovništvom i pozitivnog odnosa prema nastojanjima politike SDS-a, bavili su se i projektiranjem i formiranjem kompaktnog geopolitičkog i pravnog prostora. U Bosanskoj krajini, među SDS-om, postojale su dvije političke opcije, tzv. tvrda krajiška, Srpskoj demokratskoj stranci u Sarajevu nelojalna struja, koju su predvodile ugledne ličnosti u Krajini, kao što su: profesori Predrag Lazarević, Đorđe Mihić, direktor Ekonomskog instituta u Banja Luci Duško Jakšić, zatim Predrag Radić, koji je ujedno bio i predsjednik banjalučke općine, kao i predsjednik banjalučkog SDS-a Radoslav Vukić te Radoslav Brđanin koji je u to vrijeme obavljao funkciju potpredsjednika Skupštine Autonomne regije Krajina (AR Krajina). Drugu političku opciju, koja je političku okosnicu imala u SDS-u BiH, a koja je zagovarala osnivanje Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine, sačinjavali su predsjednik skupštine Autonomne regije Krajina: Vojo Kuprešanin, narodni poslanik Zlatko Kelečević, novoizabrani mandatar Vlade AR Krajina Nikola Erceg, te Jovan Čizmović.¹¹⁹

Na 11. sjednici Skupštine Autonomne regije Krajina, održane 8. januara 1992. godine, prihvaćen je izvještaj Komisije koja je imala zadatak ispitivanja rada članova Izvršnog vijeća Autonomne regije Krajina.¹²⁰ Komisija je ustanovila i obrazložila nepravilnosti u radu predsjednika Izvršnog vijeća AR Krajine, Anđelka Grahovca, i sekretara Izvršnog vijeća AR Krajine, Mire Mladenovića, te predložila njihovu smjenu koja je na sjedinci i izglasana.¹²¹ U nastavku, odbornici su raspravljali o elaboratu pod nazivom "Bosanska Krajina kao konstitutivni činilac nove Jugoslovenske Federacije". Ustanovljeno je da

¹¹⁹ Anušić A. "Ko je ko u Bosanskoj Krajini, kreativno trenje". *Javnost*. Sarajevo, 28.3.1992. 4.

¹²⁰ Članovi komisije bili su: Dule Piljić, Dragan Knežević, Vasić Borislav, Mirko Radmanović i Vojo Kuprešanin, kao predsjednik.

¹²¹ ICTY, IT-99-36-T, Izvod iz zapisnika sa XI sjednice Skupštine Autonomne Regije Krajina, 8. januar 1992., Br. dok. materijala P101.

Skupština treba podržati “(...) prijedlog da Bosanska Krajina bude konstitutivni subjekat Jugoslovenske državne zajednice”, te da se od “Srpske Skupštine BiH” zatraži da na isti ili sličan način definira i ostale “Srpske krajeve (Krajine u BiH)”. Također, istaknuto je da bi Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini trebala ostvariti svoju funkciju u definiranju i konstituiranju Srpskih krajeva u BiH “koji će biti predstavljeni do konstituisanja buduće Jugoslovenske Skupštine”. Nakon diskusije o elaboratu, odlučeno je da komisija u čijem su sastavu bili Vojo Kuprešanin, Predrag Radić, Predrag Lazarević, Dušan Jakšić i Radislav Vukić obavi razgovor sa Slobodanom Miloševićem o položaju srpskog naroda izvan Srbije.¹²² Na sjednici je donesen i zaključak da se podrži odluka “banjalučkog parlamenta za ‘pridržavanje’ sredstava iz doprinosa i poreza, te njihovog selektivnog upućivanja u republičku kasu”, te da se pripreme odluke o formiranju javnih preduzeća “Trgopetrol” i “Krajiške Televizije”.¹²³

Na 8. sjednici Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, održane 25. februara 1992. godine, Radovan Karadžić je u izričito negativnom kontekstu spomenuo dio srpskog naroda koji je izvan SDS-a, i koji ne radi na stvaranju srpske države prema naputcima ove stranke da “(...) neki autsajderi tamo po Krajini koji rade protiv nas, (...) pa se pojavljuju po našim skupovima i lupaju gluposti”, te je nastavio: “Ali, moram da vam kažem da naši ljudi, naš narod, naša Stranka moraju da očuvaju maksimum koordiniranosti i minimum discipline. Sjećate se kada smo ovdje imali izvanrednu Skupštinu u kojoj smo ih bukvalno mljeli, od jednom je došao telefax iz Grahova gdje je Skupština proglasila ujedinjenje!¹²⁴ Onda je nastao obrt u Skupštini. Mi smo morali da trpimo ušima, a oni su bukvalno mljeli. Dali smo im oružje. (...) Drugi put je bilo isto: Milan Ma[r]tić je umarširao u Drvar, bez ikakve veze. (...) Ovo u Krajini

¹²² Isto.

¹²³ Isto.

¹²⁴ Karadžić ovdje spominje usvajanje Deklaracije o ujedinjenju Zajednice opština Bosanska Krajina i SAO Krajina usvojene u Bosanskom Grahovu na Vidovdan 1991. Jedno od mogućih rješenja položaja neustavno proglašenih oblasti, a koje je zastupao predsjednik Vlade SAO Krajine Milan Babić, bilo je ujedinjenje SAO Krajine s Bosanskom Krajinom koje bi kao federalna jedinica bile priključene novoj Jugoslaviji (budući su i Slovenija i Hrvatska već proglasile nezavisnost), a ostatak Bosne bio bi posebna federalna jedinica. Nakon razgovora s predstavnicima EZ-a u Parizu, usvojen je dokument kojim je SAO Krajina postala slobodna i samostalna teritorija, te je mogućnost ujedinjenja dviju Krajina zaboravljena.

Vidi: Barić N. 2008. 68-69.

juče. A ja vam garantujem da će Alija da isplati svakog krajiškog poslanika u dukatima njihovu težinu, da bi mi napustili Sarajevo i, da napustimo ideju da će Sarajevo biti glavni grad Srpske BiH. Banjaluka će, naravno, biti glavni grad Bosanske krajine. (...) Ali, napustiti Sarajevo gdje imamo 215.000 Srba sa Jugoslovenima, gdje imamo veliko bogatstvo, mi da napustimo Sarajevo, pa nas bi trebalo objesiti. (...) Ovo je zadatak na nivou Pašićevog zadatka. (...) Mi nemamo Pašića. Ali, narod je – Pašić. Naši strateški ciljevi se ostvaruju”¹²⁵

Na sjednici Kluba poslanika SDS-a, održanoj 28. februara 1992. godine, u hotelu *Holiday Inn* u Sarajevu, podnesena je i informacija o političkim zbivanjima u Autonomnoj regiji Krajina, a koja je bila u vezi s zakazivanjem Skupštine regije Krajina. Na ovoj sjednici kluba poslanika konačno su se ispoljile tenzije i antagonizmi među srpskom političkom elitom u Krajini. Problem je nastao kada su se i Pale i Banja Luka pojavili kao mogući politički centri buduće “najmlađe” srpske republike. Radovan Karadžić je smatrao da srž problema leži upravo u “kompetenciji” između ove dvije opcije: “Ne da oni nisu zadovoljni onime čime se mogu baviti u budućoj Srpskoj Bosni i Hercegovini. Suština problema je krajnje djetinjasta i nekorektna, oni hoće da prave državu kao djeca u blatu kada sjednu i prave kolač. Oni ne shvataju da to ne može”¹²⁶

U ovom je trenutku, krajem februara 1992. godine, projektu formiranja srpske republike u Bosni i Hercegovini sastavljene od srpskih regija i oblasti, prijetila opasnost od samourušavanja. Srpska politička elita u Sarajevu je gotovo prestravljena morala iznaći rješenje iz višestruko nepovoljne situacije koju je nametala međunarodna zajednica, odnosno pregovori s Cutileirom i krajiška oporba SDS-u. Razlog strahu među srpskim političkim predstavnicima bio je taj što bi “krivim potezom”, u vidu već isplaniranog donošenja Ustava Srpske republike u Bosni i Hercegovini kompromitirali svoje stavove i nastojanja koja su iznosili pred pregovarače međunarodne zajednice, a Predsjedništvu i Vladi RBiH omogućili povoljniji rasplet krize. Iz zapisnika ove sjednice je jasno da su s jedne strane pojedini poslanici svjesni “pravnih nonsensa”, dok s druge, opet postoji veliki broj poslanika koji nesvjesno negira činjenicu nedostatka legalnog uporišta u provođenju vlastite politike, te nisu imali niti ideju, niti

¹²⁵ ICTY, IT-99-36, Stenografske bilješke 8. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 25.1.1991. Br. dok. materijala P33B.

¹²⁶ ICTY, IT-99-36-T, Stenografske bilješke sa sastanka Kluba poslanika SDS-a, 28.2. 1992. Br. dok. materijala P34B.

predstavu o načinu na koji bi se ispunio osnovni faktor kreiranja paralelnog, novog političkog subjekta. Ova činjenica podjednako je vrijedila za poslanike u skupštinama oba pretendenta na poziciju “centra”, i one u Bosanskoj krajini, tako i za one u Sarajevu. Kada je Kuprešanin zapravo želio naglasiti kako nema podršku legalnih institucija vlasti opštine Banja Luka on je rekao: “(...) mi svi po ovim (...) mi smo kao Skupština Krajine para-politička institucija, isto što i paravojna formacija. Mi u stvari nemamo korijen, nigdje na toj Skupštini ne mogu za korijen da se uhvatim, da imam korijen pa da se uhvatim u zemlju kao žila. (...) Projekat Krajine nikako da se oblikuje, da se formira. Banjaluka je sve, a Krajina ništa.”¹²⁷

Spomenuti stenogram nam govori o tome kako je za 29. februar u Banja Luci najavljena “stravična jednostrana akcija unutar srpskog naroda” koja je brinula i pregovarače međunarodne zajednice, koji su također najavili svoj dolazak u Banja Luku. Nikola Koljević je na sjednici rekao kako je za međunarodnu zajednicu i mirovne pregovore “ovo što je za sutra zakazano u Banjaluci to bi, (...), da bude još strašnije nego ovo što smo mi napravili: da donesemo Ustav za sav srpski narod”.¹²⁸ Momčilo Krajišnik ponovio je zahtjev da “teorija” o “Savezu srpskih država” u budućnosti mora biti sve prisutnija jer “srpski narod mora imati svoju državu. I ovo mi danas možemo nazvati republikom”.¹²⁹ Ubrzo nakon Krajišnikova izlaganja, klub poslanika je usvojio prijedlog da se Srpskoj skupštini preporuča donošenje Ustava “koji znači jedan oblik zaštite, odbrane od referenduma i posljedica referenduma”.¹³⁰ Nedugo zatim, na sjednicu su doputovali i poslanici iz Krajine, a Vojo Kuprešanin ukratko je poslanike upoznao s problemima u Banja Luci, sljedećom izjavom: “Mislim da se događaju neke stvari mimo mog uticaja i moći. Postoje ljudi unutar Skupštine koji

¹²⁷ ICTY, IT-99-36-T, Stenografske bilješke sa sastanka Kluba poslanika SDS-a, 28.2.1992. Br. dok. materijala P34B.

¹²⁸ Isto. Tekst nacarta Ustava usvojen je na zasjedanju Skupštine srpskog naroda održane 1.2.1992., a objavljen je u listu srpskog naroda BiH, *Javnost*, 22.2.1992. te je njegovo donošenje najavljivano za sljedeće zasjedanje Skupštine srpskog naroda, koje je bilo predviđeno za 22. februar iste godine, a održano je 25.2.1992. Na 8. zasjedanju Skupštine srpskog naroda bila je prisutna i princeza Linda Karađorđević. Na dnevnom redu sjednice bilo je 20 tačaka, a jedna od tih tačaka bilo je i usvajanje Ustava, ali je tada odgođeno, a donesen je kada su se za to stvorile povoljnije međunarodne političke okolnosti.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ Isto.

su bliže toj vladi, koji stvaraju neku famu, dižu političku temperaturu, mimo mog znanja informišu javnost o tome kako treba da se stvara država Krajina, kako Krajina treba da se proglasi itd. Kasagić je pojasnio kako je ideja o 'osamostaljivanju' Krajine, mimo planova srpskog političkog vrha u Sarajevu, 'krenula od regionalizacije, koju je radio Ekonomski institut u Banjaluci, (...). Primjetio je da na tom području, skupa sa Krajinom, je izuzetno bogato: ima pet velikih rijeka, veliko prostranstvo šuma, ima veliko područje za obradu zemljišta, privredna struktura je daleko povoljnija od prosječne bosanskohercegovačke, i onda je došlo do ideje da stvore Republiku Krajinu. Njima je ovih dana išlo u prilog stav u Lisabonu (...). Ovi intelektualci, (...), održali su u međuvremenu, (...). Na tom Odboru bili smo Zlatko Kelečević i ja. (...) Ali već je narasla jedna nacionalna tenzija pa je bilo teško bilo šta presjecati. Za sutra je najavljena Skupština, ali pozvan je i narod (rečeno je da će preko sredstava informisanja narod biti pozvan) da proslavi to proglašenje. Oni insistiraju na Republici, a mi uvijek insistiramo da to bude neka samostalnost regionalna u okviru Srpske Republike BiH. Mislim da u Ustavu tome treba posvetiti malo više pažnje".¹³¹ Zlatko Kelečević je otprilike najavljivao mogući scenario na sjednici koja se ima održati narednog dana: "Predlažem da naši čelnici, mislim na g. Karadžića i g. Krajišnika, moraju doći u Banjaluku, za sve se jako dobro morate pripremiti. Mislim da je bitno i da moramo uraditi to: prvo, mislim da g. Kuprešanin neće dozvoliti da Brdjanin vodi tu sjednicu, drugo moramo spriječiti prisustvo, jer su pozvali sve odbornike Banjaluke, sve članove Glavnog odbora, Politički i Ekonomski savjet, gradjanstvo, tu će biti preko 500 ljudi. Sve je to pozvao Vukić. Mislim da je bitno da se to postigne, (...) ko smije a ko ne smije prisustvovati. (...) Ponavljam, potrebno je da dodju g. Karadžić i g. Krajišnik jer će to biti jeziva borba pa će se morati istupiti s jakim argumentima. Brdjanin je pozvao i vladike, biće i general. (...) i smatram da baš danas moramo usvojiti Ustav i zbog toga šta bi se moglo desiti".¹³² Nikola Erceg je u nastavku sjednice izrazio zabrinutost zbog indicija da će u Banja Luku "doći i Šešeljevci, njegovi vojnici, da demonstriraju snagu".¹³³ Na sjednici je odlučeno da poslanici SDS-a odu na zakazanu sjednicu Skupštine Autonomne regije Krajine u Banja Luku kako bi se riješili stranački "personalni problemi" i ugrubo odredio budući slijed zacr-

¹³¹ Isto.

¹³² Isto.

¹³³ Isto.

tanih poteza. Glavni cilj odlaska u Banja Luku i Kuprešaninov saziv Skupštine bilo je sprečavanje proglašavanja Republike Krajine.¹³⁴ Prvo, trebalo je pred javnošću i međunarodnom zajednicom Srbiju osloboditi odgovornosti za političke pretenzije na teritorije Bosne i Hercegovine, a potom oformiti državu u državi, koja će u svome sastavu pored srpskih autonomnih oblasti imati i Autonomnu regiju Krajina, kojoj bi na čelu bila paljanska srpska politička elita, koja će naknadno srpsku republiku u Bosni i Hercegovini vezati za Srbiju. O ovome na sjednici Kluba poslanika SDS-a govorio je Radovan Karadžić: “Nije svačije kroz selo pjevati. Svako narod ne može da vodi. Ne može ni jedan pojedinac. (...) Nema sada te sile koja Srbiju smije uvaliti da brani Bosansku krajinu. To bi odma bilo nabačeno Srbiji na nos, da ona sada pokušava da ostvari svoje pretenzije. Mi smo oslobodili, ljudi moji, Srbiju i Crnu Goru i moramo osloboditi i kazati da ne želimo da pripajamo dijelove Bosne Srbiji i Crnoj Gori. To je vrlo važno svijetu da kažemo. A šta želimo? Želimo da ostvarimo svoje suvereno pravo, državotvorno pravo ovdje gdje mi jesmo. A hoćemo li se jednog dana, kada i u kojoj mjeri vezati za Srbiju to nije njihova stvar. Važno je da ovdje svoju državicu ispečemo i da se ona drži u komadu. A ne, ti Boga, stara srpska mana: kneževi. Gdje god se ima tri srpska sela na okupu proglašeni se knez. (...) Mi smo na pola puta. (...) Nema više nazad”¹³⁵

Nesuglasice o “personalnim problemima” su rješavane na 14. sjednici Skupštine Autonomne regije Krajina, održane 29. februara 1992. godine. Tačka dnevnog reda bila je “položaj Krajine u Srpskoj Bosni Hercegovini”. Skupština je pomno isplanirana i režirana, a na sjednicu je mogao ući samo određeni krug osoba, o čemu je odlučeno na sastanku kluba poslanika SDS-a. Gosti na sjednici bili su predsjednik SDS-a, predsjednik i potpredsjednik Skupštine, “dva patrijarha te možda jedan dva intelektualca”. Na sjednici je iznađeno rješenje položaja Autonomne regije Krajina, koje će se “shodno njejoj potrebi” ugraditi u Ustav Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, u potpunosti prihvaćeno od poslanika na sjednici.¹³⁶ Stav poslanika Skupštine AR Krajina u vezi s uređenjem odnosa među srpskim skupštinama, između regije Krajine i RS-a, bio je da “Srpsku republiku BiH čini zbir regija na teri-

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ ICTY, IT-99-36-T, Izvod iz zapisnika sa XIV sjednice Skupštine Autonomne Regije Krajina, 29.2.1992. Br. dok. materijala, P118.

toriji BiH, koje legitimitet srpskoj republici daju kao osnovni činioci”.¹³⁷ Također, istaknuto je kako su se poslanici ove Skupštine složili oko cjelovitosti Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, što nije dolazilo u pitanje, ali “sa drugačijim pogledom u odnosu na onaj koji se Krajišnicima nudi iz centra u Sarajevu”.¹³⁸ Bilo je vidljivo da je traženo neko kompromisno rješenje budući da je krajiška opcija prema ovom pitanju i dalje imala drugačiji pogled u “odnosu na onaj koji se Krajišnicima nudi iz centra u Sarajevu” te je nastavljen rad na institucionalnom jačanju i stvaranju ekonomskih i političkih pretpostavki koji su 1994., potpomognuti okretom kod regionalnih i međunarodnih aktera, i doveli do promjene u statusu Krajine kao regije, i Banjaluke kao grada. Karadžić je i na ovoj skupštini ponovio da je najbolje “da mi Srbiju i Crnu Goru oslobodimo bilo kakvih državnih obaveza prema nama, tako da ih više niko nema pravo da optužuje da imaju teritorijalne pretenzije” te dao svoje viđenje teritorijalne podjele u procesu raspada SFRJ prema kojem Bosna i Hercegovina ne može izaći iz Jugoslavije, a da ostane takva kakva jeste, već će i Srpska Bosna i Hercegovina, “podjednako suverena i ravnopravna” izaći iz Jugoslavije.¹³⁹ Nakon ovog, uvjetno rečeno, “puča” koji je izvršen nad srpskom političkom elitom u Banja Luci, došlo je do perioda koji je bio obilježen autoritarističkom, jednostranačkom vladavinom “krvoloka sa Durmitora”, čime je zacrtan i daljnji pravac u nacionalističkoj borbi i organiziranju srpskog naroda nakon raspada Jugoslavije. Formirani su početni obrisi jedne neustavne tvorevine koja je uz pomoć vojnog arsenala, gotovo pune četiri godine vršila zločine na područjima Bosne i Hercegovine koje je imala pod vlastitom vojnom kontrolom.

Buduće političko-pravno i teritorijalno uređenje Bosne i Hercegovine razmatrano je i među intelektualcima okupljenim oko političke opozicije SDS-a u Banja Luci. Demokratski forum, osnovan u 1992. godini,¹⁴⁰ čiji članovi su aktivno i politički djelovali i preko Liberalne stranke u Banjoj Luci, koja je u februaru 1996. godine preimenovana u Socijalno-liberalnu stranku Republike Srpske. Osnovu političkog rada i djelovanja Demokratskog foruma nominal-

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ Po sadašnjim saznanjima svoje djelovanje ovaj intelektualni krug započeo je u prvoj polovini 1992., kada je u okviru ovog Forumu u Banja Luci organizirana šetnja za mir.

no su činile ideje liberalizma, slobodnog čovjeka, građanina, pojedinca; ekonomsku perspektivu su tražili u privatizaciji i uspostavljenju sistema tržišne privrede, zalagali su se za slobodu stvaralaštva, stalno insistirali na miru i zajedničkom životu “na ovim prostorima”. U pravnoj državi vidjeli su garanciju za osiguranje spomenutih vrijednosti.¹⁴¹ U augustu 1992. godine, u Banjoj Luci održan je okrugli sto na temu “Država danas i sutra”, a uvodničar je bio Miodrag Živanović, predsjednik Liberalne stranke u Banjoj Luci.¹⁴² Živanović je istakao da: “Međunarodno priznatu državu BiH treba da sačinjavaju regije ili kantoni” te da “Etnički princip ne sme biti isključivi kriterijum za stvaranje kantona ili regije. U obzir se moraju uzeti i drugi elementi, geografski, ekonomski, istorijski i socijalni”.¹⁴³ Osim toga, Živanović je imao zamjerku na prijedlog vlade Srpske Republike o podjeli “srpske države na okruge”. Smatrao je da okruzi jačaju centralnu vlast i narušavaju regionalni koncept, te iznio stav da bi takvim vladinim prijedlogom 49 gradova bilo “povezano između tri etničke grupe” čime bi “na duži period bilo onemogućeno organiziranje građanske države”.¹⁴⁴ Stav mnogih učesnika u raspravi bio je i taj da je do rata dovelo dvadesetogodišnje odbijanje “decentralizacije ekonomske i političke moći Sarajeva”. Isto tako, većina učesnika respektirala je aktuelno stanje kojem je etnički princip državnog uređenja dominantan, a teze o stvaranju građanske države su za učesnike prihvatljive, ali imaju male šanse da postanu realne. Mladen Ivanić iznio je mišljenje da je nemoguće govoriti o građanskoj državi budući su na izborima nacionalne stranke od birača dobile 85% glasova, te smatra da se rat mogao izbjeći “blagovremenom podelom BiH na nacionalne kantone ili regije”.¹⁴⁵

¹⁴¹ “Pripreme za konvenciju Liberalne stranke Banjaluka, Šta i kako smo radili u 1992.” *Novi prelom*. Banja Luka, 1, 15.1.1993. 11.

¹⁴² Krajem 1992. odlukama Vlade RS-a poništene su registracije političkih stranaka u BiH. Do poništenja je banjolučka Liberalna stranka bila dio Liberalne stranke BiH registrirane u Sarajevu. Sud je od ovog ogranka tražio ponovnu registraciju kao da se radi o osnivanju potpuno nove političke stranke, koja od tada djeluje kao samostalna i autonomna politička stranka na teritoriji RS-a, sa sjedištem u Banja Luci. Vidi: “Pripreme za konvenciju Liberalne stranke Banjaluka, Šta i kako smo radili u 1992.” *Novi prelom*. Banja Luka, 1, 15.1.1993. 11.

¹⁴³ Marić M. “Kome će Bog pomoći”. *Novi prelom*. Banja Luka, novembar 1992. 11.

¹⁴⁴ Isto.

¹⁴⁵ Isto.

Početak 1993. godine, nakon vijesti o početku pregovora koji će rezultirati donošenjem takozvanog Vance-Owenovog mirovnog plana, Živanović je u uvodniku januarskog broja *Novog preloma* o tome iznio svoje viđenje gdje je vrlo dobro zapazio osnovne nedostatke ovog plana: “Kao da našim nacionalnim liderima nije jasno da ovdje dobitnika, zapravo, nema. Utoliko je Vance-Owenov plan bitan samo u onom dijelu koji se tiče konstituisanja države. Ako je Bosna i Hercegovina država, ona mora imati ustavno precizno definisane funkcije koje će biti centralizovane, a naravno i one koje će biti na nivou provincija (mada je, po meni, bolji moderniji, naziv regija). Kako pokazuju dosadašnje drame i obrti na ženevskoj konferenciji, oko ovih razgraničenja se vodi glavna bitka (...)”.¹⁴⁶ U nastavku teksta, uočio je problem nepostojanja mehanizma iz kojeg se izvode zajedničke funkcije na nivou države Bosne i Hercegovine. O tome u komentaru o mirovnom planu dalje kaže: “Naše predratno iskustvo je pokazalo da država BiH ne može funkcionisati isključivo na etničkom principu. Tragikomične situacije u bivšem bh. parlamentu, dvodnevna ili trodnevna vijećanja samo o dnevnom redu i na kraju potpuni razlaz “legitimnih predstavnika naroda” – nameće logičnu potrebu izgradnje nekih drugih kriterija i mehanizama na kojima treba postulirati državu. Po mom sudu, tu bi u prvi plan trebali da dođu geografski, ekonomski, komunikacijski, kulturni i slični kriteriji, a etnički kriteriji da budu primjenjivani samo kao jedan u nizu ravnopravnih. Jer, stvaranje etnički čistih regija – i kad bi prestao rat – donijelo bi narodima Bosne i Hercegovine ništa drugo do jednu nevjerovatnu izolaciju, okviri našeg svijeta suzili bi se samo na okvire naših feuda. Bili bismo u zatvoru”.¹⁴⁷ Živanović smatra da je Vance-Owenov prijedlog teritorijalnog uređenja Bosne i Hercegovine na deset regija, kao takav nepotreban, te da je “očigledna” potreba za manjim brojem regija, te je izrazio i potrebu za donošenjem novog ustava Bosne i Hercegovine, kojim treba “precizno definisati onaj krug pitanja o kojem se narodni predstavnici ne mogu preglasavati, već o kojima treba odlučivati konsenzusom”. Dalje je dodao kako bi “jedna od političkih potki tog eventualnog ustava, trebalo (bi) biti i opredjeljenje da država Bosna i Hercegovina može stupiti u određene oblike asocijacije sa drugim republikama bivše Jugoslavije”, ali uz uvjet da “etnički kriterij ne bude jedini i

¹⁴⁶ Živanović M. “Ženevski pregovori i Skupština RS. Na zapadu ništa novo”. *Novi prelom*. Banja Luka, 1, 15.1.1993. 2.

¹⁴⁷ Isto.

isključiv”.¹⁴⁸ U razgovoru koji je s Živanovićem vodila novinarka *Novog preloma*, početkom februara 1993. godine, Živanović je postavio pitanje načina na koji bi se eliminirali “nacional-mehanizmi” iz temelja društva i državnog uređenja. Ponovo je napomenuo da etnički princip ne bi trebao biti prvi i jedini kriterij kod ustrojstva državne zajednice, te da u obzir treba uzeti ostale ranije spomenute principe, i “Tada će se pokazati da BiH treba imati najviše šest do sedam provincija (lično mi je bolji izraz regija) i to bi mogli biti regioni Banjaluke, Bijeljine, Bihaća, Tuzle, Mostara, Trebinja, Zenice i eventualno podrinski region. Sarajevo bi, za sada, moralo imati status otvorenog grada”.¹⁴⁹ Prema njegovom mišljenju, pitanje broja regija je neznatno, gotovo nebitan problem u odnosu na pitanje koje se tiče “zajedničkih funkcija države BiH”,¹⁵⁰ te da je moguće da u tom okviru na državnom nivou Bosne i Hercegovine budu energetika, saobraćaj, prirodna bogatstva, da postoji jedan monetarni sistem, i da se o ovim “zajedničkim funkcijama” odlučuje konsenzusom. Međutim, Živanović je izrazio i bojazan “da je rat već napravio takve nacionalne podjele da će se ovakav model jako teško moći provesti”, ali i nadu da bi se iz centara moći mogli ukloniti oni koji su doveli do rata i “etničkog čišćenja”, a kako bi se premostile razlike i podjele stvorene na bosanskohercegovačkim prostorima.¹⁵¹ U uvodniku *Novog preloma*, iz aprila 1993. godine, Živanović kritizira odluke Narodne skupštine Republike Srpske sa zasjedanja u Bileći i smatra kako se ovim dokumentom u pitanje dovodi samo postojanje Bosne i Hercegovine kao države, te drži kako je ovim legitimirana “od ranije poznata politička namjera daljnjih integracija, opet samo po etničkom principu, u ovom slučaju stvaranju saveza srpskih zemalja na prostorima bivše Jugoslavije. To, dakako nije karakteristično samo za srpsku stranu u bh. sukobu – bosanski Hrvati, bez obzira što su stavili potpis na Vens-Ovenov plan, takođe, samo manje otvoreno rade na integraciji sa državom maticom”.¹⁵²

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ Mićunović-Karlaš R. “Pred konvenciju stranke. Vrijeme za dokazivanje”. *Novi prelom*. Banja Luka, 1, 15.2.1993. 3.

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² Živanović M. 1997. 21.

Nakon dvogodišnje praznine zbog neizlaženja lista,¹⁵³ od kraja 1995. godine, nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma, redakcija *Novog preloma* ponovo je pokrenula štampanje lista. Angažirani nakon demobilizacije, članovi redakcije više nisu djelovali kao “nečujni” zakonodavci, već počinju djelovati kao *tumači* sporazuma potpisanog u Daytonu. Ovaj mirovni sporazum je nakon završetka rata i agresije na Bosnu i Hercegovinu, promišljanjima intelektualnih krugova dao novi impuls. Tako je Živanović, pomiren s ovom političkom odlukom, pisao: “Naša situacija je takva da izlaz iz nje ne može naći samo jedan čovjek, jedna partija. Snage se moraju ujediniti. Te snage treba da krenu u obnovu života u okvirima koji su zadati. To je dejtonska Bosna i Hercegovina. Dakle, BiH sa sasvim različitom i drugačijom unutrašnjom strukturom od one predratne. To nije unitarna BiH kakvu hoće, naprimjer Izetbegović. Ali, to nije ni Velika Srbija ni Velika Hrvatska. To je BiH čiji je sastavni dio Republika Srpska, kao i BH Federacija. Ovi entiteti moraju naći i jedan dio zajedničkog, ali i onaj dio koji će afirmisati same entitete. To, naravno, ne mogu učiniti oni koji su nas doveli tu gdje smo. Trebaju nam novi ljudi. Oni koji će široko gledati, a duboko vidjeti. Koji neće žrtvovati niti svoj narod ovdje, niti onaj dio naroda tamo. I koji će, doista, biti sposobni za dijalog i toleranciju, za kompromis, a ne samo za strah i mržnju. Jer, sada nam treba malo smirenosti i dosta razuma”.¹⁵⁴ Njegovo je mišljenje da je okvir od kojeg se treba krenuti u izgradnju “jedne nove države, iznutra drugačije od pređašnje Bosne i Hercegovine”.¹⁵⁵ Prema dokumentima potpisanim u Daytonu, Živanović smatra da je “Republika Srpska realnost, ili realnost koja je dio Bosne i Hercegovine. Tu se ne radi o jedinstvenoj Bosni i Hercegovini – (...) već o državi Bosni i Hercegovini sa sasvim drugačijom strukturom od one koju je imala predratna BiH”.¹⁵⁶ S druge strane, u promišljanjima pojedinih

¹⁵³ Od polovine 1993. pa gotovo pred kraj 1995. kompletna redakcija lista *Novi prelom* bila je mobilizirana u Vojsku RS-a te radi toga list nije izlazio iz štampe. Kadrovska komisija SDS-a, koju su činili Radoslav Brđanin, Jovan Karanović i Vojo Kuprešanin, je 16.3.1993. donijela zaključke po kojima se predviđa gubitak statusa zaposlenih za sve one čiji sinovi nisu odgovorili vojnoj obavezi ili se nalaze izvan teritorija RS-a. List je ponovno pokrenut i izlazio je nakon uspostave primirja 1995. *Novi prelom*, Banja Luka, 15.2.-15.3.1993. 2.

¹⁵⁴ Živanović M. “Socijalni liberali znaju šta žele. Gdje smo i gdje moramo ići”? *Novi prelom*, Banja Luka, maj-juni 1996. 5.

¹⁵⁵ Isto. 1997. 35.

¹⁵⁶ Isto.

članova ovog kruga, na primjer u stavovima Đorđa Latinovića “između redaka” možemo isčitavati i svojevrsni obrat, određeni zaokret, u odnosu na proteklo razdoblje, u viđenjima novog, budućeg uređenja Bosne i Hercegovine koje se razlikovalo od Daytonskog u smislu zalaganja za “što bržim integriranjem Republike Srpske u Bosnu i Hercegovinu”.¹⁵⁷

Nakon nastupanja varljivog mira slične su ideje zaživjele u mnogim drugim bosanskohercegovačkim gradovima. Npr. u Tuzli je došlo do objedinjavanja ovih ideja u jedan “građanski” front, koji je ekzistirao *pro se*, izvan i neovisno od državnih institucija, što nam ukazuje na zaživljavanje *etnokratskog sistema* uređenja poslijeratnog bosanskohercegovačkog društva.¹⁵⁸

Kongresi srpskih intelektualaca Bosne i Hercegovine

Intelektualci koji su djelovali preko Kongresa srpskih intelektualaca bili su najuže vezani za SDS-om BiH, i služe kao primjer uske povezanosti intelektualaca s programom političke partije i njihova zajedničkog političkog promišljanja i djelovanja na ostvarivanju zadatih ciljeva. “Odmah nakon osnivanja Srpske demokratske stranke, u proljeće 1990. godine, mnogi srpski intelektualci u Bosni i Hercegovini prihvatili su njen program i njen način zastupanja volje naroda i njegovih interesa. Ubrzo je, upravo na inicijativu istaknutih intelektualaca u vođstvu Stranke i izvan nje, osnovan i politički savjet koji je okupio i vanstranačke ličnosti od ugleda i značaja. (...) U bosanskohercegovačkim gradovima i u srpskim regijama srpski intelektualci okupljali su se u samoj Stranci ili u njenoj neposrednoj blizini, razumijevajući kvalitet politike i istorijske situacije u kojoj se zatekao narod u kojem su ponikli. Nacionalno organizovanje srpskog naroda u BiH otpočelo je upravo na intelektualnom i kulturnom planu”.¹⁵⁹ Tokom prve polovice 90-ih godina ova grupa intelektualaca uglavnom je obavljala i političke funkcije, bilo da su sudjelovali u radu i funkcioniranju stranke, radu Skupštine Republike Srpske, a pojedini su pozivani i uzeli učešće

¹⁵⁷ Nagradić S. “Naš cilj je demokratija”. *Novi prelom*, Banja Luka, april 1996. 4-5.

¹⁵⁸ Problem svojevrsnog izopćenja “vlasti naroda” do kojeg dolazi kada se taj narod shvati kao *ethnos*, a ne kao *demos* tematizirao je Tarik Haverić u knjizi *Ethnos i demokratija* i nazvao ga *etnokratijom* pojmom koji označava društveno uređenje koje funkcionira kao demokratija, ali za pripadnike samo jedne etnije.

¹⁵⁹ Š.Š. “Jugoslovenska kriza i srpsko pitanje”. *Javnost*, Sarajevo, 21.3.1992. 12.

u radu Saveta za usaglašavanje stavova o državnoj politici.¹⁶⁰ Bili su aktivno prisutni u javnosti i kompaktno su djelovali i kao intelektualci i kao političari, kako na dijelu teritorije Bosne i Hercegovine pod vojnom kontrolom Vojske Republike Srpske i političkim monopolom SDS-a, tako i na teritoriji Republike Hrvatske, na prostoru takozvane Republike Srpska Krajina, te Saveznoj Republici Jugoslaviji. Postojao je određeni broj “poslova” koje su “četiri srpske vlade”, zajednički i usaglašeno vršile, što je zakonski bilo regulirano Poslovníkom Skupštine srpskog naroda u Bosni Hercegovini.¹⁶¹ Treba istaknuti kako su u ovom periodu, osim opštinske Skupštine u Banjoj Luci, svi opštinski parlamenti u Republici Srpskoj bili jednonacionalni i jednostranački.¹⁶²

Prvi Kongres srpskih intelektualaca u Bosni i Hercegovini, pod nazivom “Jugoslovenska kriza i srpsko pitanje”, održan je u Sarajevu 28. i 29. marta 1992. godine, desetak dana nakon sporazumijevanja “o demokratskoj transformaciji BiH” u okviru Cutileirova predsjedavanja pregovorima o iznalaženju rješenja za Bosnu i Hercegovinu. Kongres su sazvali “Prosvjeta” i Savjet SDS-a.¹⁶³ Ovo je bila prilika “da javnost sazna, jasnije i glasnije čuje, šta o jugoslovenskoj krizi i mnogim aspektima srpskog pitanja misle umne srpske glave”.¹⁶⁴ Isto tako, Kongres je imao funkciju projektiranja nove države budući je jugoslavenska propala, a srpski se narod time našao na “sudbinskoj skretnici”, oko čega su se složili svi sudionici Kongresa što je formulirano i u donesenoj Deklaraciji. Prihvaćena je inicijativa Radomira Smiljanića da se po uzoru na svejevrejski osnuje i svesrpski kongres koji bi trebao imati kompetencije donošenja svesrpskog nacionalnog programa. Postignut je opći konsenzus i oko pitanja potrebe teritorijalnog rasparsčavanja Bosne i Hercegovine te je uskraćen mandat

¹⁶⁰ Ovaj *Savet* je nastao u drugoj polovini 1992. Vidi: Petrović V. 2010. 19-30.

¹⁶¹ *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 16.3.1992. 49.

¹⁶² Živanović M. 1997. 29-30.

¹⁶³ Obnavljačka skupština Srpskog kulturnog i prosvjetnog društva Prosvjeta, održana je u Sarajevu, na Vidovdan, 28.6.1990. U govoru na Skupštini, potpredsjednik Prosvjete, Aleksa Buha, između ostalog, rekao je: “Djelovanjem ‘Prosvjete’ nastojaćemo da se postigne jedini cilj: da se srpsko nacionalno biće uspostavi svugdje tamo gdje živi srpski narod. Da se ono u sebi artikuliše i samjeri, da se u sebi sabere i pribere, kako bi onda, tako slobodno i civilizatorski posredovano, svoje vrijednosti ponudilo drugima, a vrijednosti drugih učinilo svojim, po-svojilo ih. Jednom riječju, ‘Prosvijeta’ bi htjela da bude Matica srpska srpskog naroda u Bosni i Hercegovini”. Buha A. 1996. 29-30.

¹⁶⁴ Š.Š. “Jugoslovenska kriza i srpsko pitanje”. *Javnost*, Sarajevo, 21.3.1992. 12.

“bilo kome da učestvuje u sankcionisanju nezavisne BiH na način na koji bi ovdašnji Srbi bili odsječeni i izolovani u bosanskohercegovačkom državnom mehanizmu”. Dalje, iz ovoga su proizašli zahtjevi za “jedinštvom srpskog prostora u što je moguće čvršćoj formi povezivanja konstitutivnih jedinica”.¹⁶⁵

Bilo je planirano da na Kongresu govore Milorad Ekmečić, Ljubo Tadić, Radovan Vučković, Gojko Đogo, Miroslav Toholj, Vojislav Maksimović, Gašo Mijanović, Aleksa Buha, Aleksa Milojević, Branko Đerić, Nikola Poplašen, Mile Nenadić, Milan Miljević, Rajko Igić i Radomir Bulatović. Govornici su trebali govoriti, između ostaloga, i o: “(...) srpskom narodu i ustavnom organizovanju Bosne i Hercegovine, o duhovnom životu i kulturnom stvaralaštvu srpskog naroda, o društvenom razvoju i mogućnostima ekonomskog prosperiteta srpskog naroda (...)”.¹⁶⁶ Član Savjeta SDS-a, akademik Slavko Leovac, bio je ujedno i predsjednik Organizacionog odbora Kongresa, koji je neposredno pred održavanje Kongresa dao intervju u kojem je rekao: “Već izvjesno vrijeme, godinu dana, razmišljali smo u Savjetu SDS, koji okuplja značajne srpske intelektualce u Sarajevu, o potrebi sabora, mi smo mislili svesrpskog sabora, koji bi okupio sve značajne Srbe raznih uvjerenja i shvatanja i koji bi osnažio i razvio neke bitne interese srpskog naroda”.¹⁶⁷ Leovac je na kraju intervjua najavio da će Kongres proteći u “duhu tolerancije i dogovaranja”. Dobrica Ćosić zbog bolesti nije prisustvovao Kongresu, a učesnicima je poslao pismo podrške, datirano od 26. marta 1992. godine, koje je u cjelosti objavljeno 28. marta iste godine u listu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini – *Javnost*. U pismu, nakon konstatacije da bosanskohercegovačkog “tla” više nema, da je “bivše”, kaže: “Mi Srbi, Muslimani i Hrvati, uvažavanjem historijskih iskustava i sadašnjeg stanja među nama, moramo se što pravednije razdeliti i razgraničiti da bi uklonili razloge da se mrzimo i ubijamo i da sutra možemo sa što manje prepreka da se ujedinjujemo u svemu što nam je obostrano razumno i korisno”. Dalje, savjetuje, oslanjajući se na historijsko iskustvo, da bi se pri stvaranju i organizaciji nove države i društva (!) trebalo uskladiti “načelo jedinstva srpskog naroda sa načelom demokratskog policentrizma”.¹⁶⁸ Na Kongresu je uzeo

¹⁶⁵ Gligorević M. “Srpski brod ... i bez Jugoslavije”. *Javnost*, Sarajevo, 4.4.1992. 5.

¹⁶⁶ Mitrović B. “Sabor srpskog duha”. *Javnost*, Sarajevo, 28.3.1992. 6.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ Isto. Pismo Dobrice Ćosića Kongresu srpskih intelektualaca Bosne i Hercegovine. 1.

učesće i Milorad Ekmečić. Izlaganje pod naslovom “Šta poslije Jugoslavije?” preneseno je u istom broju *Javnosti*. Ekmečićevo pero bilo je u službi fabrike straha: “Strah vlada nama”,¹⁶⁹ nabraja lanac “revolucija i ratova” koje je srpski narod vodio od 1804. godine, preko ustanaka u 19. stoljeću do Prvog i Drugog svjetskog rata, i procjenjuje žrtve i demografske gubitke srpskog naroda u borbi za ostvarenje svojih nacionalnih ciljeva. Upravo su ovi demografski gubici, prema Ekmečićevu mišljenju, razlog što srpsko stanovništvo nema većinski udio u zastupljenosti među ukupnim brojem stanovnika u Bosni i Hercegovini na početku 90-ih godina, te je na takav način “desetkovano” dočekalo raspad Jugoslavije i stvaranje novih država iz republika sastavnica. Već je krajem 80-ih i početkom 90-ih godina srpski nacionalistički diskurs konstituirao tezu o ugroženosti srpskog naroda.¹⁷⁰ Ekmečić je vidio opasnost koja je s jedne strane proizlazila iz mogućnosti da Evropa dozvoli osnivanje jedne islamske države koja bi nastala iz muslimanskog “srednjobosanskog rezervata”,¹⁷¹ a s druge strane, upozorava na opasnost od ponavljanja pokolja Srba izvršenih za vrijeme NDH od 1941. do 1945. godine. Na postavljeno pitanje: postoji li mogućnost da se stanje promijeni, da se borba “za krst časni i slobodu zlatnu” nastavi i po srpski narod, sretno privede kraju, Ekmečić jasno vidi šansu: “Danas stojimo pred istorijskim pitanjem šta srpski narod u Bosni i Hercegovini treba da uradi što bi mu moglo obezbediti barem jedan minimum njegovih istorijskih ciljeva. Odmah na prvom mestu moram reći da ujedinjenje srpskog naroda u nezavisnoj i demokratskoj državi uvek ostaje meta koja se ne menja. Što god nam Evropa izdiktira i nametne, biće samo početak nove epohe u toj borbi za nacionalno jedinstvo i nezavisnost. Treba se pomiriti sa činjenicom da se taj cilj ne može ostvariti za ovo ili neko kratko vreme u neposrednoj budućnosti. Srpsko nacionalno jedinstvo i stvaranje temelja za novu jugoslovensku zajednicu preko njega će se ostvariti u ratama, za nekoliko narednih godina i decenija. Ono će se ipak ostvariti”.¹⁷² Ekmečić je u svom izlaganju na Kongresu prvo iznio ono što ne želi od Bosne i Hercegovine, a to je: “Suverena

¹⁶⁹ Ekmečić M. “Srpsko nacionalno pitanje danas. Šta poslije Jugoslavije”. *Javnost*, Sarajevo, 28.3.1992. 1.

¹⁷⁰ Žunec O. 2008. 33-46.

¹⁷¹ Ekmečić M. “Srpsko nacionalno pitanje danas. Šta poslije Jugoslavije”. *Javnost*, Sarajevo, 28.3.1992. 1.

¹⁷² Isto.

i nezavisna Bosna i Hercegovina – u čijem ustavnom uređenju ne bi postojale odredbe i otvorena vrata da se Srbi Bosne i Hercegovine u političkom, ekonomskom i kulturnom vidu povezuju sa drugim srpskim delovima – može biti samo nametnuta, kao što je tuđe ropstvo, kapitulacija i vojničko osvajanje jačega. I u tom slučaju, takva država ostaje bez naše saglasnosti i našega potpisa”. Zatim, on nastavlja i iznosi svoje viđenje budućeg uređenja Bosne i Hercegovine, tj. kako bi srpski narod ostvario dio svojih ciljeva: “Unutrašnja podela Bosne i Hercegovine na tri narodna dela jeste jedina garancija za postojanje minimuma demokratske budućnosti. Svaka je konfederacija nestabilna državna veza i predstavlja formu ka boljim rešenjima. Upravo zbog toga je najbolji izlaz za narode u njoj. Ona je minimum srpskom i hrvatskom narodu da sačuva deo svog jedinstva sa nacionalnim maticama. Muslimanskom narodu ovakva konfederalna veza je jedino sredstvo da se oslobodi rezervata koji mu je Evropa nametnula”. Ovakvo labavo, konfederalno ustavno ustrojstvo i državno uređenje Bosne i Hercegovine, Ekmečić je zastupao i opravdavao zbog mišljenja da bi se na taj način opravdala historijska žrtva za spas nezavisnosti “matice” – Republike Srbije i Crne Gore, a nezavisnost ovih dviju, po Ekmečićevu izlaganju, srpskih republika, “je osnovni preduslov i zlatna baština koja garantuje da ciljevi srpskog i jugoslovenskog jedinstva nisu propali”. U nastavku izlaganja dodaje: “Sve što danas radimo mora biti usmereno na očuvanje najvišeg mogućeg stepena nezavisnosti postojeće srpske države. To se mora uraditi po cenu da bismo u Bosni jedno vreme ostali tuđi robovi. Dok zadnja svetlost Srbije ne ugasne, protivnici demokratske države na Balkanu za decenije, za vekove, neće mirno spavati”.¹⁷³ Na Kongresu je donesena Deklaracija sa sedam tačaka. Na samom početku izražena je zabrinutost zbog procesa komadanja “starih evropskih država” što može dovesti do sukoba u Evropi te se sudionici Kongresa, u ime Srba, ograđuju i smatraju se neodgovornima za sve što može iz takvog procesa da proizađe. Istaknuli su da ne prihvataju državnu zajednicu koju nameću interesi velikih sila, evropski katolički klerikalizam i probuđeni panislamizam nego samo “onakvu kakva izvire iz etničkog i istorijskog prava svakog naroda na zemlji”. Potpisnici Deklaracije iznijeli su stav “da je u ovakvim istorijskim okolnostima jedino rješenje za BiH da bude trodjelna

¹⁷³ Isto. Posebna bi se studija mogla napraviti o Ekmečićevoj percepciji BiH i tumačenjima bosanskohercegovačke historije u njegovom dvotomnom djelu *Stvaranje Jugoslavije, 1790-1918*. 1989.

državna zajednica u kojoj će Srbi suvereno stati na svoje međe”. U tački 4. i dalje se zastupa: “Srbi, Muslimani i Hrvati, (...), moraju se što pravednije razdijeliti i razgraničiti da bi se uklonili razlozi mržnje i ubijanja kako bi se sutra mogli sa što manje prepreka ujedinjavati u svemu onome što je za sve njih razumno i korisno. 5. Kongres srpskih intelektualaca upozorava na činjenice da je *sudbina srpstva nedjeljiva* i da se sve što se događa u jednoj srpskoj zemlji odnosi na sve Srbe ma gdje živjeli, jer su sve srpske zemlje jedinstven prostor. 6. Jedinstvo Srba iziskuje da sve srpske vlasti, (...), i sve srpske države, (...), Srpska crkva i srpski intelektualci formulišu i zabilježe minimum nacionalnih interesa Srba koji su u ovom istorijskom trenutku izvan svakog spora i od kojih nigdje i nikad više ne smije biti odstupanja”.¹⁷⁴

Srpski intelektualci okupljeni oko Kongresa srpskih intelektualaca i SDS-a su se u svome djelovanju kroz ovaj period i u ostvarivanju svojih ciljeva uvelike oslanjali na paravojnu snagu i na radikalne političke opcije svoga nacionalnog korpusa, te je u skladu s postignućima ovog usaglašenog tročlanog fronta traženo rješenje tzv. svesrpskog nacionalnog pitanja. Tako je u svojim dnevničkim bilješkama, iz maja 1993. godine, Nikola Koljević na sljedeći način komentirao saradnju radikala Šešelja sa državnim vrhom i Miloševićem: “To jednostavno stoji ovako: ako u jednoj zemlji neko zastupa u ime svog naroda, u kritičnom trenutku, pogotovo u trenutku stvaranja države, radikalnu opciju, koju Šešelj naziva Karlovac-Virovitica, onda je drugima lakše da idu na opciju koja je manje radikalna, a da druga strana ne misli da je loše prošla. Jednostavno, taktički, dobro je imati radikala u ‘tvrđenju pazara’, a mi ćemo se verovatno na kraju, a možda će to biti vrlo brzo, naći u takvoj situaciji, u situaciji razgraničenja, prvo sa Hrvatima, a onda i sa Muslimanima”. U sljedećoj bilješci, datiranoj 22. januara 1994. godine, vidljivo je, pored ranije rečenog, da je djelovanje ovih srpskih intelektualaca u skladu s onim mogućnostima koje je vojnim djelovanjem osigurala Vojska Republike Srpske, “realnim stanjem na terenu”, prema dosegnutim linijama fronta, i to da u periodu kojeg razmatramo u ovom radu dolazi do određenih “revizija” u zahtjevima, do promjena u ciljevima koje imaju srpski intelektualci kod viđenja teritorijalno-političkog uređenja Bosne i Hercegovine. Tako, Koljević piše: “Oven kaže da je njemu Silajdžić predložio da se identifikuju sporne i nesporne teritorije. Dakle, ono što smo mi predlagali i Njujorku pre godinu dana, u decembru 1992. To je

¹⁷⁴ Deklaracija Kongresa srpskih intelektualaca. *Javnost*, Sarajevo, 4.4.1992. 1.

ona ideja da na spornim teritorijama ostane samo UNPROFOR-ova i lokalna policija, da se vojska povuče, a da se nesporne teritorije razgraniče. Naravno, taj model koji nam je odgovarao '92, nama sada ne odgovara jer bismo morali da napustimo oko 20% teritorije bez ikakvih garancija mape¹⁷⁵.

Drugi Kongres srpskih intelektualaca održan je u Beogradu, 23. i 24. aprila 1994. godine, neposredno prije osnivanja Kontaktne skupine.¹⁷⁶ U pozdravnim govorima okupljenim, između ostalih, obratila se i Biljana Plavšić, potpredsjednica Republike Srpske. Ona je u jednom kratkom i sažetom govoru ukazala na nekoliko stvari. Govor provocira potencijalnog *ratnika* – izražava se nada da će okupljeni na Kongresu imati hrabrosti barem približno kao srpski vojnici na frontovima, a za cilj ima postizanje solidarnosti i mentalnog jedinstva okupljenih intelektualaca s “hrabrim borcima”. Iz pozdrava Plavšićeve ovom *sobranju* se primjećuje kako Kongres ima za cilj i kreiranje javnog mnijenja, ali isto tako je vidljivo da intelektualci koji su se odazvali moraju ispuniti unaprijed određene želje i očekivanja koja je pred njih postavio “srpski narod”. Izrazila je nadu da neće doći do podilaženja “malodušnosti pojedinih intelektualaca pesimistički nastrojenih koji neoprostivo rade na uspavlivanju srpskog naroda govoreći mu da još nije sazrelo vreme za ujedinjenje, da su to još daleke želje, da treba čekati, da se treba nekoga ustručavati. To može da ostavi pogrešan utisak o željama većine srpskog naroda i da razočara naše borce, koji ne žale svoje živote da bi se ostvario taj vekovni san Srba da žive u jednoj državi i da (...) stvore jednu demokratsku, naprednu i jedinstvenu srpsku zemlju”.¹⁷⁷ U referatu “O jedinstvu srpskog naroda danas”, Milorad Ekmečić gotovo proročki, jednostavnim i jasnim jezikom, naučno siguran, na trenutke mističan i neodređen, sve u isto vrijeme, u rečenicama od kojih svaka nova može biti iznenađujuća i neočekivana, iznosi stavove i mišljenja o mogućem

¹⁷⁵ Koljević N. 2008. 205. i 410.

¹⁷⁶ Kongresni odbor sačinjavali su: Milan Vojnović; Mihailo Vučinić; Nikola Gaćeša; Jovan Deretić; Gojko Đogo; Predrag Đorđević; Milorad Đurić; Milorad Ekmečić; Mirko Zurovac; Pavle Ivić, član predsjedništva; Bogdan Jamedžija, predsjednik organizacionog odbora; Mi-odrag Jovičić; Vasilije Krestić; Slavko Leovac, član predsjedništva; Ivan Maksimović; Milenko Mališ, sekretar predsjedništva organizacionog odbora; Mihailo Marković; Dejan Medaković, član predsjedništva; Dragoslav Mihailović; Rajko Petrov Nogo; Zoran Obrenović; Gavro Perazić; Boško Petrović; Milomir Petrović; Čedomir Popov; Nikola B. Popović, generalni sekretar; Svetozar Stojović; Vlado Strugar, član predsjedništva; Darko Tanasković i Brana Crnčević.

¹⁷⁷ Krestić V. 1995. 17.

pravcu razvoja borbe za srpsko državno ujedinjenje, za ujedinjenje sa Srbima iz Bosne i Hercegovine te Hrvatske. Da bi opravdao zločine koristi tezu Samuela Huntingtona o sukobu civilizacija, te tvrdi da će identificiranje nacije i religije “ostati trajnim obilježjem našeg budućeg života”. Bosna i Hercegovina u njegovom referatu nema status države, ona nije cjelina, riječ je o dvije oblasti, regije i zaključuje da se ujedinjenje srpskog naroda ne može uskoro očekivati te da je riječ o nekoliko “zahvata” koje treba učiniti da bi do tog cilja došlo. Ekmečić posebno ističe: “Za ujedinjenje sa Srbima iz Bosne i Krajine treba usvojiti polazište da se ne smeju praviti nikakve političke prepreke na putevima integrisanja tog područja koje će buduća civilizacija zahtevati. (...) Kulturno ujedinjavanje pretpostavka je političkom ujedinjavanju. Standardizovanje jedinstvenog književnog jezika istorijska je neminovnost, koja će se jednom morati dogoditi. (...) Pokušaj u Republici Srpskoj da se usvoji ekavski izgovor u jezičkom standardu treba doživeti kao prvi proplamsaj procesa koji će celinom biti razvijen kasnije. (...) Treba usaglašavati zajedničke praznike i državne simbole, a nastaviti s radom u školi. Političko jedinstvo zavisice od budućeg mira i ostvariće se uporedo s mirovnim pregovorima. Po pravu na samoopredeljenje četiri postojeće srpske države ujediniće se u jednu (...) To će potrajati dugo, (...) Mir i vreme rade za nas, a ako Hrvatska nametne nov rat, onda državno jedinstvo treba proglasiti odmah. U međuvremenu treba uporno raditi na ujedinjenju svih političkih, kulturnih, prosvetnih, sportskih i, tamo gde je moguće, državnih ustanova. (...) Pored postojećih zajedničkih poslova koje vrše četiri srpske vlade treba pristupiti i usaglašavanju rada četiri parlamenta. (...) Trebalo bi da četiri parlamenta formiraju jedno zajedničko telo koje bi izrađivalo politički program”.¹⁷⁸ On smatra da takvu jednu odgovornost trebaju preuzeti državne institucije jer su dosadašnji pokušaji da takav nacionalni program rade grupe intelektualaca i kulturne ustanove imale za posledicu množenje centara informiranja i pretvaranje tih kulturnih ustanova u centre za informiranje.

Svakako je za temu ovoga rada zanimljiva bilješka koju je pri korekturi teksta za objavljivanje, 23. aprila 1995., unio sam Ekmečić i koja je objavljena uz tekst. Naime, u augustu 1994. godine, dolazi do taktičke “promjene kursa” u srbijanskoj vanjskoj politici te se zatvaraju državne granice između SRJ i Bosne i Hercegovine. Ovaj rez u odnosima Beograda i Pala uvodi nove ele-

¹⁷⁸ Isto. 36-37.

mente, što će za posljedicu imati dugoročno onesposobljavanje srpskog naroda da uspješno “privede kraju borbu za svoje ujedinjenje”.¹⁷⁹ Naime, Ekmečić u bilješci predlaže nastavak borbe za jedinstvo srpskog naroda putem oživljavanja srpskog javnog mnijenja, saradnje političkih stranaka “na prostoru četiri srpske države”, te kao najbolji lijek – predlaže novi kongres srpskih intelektualaca. U svom referatu, Vasilije Krestić ukazuje na razlike u mentalitetu Srba koje su se ispoljile tokom vremena, a nastajale su uslijed prekida državnog kontinuiteta, nepostojanja društvenog kontinuiteta te prisutnosti komunističkog internacionalizma, militantnog komunističkog ateizma, jake regionalne partikularne svijesti, a kao značajan dezintegracijski faktor navodi školski i obrazovni sistem nakon 1945. godine. Iz njegovog izlaganja je vidljivo da je stavljen naglasak na svijest o istoj nacionalnoj, vjerskoj, kulturnoj i civilizacijskoj pripadnosti te da je geografski prostor zanemarujući faktor, i zaključuje da je bez duhovnog jedinstva onemogućeno političko i teritorijalno ujedinjenje srpskog naroda.¹⁸⁰ Za našu temu važan je referat “Jugoslavija i međunarodna zajednica” Gavre Perazića. On je u svom izlaganju postavio pitanje mogućeg rješenja bosanskohercegovačke ustavno-pravne krize te iznalaženja pravne solucije kod prisustva “dva sukobljena prava na samoopredeljenje sa suprotnim smerovima”, onog Hrvata i Muslimana (koji su se na referendumu, 29. februara i 1. marta 1992. godine, izjasnili za suverenu Bosnu i Hercegovinu) i onog Srba, koji u najvećem broju nisu ni izašli na taj referendum već održali vlastiti na kojem su izrazili volju za proglašenjem vlastite kvazidržave i izražava mišljenje da ga je Badinterova komisija zanemarila, odnosno proizvoljno tumačila cjelinu člana 5. Ustava SFRJ iz 1974. godine, a koji se odnosi na mogućnost promjene državnih granica Federacije i Republika, i da je ista komisija zapravo radila na pitanjima koja se tiču ustavnog prava jedne savezne države i njenih odnosnih članica, te time dovela do početka rata na ovim prostorima. On smatra: “Ono što je i dalje na stolu Ženevskih pregovora predstavlja optimalno rešenje. Tri naroda u tri države zajedničke unije, koja će biti kratka veka, a dva hrišćanska naroda neće imati gde sem u okrilje države svoje matične nacije. EZ, oli, EU, naravno, biće vinovnik postojanja ove muslimanske enklave, ali i nećije ekspoziture u srcu Balkana, na jugu Evrope, osim ako ne ‘zaživi’ hrvatsko-muslimanska federacija konfederalno vezana za

¹⁷⁹ Isto. 38.

¹⁸⁰ Isto. 40-49.

Hrvatsku”.¹⁸¹ Sljedeći referent bio je Miodrag Jovičić. On je u svom izlaganju naglasio kako je srpski narod u Bosni i Hercegovini “uspeo da realizuje svoje pravo na samoopredeljenje”.¹⁸² Ujedinjenje srpskog naroda u zajedničku državu bi, prema Jovičiću, moralo biti izvedeno u nekoliko faza. Prva faza je već realizirana u vidu Republike Srpske, a međunarodna zajednica je prinuđena da ovu “realnost” prizna kao poseban međunarodni subjekt, uz uvjet da srpski narod ostane vjeran “svom istorijskom opredeljenju – ujedinjenju svih Srba u jednu državu” i uz mnogo strpljenja, hrabrosti i mudrosti, moguće je savladavanje teških prepreka koje stoje na putu k tome cilju. Zatim, postavio je pitanje druge, završne faze, a to je pitanje načina na koji će se pristupiti “poslu ujedinjenja srpskog naroda”, te predložio da pravo na ujedinjenje bude ostvareno putem plebiscita u SRJ, Republici Srpskoj te Republici Srpskoj Krajini. Prema njegovom mišljenju, “Ujedinjene srpske zemlje” bile bi predziđe i prema germanskoj i prema islamsko-fundamentalističkoj opasnosti – vječitim neprijateljima srpskog naroda.¹⁸³ Mihailo Marković je u svome referatu istakao da je jedinstvo srpskog naroda najvažnije načelo srpske nacionalne politike i da je u međunarodnoj zajednici već prevladala svijest da je dioba Bosne i Hercegovine na tri etničke države neophodna,¹⁸⁴ a ovakvom bi podjelom bio otvoren put k ostvarenju prirodnog prava bosanskih Srba za pripajanje SRJ. Osim toga, odgovorio je na jedno “skeptičko pitanje” – “čemu ujedinjenje ako je put do njega tako složen da izuskuje visoku cenu, (...), pre svega germansko-vatikanško-turski blok, neće lako dozvoliti da ga ostvarimo?”, tako što je istakao da ideja srpskog jedinstva nije samo “proizvod zova krvi, vere i tradicije, niti je ona izraz nacionalističkog zatvaranja i izdvajanja od drugih naroda”, već je ona rezultat “istorijskog iskustva, neizrecivog stradanja, satiranja i ponižavanja pojedinih delova srpskog naroda, izolovanih njegovih delova”.¹⁸⁵ Nakon prikaza nezavršenog procesa industrijalizacije na “srpskim etničkim prostorima”, Ivan Maksimović ukratko je iznio program razvoja ekonomske politike i sistema “jedinstvene privredne zajednice Srba”, u kojem o problemima pri-

¹⁸¹ Isto. 55-73.

¹⁸² Isto. 74-85.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Isto. 86-92.

¹⁸⁵ Isto.

vrede zagovara načelo jednoetničkog principa, u smislu jedne kvazinaučne etnoekonomske studijice – kreaturu koja za cilj ima potvrditi “da su Bosanska Krajina i Krajina u Hrvatskoj bile razvojno marginalizovane i žrtve modela razvoja u kojem su centralizam i metropolizacija pogubno delovali na periferna područja republika”, i u kojima je, ističe Maksimović, “srpski živalj bio apsolutno većinski ali većinski narod”. Program razvoja i ekonomska politika srpskog naroda su, prema riječima Maksimovića, idejno začete, njene mogućnosti istraživane te rađene u dogovorima i uz blagoslov naučnih institucija i pojedinih istaknutih naučnika iz Srbije.¹⁸⁶ Za ostvarivanje njegove projekcije provedbe predloženog programa potreban je razmještaj stanovništva, formiranje novih gradova i nova demografska politika na čitavoj srpskoj teritoriji. Nakon političkih, pravnih i ekonomskih aspekata ujedinjavanja Srba u jedinstvenu državu, Đoko Stojičić iznio je program kulturnog ujedinjenja kao odlučujuće kohezione snage nacionalnog bića ovog naroda. Prema Stojičićevom programu, potrebno je ostvariti i imati jedinstveni školski sistem i udžbenike, stvoriti jedinstvene sisteme u kulturi i uvesti u njihov rad najsavremenije standarde, omogućiti protok kulturnih dobara na čitavom prostoru takve jedne države te sagledati “srpski kulturni prostor” u kontekstu svjetskih vrijednosti.¹⁸⁷

Drugog dana Kongresa, u raspravi koja je vođena, istupanje Vuka Draškovića izazvalo je žestoke reakcije prisutnih, nakon kojih je Drašković napustio dvoranu. U svom izlaganju, koje je upadicama prekidano već nakon samog uvoda, Drašković je optužio srpske intelektualce koji su organizirali i održali Prvi kongres srpskih intelektualaca, zbog podstrekivanja na rat.¹⁸⁸ Referati i rasprava koju je ponudio Kongres analizirani s antropološkog stajališta, objavljeni su u majskom izdanju beogradskog časopisa *Republika* za 1994. godinu, u nekoliko tekstova.¹⁸⁹ Drugi kongres srpskih intelektualaca donio je Rezoluciju te Protest “Protiv satanizacije srpskog naroda i nepravednih sankcija”. U Re-

¹⁸⁶ Isto. Maksimović na ovom mjestu u referatu “Jedan pogled na probleme stvaranja jedinstvenog ekonomskog prostora srpskog naroda”, govori o Odboru SANU za nacionalne probleme srpskog naroda i prostorno planiranje, Ekonomskom savetu Vlade Srbije, a od pojedinaца izričito spominje akademike Nikolu Čobeljića i Miloša Macuru, dr. Časlava Očića i prof. Avramovića. 93-107.

¹⁸⁷ Isto. 108-112.

¹⁸⁸ *Srpsko pitanje danas, Drugi kongres srpskih intelektualaca, Rasprave*. Video zapis Draškovićeve govora <http://www.youtube.com/watch?v=qdv14WhoJ80> (pristup od 5.9.2011.)

¹⁸⁹ Više o analizi Kongresa u: *Republika*, Beograd, 1, 15.5.1994. 15-23.

zoluciji su potpisnici “na svome etničkom prostoru” zahtijevali omogućavanje izgradnje jedinstvene, moderne, pravne i demokratske srpske nacionalne države – kojoj nema alternative.¹⁹⁰

Rad Kontaktne skupine otpočeo je 26. aprila 1994. godine, koja je u konačnici ponudila podjelu Bosne i Hercegovine na *Federaciju i Republiku srpsku*.¹⁹¹ Konstantnim pritiskom putem medija, prijetnjama i ucjenama prema bosanskohercegovačkoj delegaciji, članovi Kontaktne skupine su Bosnu i Hercegovinu stavili u isti položaj s agresorom, a kao pregovaračka strana potencirana je Federacija Bosne i Hercegovine umjesto Republike Bosne i Hercegovine što je “imalo i presudne refleksije na konstrukciju mirovnog plana”.¹⁹² Vojska Republike Srpske je tokom održavanja mirovnih pregovora, ohrabrena izjavama zvaničnika u medijima, nastavila snažne napade prema zaštićenim zonama Bihaća i Goražda i prema prerazvučenim položajima Armije RBiH, što se u krajnjoj liniji pokazalo neučinkovitim, budući je u ovim napadima imala velike ljudske gubitke koji su utjecali na daljnji moralni pad te se sve jasnije nazirao poraz srpske vojske.¹⁹³

Također, potrebno je istaći neslaganja i previranja među sudionicima Kontaktne skupine i u međunarodnoj zajednici, koja su se ispoljila početkom jula 1994. godine, kod glasanja američkog Senata za ukidanje embarga Bosni i Hercegovini, kada je odlučeno da se od Ujedinjenih nacija zatraži ukidanje embarga ukoliko “Srbi odbiju sadašnji mirovni prijedlog”. Tačka ključanja u razlikama na koji način su članice Kontaktne skupine sagledavale problem Bosne i Hercegovine dosegnuta je 11. novembra 1994. godine, kada je predsjednik Sjedinjenih Američkih Država odlučio da “američki brodovi i letjelice

¹⁹⁰ Krestić V. 1995. 21-422.

¹⁹¹ Kontaktnu skupinu, odnosno Kontaktnu grupu činili su predstavnici SAD-a, Velike Britanije, Francuske, Njemačke i Rusije. Jedini finaliziran elemenat u okviru mirovnog plana Kontaktne skupine bila je mapa razgraničenja koja je bila na slijedu mapa iz prethodnog plana s time da je veći naglasak bio na etničkom principu. Dokument pod naslovom “Elementi za konstituisanje Unije Bosne i Hercegovine” ostao je u vidu radnog prijedloga. Podjela je bosanskohercegovačkoj delegaciji predložena 6.7.1994. u teritorijalnom omjeru 49:48 procenata u korist “bošnjačko-hrvatske teritorije s tim da je Sarajevo, koje čini tri procenta površine Republike, u ovoj fazi izuzeto, budući će u naredne dvije godine biti pod međunarodnom administracijom”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 7.7.1994. 1.

¹⁹² Begić I. K. 1997. 204.

¹⁹³ CIA. 2002. 219-220.

neće više nadzirati provođenje embarga na oružje za BiH, niti će više svoje obavještajne podatke o tome dijeliti sa ostalim zapadnim saveznicima”.¹⁹⁴ Bilo je očigledno da od početka agresije na Bosnu i Hercegovinu pa do osnivanja Kontaktne skupine nije bilo “toliko koncentrisane političke akcije i velike riješenosti da se na bosanski slučaj stavi tačka”.¹⁹⁵

Kako bi razmotrili rad intelektualnih krugova koji su svoje organiziranje i institucionalno nacionalno homogeniziranje započeli tokom ratnih dešavanja, i u poodmakloj fazi agresije na Bosnu i Hercegovinu, nužno je kronološki vratiti se unazad. U narednom izlaganju pratit će se intelektualci koji su se u Mostaru, Tuzli i Sarajevu okupili oko jedne od nacionalnih političkih opcija. Djelovanje intelektualnih krugova okupljenih oko Bošnjačkog sabora reakcija je na mirovne pregovore, prema kojima oni zauzimaju određeni stav i iznose svoja razmatranja, a podrška su Predsjedništvu RBiH na pregovorima u Genevi. Među hrvatskim intelektualcima, okupljenim oko Sabora Hrvata i Hrvatskog narodnog vijeća, završen je proces udaljavanja od nacionalističke politike HDZ-a, politički su se približavali HSS-u BiH i svoje ideje o teritorijalnom uređenju Bosne i Hercegovine nastojali su konkretizirati putem međunarodnih mirovnih pregovora koji su okončani u Washingtonu i Beču 1994. godine uspostavom Federacije Bosne i Hercegovine. Srpski intelektualni forum iz Banja Luke, bio je politički usko povezan u podržavanju ciljeva i interesa SDS-a, a Srpsko građansko vijeće u Sarajevu, također osnovano na nacionalnoj osnovi, nastojalo je okupiti neistomišljenike u odnosu na agresivnu i nacionalističku SDS-a. U narednim poglavljima slijedi uvid u osnovna kretanja tokom procesa približavanja intelektualnih krugova iz Mostara, Sarajeva, Tuzle i Banja Luke prema političkim opcijama. S druge strane, političke elite su ovu podršku intelektualaca nastojale kapitalizirati pri postizanju svojih nastojanja i ciljeva od kojih tokom mirovnih pregovora nisu odustajale.

Muslimanske asocijacije Mostara i Hercegovine

Nakon Sporazuma o prijateljstvu i saradnji između Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine, potpisanog 21. jula 1992. godine,¹⁹⁶ u au-

¹⁹⁴ Kurspahić K. “Pritisak za podjelu”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 3.7.1994. 4.; Begić I. K. 1997. 230.

¹⁹⁵ Pirolčić Z. “Bosna pred raspletom?” *Oslobođenje*, Sarajevo, 11.7.1994. 2.

¹⁹⁶ Bilić I. i Tuđman M. 2005. 122-124.

gustu 1992. godine, uslijedilo je osnivanje Vijeća Muslimana Hercegovine i objavljivanje Rezolucije Muslimana Hercegovine. Prije same promocije, Rezoluciju su potpisala 152 “ugledna Muslimana Hercegovine”, a do kraja avgusta 1992. više od 3600 potpisnika. Rezoluciju Muslimana Hercegovine svečano je promovirao, 8. avgusta 1992. godine, muftija hercegovački Seid efendija Smajkić. Prema riječima ef. Smajkića, ova Rezolucija je “početno inspirisana” Rezolucijom muslimana grada Mostara iz 1941. godine,¹⁹⁷ a u njoj se izražava odnos prema određenim problemima i pitanjima. Pokretači i donosioci Rezolucije bili su uvjereni da tumače “volju i osjećanje najširih muslimanskih slojeva širom ponosne Bosne i Hercegovine”.¹⁹⁸ Nakon konstatacije da Bosnom i Hercegovinom bjesni rat, da se razaraju sela i gradovi, materijalna dobra, da se vrši genocid, silovanja, da postoji veliki broj izbjeglih ljudi, osuđuje se međunarodna javnost koju se nepotrebno smatra za suučesnika u zločinima nad muslimanskim narodom koji je, prema mišljenju pisaca Rezolucije, i najveća žrtva rata. U Rezoluciji se taksativno navodi da se Muslimani zalažu za cjelovitu i nedjeljivu državu Bosnu i Hercegovinu i da ne priznaju bilo kakve paradržavne tvorevine. Dalje, navode kako prihvataju zastavu Republike Bosne i Hercegovine te državni grb sa zlatnim ljiljanima. Traže da se po pitanju jezika “vede potpuna ravnopravnost” bosanskog s hrvatskim i srpskim jezikom. Osuđuje se agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i agresori JNA, Srbija i Crna Gora, a posebno se osuđuje “teroristička organizacija” – Srpska demokratska stranka. U trećem pasusu se, između ostalog, kaže: “Protestujemo protiv svih pokušaja da nam se nametne tuđi duh i nama strani običaji, a posebno kroz jezik, tuđe izvore informacija i njihove komentare, kroz nama neprihvatljive pjesme i izraze, kao i protiv tuđih znamenja”,¹⁹⁹ što jasno ukazuje na to da se tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu vodio oštar propagandni rat te “rat simbola”. U nastavku se izričito napominje: “Protestujemo protiv nošenja simbola islamske pripadnosti, dozivanja muslimanskim imenima i sl. prilikom vršenja nekih nečasnih akcija, da bi se dobio utisak da

¹⁹⁷ Više o ovom problemu u tekstu Hadžijahić M. 1973. 275-282. Tekst Rezolucije muslimana grada Mostara, datiran samo 1941. godinom, donosi i Filandra Š. *Književna revija*, Sarajevo, april 1990. 9.

¹⁹⁸ Rezolucija Muslimana Hercegovine. Mostar, 8.8.1992. Dokument u posjedu autora.

¹⁹⁹ Isto.

to čine Muslimani”.²⁰⁰ U narednim pasusima Rezolucije potpisnici podržavaju “Platformu Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, odluke Vlade Republike Bosne i Hercegovine, kao i odluke Glavnog štaba Oružanih snaga BiH”,²⁰¹ upućuju i poziv na opću mobilizaciju, isključivo Muslimana, da i fizički i materijalno pomognu oružane snage Bosne i Hercegovine: “da svi stanu pod zastavu BiH i da im obilježje bude grb sa zlatnim ljiljanima”. Također, u cilju efikasnije odbrane pozivaju se mediji da dostojno “afirmišu muslimanske šehite i heroje iz redova branitelja Republike Bosne i Hercegovine”. Na kraju, traži se “jednakost i ravnopravnost za sve građane”, povratak izbjeglih lica svojim domovima te suđenje odgovornima za počinjena zlodjela i ratne zločine. Na ovu Rezoluciju bilo je određenih reakcija. Reagirano je od strane Preporoda i iz Regionalnog odbora SDA Hercegovine.²⁰² Međutim, u “Odgovoru” hercegovačkog muftije,²⁰³ od 24. augusta 1992., diskreditiraju se reakcije budući da se radi o ličnim stavovima pojedinaca koji su bez ovlaštenja istupili ispred spomenutih organizacija.

Vijeće Muslimana Hercegovine formirano je na sjednici, 19. septembra 1992. godine, održanoj u zgradi Građevinskog fakulteta u Mostaru, uz prisustvo 236 zastupnika iz Mostara, Jablanice, Čapljine, Stoca, Konjica, Nevesinja, Gacka i Prozora. Odluka o osnivanju Vijeća Muslimana Hercegovine donesena je nakon analize aktuelnog političkog stanja u Hercegovini. Vijeće Muslimana Hercegovine imalo je sjedište u Mostaru, prvi predsjednik bio je Suad Čupina, a njegovi glavni zadaci i ciljevi bili su zaštita interesa Muslimana

²⁰⁰ Isto. Na ovom mjestu možemo povući paralelu s tekstom Rezolucije iz 1941. godine.

²⁰¹ Riječ je o dokumentu kojeg je 26.6.1992. u Sarajevu usvojilo Predsjedništvo RBiH u šest tačaka pod nazivom “Platforma za djelovanje Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima”.

²⁰² Hadžiosmanović odluke i zaključke Vijeća Muslimana Hercegovine u Rezoluciji smatra ništavnim jer Vijeće nema programsku deklaraciju i Statut, nema registraciju kao udruženje građana ili politička stranaka kod nadležnih institucija u BiH, smatra kako ne postoji dokument, spisak s potpisima, kojim se može potvrditi da je na skupu bilo prisutno 236 građana, dalje se postavlja pitanje legitimiteta Vijeća u predstavljanju političkih interesa hercegovačkih Muslimana, također se postavlja pitanje ovlaštenja i legitimiteta pojedinaca iz SDA da zastupaju interese same stranke. Vidi: Hadžiosmanović I. 2004. 126.

²⁰³ *Odgovor* na saopćenja Preporoda i Regionalnog odbora SDA Hercegovine. Ko to reaguje na Rezoluciju Muslimana Hercegovine i zašto? Mostar, 24.8.1992. Dokument u posjedu autora.

Hercegovine te poštivanje ustavno-pravnog sistema RBiH.²⁰⁴ U Odluci stoji da Vijeće čine “legitimni predstavnici opštinskih i regionalnih Muslimanskih organizacija sa područja Hercegovine, te izabrani zastupnici”.²⁰⁵ Prema Odluci o osnivanju, Vijeće je trebalo imati privremeni karakter, djelovati samo za vrijeme rata i dok traje neposredna ratna opasnost, “do uspostave civilne demokratske vlasti u skladu sa ustavno-pravnim sistemom RBiH”.²⁰⁶ Nakon petosatne sjednice usvojeni su Zaključci u kojima se osuđuje ponašanje Regionalnog odbora SDA Hercegovine, a posebno njegovog predsjednika, dr. Ismeta Hadžiosmanovića, zbog načina zastupanja interesa Muslimana Hercegovine.²⁰⁷ Na Bošnjačkom Saboru, 27. i 28. septembra 1993. godine u Sarajevu, Smail Klarić iz Mostara, u svom izlaganju, spomenuo je razloge ovog sukoba s tadašnjim čelništvom Regionalnog odbora SDA Hercegovine: “(...) imali smo prohrvatsku struju u stranci na čelu s Hadžiosmanovićem, ali smo je elimini-rali zahvaljujući Regionalnom odboru SDA, koji ima bosansku ili bošnjačku orijentaciju, i Armiju BiH”.²⁰⁸ Međutim, u tački 2. Zaključaka, ukazuje se na to da su “muslimanske organizacije Hercegovine i nezavisni intelektualci Muslimani”, odnosno, da je upravo osnovano Vijeće oduzelo pravo predsjedniku Regionalnog odbora SDA Hercegovine Ismetu Hadžiosmanoviću i advokatu Ćamilu Salihoviću pravo daljnjeg zastupanja i predstavljanja Muslimana Hercegovine, a iniciran je sastanak Regionalnog odbora SDA Hercegovine kako bi se razgovaralo o “prevazilaženju problema unutar stranke”.²⁰⁹ S ovog sastanka upućen je poziv “svim građanima Hercegovine” za zajednički otpor agresiji te na poštivanje ustavno-pravnog poretka Republike Bosne i Hercegovine. Zva-

²⁰⁴ Izvod iz zapisnika. Odluka o osnivanju Vijeća Muslimana Hercegovine, Čl. 2. i Čl. 9. 19.9.1992. Dokument u posjedu autora.

²⁰⁵ Isto. Član 3. Dokument u posjedu autora.

²⁰⁶ Isto. Član 8. Dokument u posjedu autora.

²⁰⁷ Isto. Zaključci. 1.

²⁰⁸ Hećimović E. “Borili smo se za Bosnu, a nismo dobili ništa”. *Dani*, Sarajevo, 7.11.2008. 70-72.

²⁰⁹ Svoje viđenje ovog sukoba Hadžiosmanović je iznio u svojoj knjizi *Bošnjačko-hrvatski politički obračun*, a o ovom pitanju naročitu pažnju treba obratiti na XII. poglavlje, u kojem se govori o političkim obračunima u Mostaru. O unutarstranačkom sukobu s prohrvatskom strujom piše i Osman Brka, koji navodi kako je glavna zamjerka Hadžiosmanovićevoj “struji” u SDA-u bila potčinjavanje interesima HDZ-a i HVO-a iz Mostara, odnosno učešće u uspostavljanju vlasti HVO-a u Mostaru. Vidi: Brka O. 2007. 364-365.

ničnim organima Republike Hrvatske upućen je protest zbog toga što se na graničnim prijelazima s Republikom Hrvatskom ne uvažavaju javne isprave Republike BiH. Vijeće Muslimana Hercegovine vidi Bosnu i Hercegovinu kao “suverenu, međunarodno priznatu Republiku”, dok “Hrvatsku Zajednicu Herceg-Bosnu” nazivaju “takozvanom”.

U pismu kojeg su “Muslimanske asocijacije Mostara i Hercegovine”,²¹⁰ uputile Aliji Izetbegoviću, 5. januara 1993. godine, isčitavamo stavove i viđenije političkog položaja Bosne i Hercegovine od strane ovog kruga ljudi. U pismu naslovljenom “Mostarsko upozorenje” izražavaju priznanje i zahvalnost predsjedniku Predsjedništva i cijeloj delegaciji Republike Bosne i Hercegovine zbog načina na koji su zastupali interese “svih slobodoljubivih građana naše domovine” tokom pregovora u Ženevi,²¹¹ i ističu da su njihovi interesi zastupljeni na zadovoljavajući način. Osim toga, oni smatraju da je neprihvatljivo “snažno isticanje etničkog kriterija kao jedinog za teritorijalno uređenje R BiH i insistiranje na konfederalnom konceptu kao jedinom mogućem”.²¹² U daljnjem tekstu spomenutog pisma ističu kako nepokolebljivo brane i zalažu se za “koncept građanske, jedinstvene i nedjeljive države sa široko razvijenom lokalnom samoupravom na nivou najvećih evropskih i svjetskih dostignuća”.²¹³ Međutim, već u sljedećem pasusu njihovo viđenje se radikalno mijenja. Oni pristaju na primjenu etničkog kriterija u “razgraničenju naroda”, ali samo ako će uz takav pristanak doći do obustave agresije i genocida, te ako će se isto primjenjivati za sva tri konstitutivna naroda. U takvom slučaju i predlažu teritorijalnu podjelu Hercegovine: “[Sv]jesni ukupne tragičnosti primjene isključivo nacionalnog kriterija [za] ‘razgraničenje’ naroda u R BiH ističemo da je on posebno nep[ri]hvatljiv za muslimanski narod u prezentiranoj mapi. Ako je cijena prekida agresije i genocida teritorijalna podjela samo po na-

²¹⁰ U vrijeme kada nastaje ovo pismo, januara 1993., u “Muslimanske asocijacije Mostara i Hercegovine” možemo uvrstiti tri organizacije. Nešto kasnije s početka 1994. njihov broj će se povećati na 11, među kojima više nije bilo Vijeće Muslimana Hercegovine. Pismo, Mostarsko upozorenje, potpisali su Zijad Demirović, predsjednik Regionalnog odbora SDA Hercegovine; Seid ef. Smajkić, hercegovački muftija i ispred Vijeća Muslimana Hercegovine, predsjednik Faruk Ćupina.

²¹¹ Mostarsko upozorenje (I). Vijeće Muslimana Hercegovine. Mostar, 5.1.1993. Dokument u posjedu autora.

²¹² Isto.

²¹³ Isto.

cionalnom kriteriju insistiramo da se isti principi primjene za sva tri konstitutivna naroda. U takvim uslovima imperativ je podjela Hercegovine na tri nacionalne provincije sa muslimanskom provincijom u dolini rijeke Neretve. Sve drugo je priznanje i sankcionisanje neviđene agresije i genocida nad muslimanskim narodom na ovim prostorima”.²¹⁴ Zatim, zaključuju da je prije donošenja konačne odluke o okvirnom ustavnom uređenju Republike Bosne i Hercegovine,²¹⁵ potrebno detaljnije razraditi pitanja koja su neophodna za funkcioniranje države (pitanja koja se tiču vojske, policije, novca, carina, prirodnih dobara, velikih tehničkih sistema, obrazovanja, zdravstva i ostalog), a u slučaju da je jedini način pronalaska “izlaza” nastavak rata, izražavaju spremnost uz sve moguće žrtve i posljedice, “za potpunu mobilizaciju Muslimana na ovim prostorima u najkraćem roku”. Na kraju, oni savjetuju da se nastavak pregovora u Ženevi uvjetuje dostavom osnovnih životnih namirnica i omogućavanjem osnovnih životnih uvjeta za sve ugrožene građane Republike Bosne i Hercegovine.

U “Proglasu Muslimana Hercegovine”,²¹⁶ od 17. januara 1993. godine,²¹⁷ skrenuta je pažnja na “ozbiljne probleme u muslimansko-hrvatskim odnosima” koji nastaju upravo u vrijeme odvijanja pregovora u Ženevi. Konstatira se kako problemi u “medjusobnim odnosima postoje od samog početka zajedničke borbe protiv velikosrpskog agresora, ali su eskalirali u posljednje vrijeme, sve do oružanih sukoba i medjusobnog ubijanja”, te kako Hrvatsko vijeće obrane “uporno sva priznanja i zasluge u borbi protiv agresora pripisuju samo hrvatskom narodu”, unatoč tome što su u “oslobađanju okupiranih dijelova

²¹⁴ Isto.

²¹⁵ Ovim je ustavno uređenje donekle zadato i u grubim crtama gotovo utvrđeno.

²¹⁶ Proglas je potpisan ispred ukupno devet organizacija iz Mostara i Hercegovine, među kojima su bili: SDA, Regionalni odbor za Hercegovinu (Zijad Demirović); Vijeće Muslimana Hercegovine (Faruk Čupina), Muftijstvo Hercegovine (Seid ef. Smajkić); Ilmijja BiH, Odbor Mostar (Adem ef. Omerika); Odbor Islamske zajednice Mostar (Esad Kojić); Kulturni krug Muslimana u okviru Islamske zajednice Mostar (Ramiz Zubčević); KDM Preporod, gradski odbor Mostar (Halid Konjhodžić); Općinski odbor SDA Mostar (Ismet Hadžiosmanović) i Muslimanski omladinski savez Mostar (Edin Omerika). Iz ovog popisa može se primjetiti kako je, unatoč svega gore spomenutog, jedan od potpisnika bio Ismet Hadžiosmanović, ova ga puta ispred Općinskog odbora SDA Mostar.

²¹⁷ Ukazujemo na vrijeme i okolnosti u kojima nastaje ovaj Proglas, a to je nakon donošenja Vance-Owenova plana kojim je lokalnim nacionalističkim hrvatskim političarima u Mostaru otvoren put za ostvarivanje političke dominacije.

Hercegovine”, pored Hrvata, sudjelovali i Muslimani koji su uložili velike napore i ljudske žrtve.²¹⁸ Iz ovakve konstrukcije zapovjedništvo i političke elite vezane za HVO izvlače eskluzivna prava hrvatskog naroda na teritorij Hercegovine, koja je kroz stoljeća, kako se ističe u Proglasu, “bila i ostala povijesna zemlja i nas Muslimana”.²¹⁹ Pored toga, izražava se opravdani strah od HVO-a da se i na teritoriju čitave Bosne i Hercegovine želi podčiniti Muslimane kao “marginalni politički faktor, bez prava na ravnopravno učešće u uređenju te društvene zajednice”, te da HVO donosi jednostrane odluke: “(...) kojima ne samo što se prejudiciraju politička i administrativno-teritorijalna rješenja Republike Bosne i Hercegovine, već se postavljaju neprihvatljivi ultimatum i o potčinjavanju naših postrojbi zapovjedništvu HVO-a. U protivnom prijeti nam se razoružavanjem tih jedinica i protjerivanjem u provincije koje nazivaju muslimanskim, usprkos tome što te jedinice sačinjavaju momci koji su rođeni i cijeli svoj život proveli u Mostaru i drugim mjestima Hercegovine”.²²⁰ Nakon napomene o tome da HVO vrši određene “mjere pritiska”, kao što su blokada humanitarnih i vojnih konvoja, zabrana prelaska na teritorij pod kontrolom HVO-a i teritorij Republike Hrvatske, medijska blokada, prijetnje zapovjednicima Armije BiH, potpisnici su izrazili mišljenje da postoje mnoge “indikacije da se mostarska i travnička provincija žele urediti kao država u državi na etničkom principu i prema volji samo hrvatskog naroda”.²²¹ Na kraju Proglasa izražava se želja da se “zajednička zemlja” uredi “na demokratski i ravnopravan način, u skladu sa najboljim evropskim tradicijama uz puno poštovanje nacionalnih i ljudskih prava i sloboda uopće”.²²²

U pismu naslovljenom “Mostarsko upozorenje (3)” kojim se “Operativno tijelo političkih, društvenih, kulturnih, vojnih i vjerskih institucija Mostara i Hercegovine” obraćalo javnosti,²²³ podsjetilo je da su ove institucije ranije,

²¹⁸ Proglas Muslimana Hercegovine. Mostar, 17.1.1993. Dokument u posjedu autora.

²¹⁹ Isto.

²²⁰ Isto.

²²¹ Isto.

²²² Isto.

²²³ Institucije koje su potpisale pismo ukazuje na činjenicu uske povezanosti političkih, vojnih, kulturnih i vjerskih elita: Regionalni odbor SDA za Hercegovinu i opštinski odbori SDA Mostar, (nejasno), Čapljine, Nevesinja, Gacka, Konjica, Jablanice i Prozora; H[erce]g[ova]čki muftija; Okrug Mostar i ratna predsjedništva (nejasno)r, Konjic, Jablanica, Prozor, [Ga]cko,

u ime građana, jasno dale do znanja čitavoj domaćoj i stranoj javnosti da su opredjeljeni za “samostalnu, suverenu i cjelovitu državu” Bosnu i Hercegovinu.²²⁴ Međutim, u obraćanju javnosti, od 1. januara 1994. godine, ovo tijelo donijelo je i Deklaraciju Bošnjaka Muslimana Mostara i Hercegovine u svega 5 tačaka koje su, kada uzmemo u obzir njihovu političku percepciju Bosne i Hercegovine, donekle kontradiktorne s uvodnim stajalištima, u odnosu prema ranijim javnim obraćanjima. Ranije smo napomenuli da su se stavovi ovog intelektualnog kruga u pogledu teritorijalno-političkog uređenja Bosne i Hercegovine promijenili vremenom od početka njegovog djelovanja. U ovoj Deklaraciji primjećuju se isključiva preklapanja. Naime, u Deklaraciji se definitivno odustalo od opcije koja je ranije zastupana – cjelovite, nedjeljive i suverene Republike. Bosna i Hercegovina se kao takva više ne spominje. U 1. tački Deklaracije ističe se da su ovlaštene delegacije Mostara i Hercegovine “dale svoj glas za mirovni sporazum o BiH, uz uslov da bosanskoj republici pripadnu teritoriji na kojima živi većinsko bošnjačko muslimansko stanovništvo pri čemu pripadnost Mostara i doline Neretve sastavu naše republike ne smije doći u pitanje”.²²⁵ U sljedećoj tački izričito se zahtijeva da: “Prostori na kojima živi većinsko Bošnjačko muslimansko stanovništvo u dolini Neretve, od Konjica, Jablanice, Mostara, Čapljine, Stoca i dijelovi susjednih opština koje gravitiraju dolini Neretve i opština Neum moraju ostati u sastavu Bosanske republike kao preduslov opstanka Bošnjačkog muslimanskog naroda na ovim prostorima i opstanka cijele naše domovine”.²²⁶ Ovi zahtjevi išli su u pravcu formiranja posve nove teritorijalno-političke cjeline, ali na prostoru koji je “etnički očišćen” i koji bi pripadao jednom etnosu, a s ciljem da se osi-

N[evesin]je, Stolac, Čapljina; Liberalno Bošnjačka organizacija; (nejasno) 4. Korpusa Armije R BiH; Centar [za bez]bjedn[nost] Mostar; (nejasno) z[ajedn]ica Mostar; Merhamet; Ilmija i Sumejja. Ispred Preporoda bilo je predviđeno da pismo potpiše Sabit Hodžić, ali u dokumentu nedostaje i potpis i pečat ove organizacije. Primjećujemo da u ovom obraćanju nema Vijeća Muslimana Hercegovine, a pitanje koje se nameće jeste pitanje njihova funkcioniranja, odnosno, da li u ovom razdoblju još uvijek uopće funkcionira kao Vijeće ili jednostavno nisu stavili svoj potpis na dokument kojim raspolažemo.

²²⁴ Mostarsko upozorenje (3), Deklaracija Bošnjaka Muslimana Mostara i Hercegovine. Operativno tijelo političkih, društvenih, kulturnih, vojnih i vjerskih institucija Mostara i Hercegovine. Mostar, 1.1.1994. Dokument u posjedu autora.

²²⁵ Isto.

²²⁶ Isto.

gura opstanak, konkretno, Bošnjaka muslimana. U tom je smislu kontradiktoran posljednji dio 2. tačke Deklaracije, jer je jasno da se iz ranije rečenog ne radi o "cijeloj našoj domovini" već o pristanku na etnički princip teritorijalnog razgraničenja. Međutim, daljnja analiza teksta pokazuje da pri teritorijalnom razgraničenju na etničkoj osnovi, kao primarnoj, dobijamo različite projekcije određenog prostora. Naime, u Mostaru je tokom 1993. godine HVO izvršilo određenu podjelu Grada, koja je išla rijekom Neretvom, tako da su, najjednostavnije rečeno, sa zapadne obale protjerali Muslimane;²²⁷ zadržavajući pravo, ostvareno na temelju vojne sile, da ovaj dio Grada pretvore u dio, odnosno glavni grad političke tvorevine Hrvatske Zajednice Herceg Bosne. S druge strane, Operativno tijelo političkih, društvenih, kulturnih, vojnih i vjerskih institucija Mostara i Hercegovine, u tački 3. Deklaracije, odbija pristati na etničku i teritorijalnu podjelu Mostara na dvije opštine/općine, muslimansku i hrvatsku, odnosno ne pristaje na moguće ustupanje ovoga grada "nekakvoj Hrvatskoj Republici u BiH".²²⁸ U sljedećoj, 4. tački, daje se povjerenje "državnoj delegaciji R BiH, na čelu sa gospodinom Alijom Izetbegovićem za nastavak pregovora o miru u BiH" te se zahtijeva da u zvaničnoj delegaciji Predsjedništva i Vlade Bosne i Hercegovine budu i predstavnici iz Hercegovine i Mostara. Na kraju, u posljednjoj tački, zahtijeva se da se Mostarsko upozorenje (3) shvati kao "dobronamjeran i konstruktivan čin i uvod u dijalog o sudbini ovih prostora, o čemu konačnu riječ i svoj stav moraju da daju prije svih stanovnici opštine Mostar i doline Neretve".²²⁹

Ratni Kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca

Inicijativa za osnivanjem Vijeća kongresa bošnjačkih intelektualaca potekla je od kruga intelektualaca okupljenih oko Preporoda, a realizirana je na ratnom Kongresu bosanskomuslimanskih intelektualaca koji je održan krajem 1992. godine u Sarajevu. Ovo je bila prilika da se "usred rata i u vremenu kada je gotovo 40% muslimanske populacije ili prognano, ili pobijeno, ili silovano,

²²⁷ Bjelakovic N. i Strazzari F. 1999. 85-86. Na ovaj rad mi je ljubazno ukazala kolegica Maja Corić, na čemu sam joj iznimno zahvalan.

²²⁸ Mostarsko upozorenje (3), Deklaracija Bošnjaka Muslimana Mostara i Hercegovine. Operativno tijelo političkih, društvenih, kulturnih, vojnih i vjerskih institucija Mostara i Hercegovine. Mostar, 1.1.1994. Dokument u posjedu autora.

²²⁹ Isto.

ili se pak još nalazi u koncentracionim logorima” uputi jasna poruka za spas države Bosne i Hercegovine, kao garant opstanka Bosanskih Muslimana. Intelektualci okupljeni na Kongresu traže ono što je već demokratska međunarodna javnost priznala, a Bosnu i Hercegovinu smatraju domovinom Muslimana, Hrvata, Srba, Jevreja, Roma i mnogih drugih.²³⁰ Jedan od razloga održavanja Kongresa jeste što do tada nije bilo dovoljno definirane misli, kod Bosanskih Muslimana, u pogledu zauzimanja, ali i iskazivanja oficijelnih stavova vezanih za samu državu i njeno državno uređenje.²³¹ Ovaj Kongres imao je za cilj da na jedan način objedini i izrazi jedinstvo “bosanskomuslimanske inteligencije i naroda nad kojim se vrše brutalna agresija i genocid, uz istodobno otvaranje perspektive svestranoga duhovnog, političkoga i ekonomskog razvoja Muslimana i države Bosne i Hercegovine nakon rata”.²³² U uvodnoj riječi na Kongresu, Enes Pelidija je upozorio na postojanje opasnosti od biološkog i egzistencijalnog uništenja, i naglasio pitanje opstanka bosanskohercegovačkih Muslimana. Izrazio je mišljenje da bosanski Muslimani žele suverenu, cjelovitu i građansku Republiku Bosnu i Hercegovinu, protive se stvaranju jedne posebne ili više nacionalnih država, već žele “pravnu demokratsku državu, uz prihvatanje svih međunarodno priznatih prava i sloboda. (...)”.²³³ Poslije referata koja su podnijeli Mustafa Imamović, Muhsin Rizvić i Halid Čaušević, Fikret Muslimović je u referatu, četvrtom po redu, govorio o tome da je opstanak bosanskomuslimanskog naroda nerazdvojiv od opstanka Bosne i Hercegovine. U prilogima koji su slijedili, Mujo Kafedžić je želio da ukaže na realne mogućnosti poboljšanja geostrateškog položaja Republike Bosne i Hercegovine koji se ogleda u jasnom i nedvosmislenom definiranju vojno-strategijskih i političko-strategijskih ciljeva oružane borbe za “savremenu evropski

²³⁰ Karić E. “Opstanak, sloboda, domovina”. *Muslimanski glas*, Sarajevo, 21.12.1992. 4. Karić je na ovom mjestu postavio pitanje budućnosti, rehabilitacije zemlje i države, i načina na koji će intelektualci svemu tome dati svoj doprinos.

²³¹ Profesor Enes Pelidija je neposredno pred održavanje Kongresa izjavio da bi polazna tačka i minimum ispod kojega se ne bi trebalo razgovarati trebala biti “pravna, građanska, samostalna država” u kojoj će se priznavati sva poznata međunarodna ljudska prava i slobode, u kojoj će se uvažavati regionalne posebnosti zasnovane na geografskim, kulturno-historijskim, privrednim i etničkim oblicima. Pelesić M. “Razgovor: dr. Enes Pelidija, Vrijeme je jasnih i javnih riječi”. *Dani*, Sarajevo, 17.12.1992. 18-19.

²³² Ratni Kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca. 22.12.1992./1994. 3-4.

²³³ Isto. 6-7.

organiziranu modernu građansku republiku, državu ravnopravnih naroda i građana, isključujući svaku podjelu teritorije na nacionalnoj osnovi koja bi značila historijski kraj Republike Bosne i Hercegovine.(...)”.²³⁴ Kafedžić je osudio zagovaranje kantonalne podjele Bosne i Hercegovine te ustvrdio kako je takvu podjelu neprijatelj Bosne i Hercegovine strategijski proračunao s ciljem da se na prostoru Republike Bosne i Hercegovine ekonomski unište i fizički istrijebe bošnjački i hrvatski narod.²³⁵ U svom izlaganju Uzeir Bavčić je rekao kako su “velikosrpski stratezi iz beogradskog nacističkog kruga” na liniji težnji uspostavljanja unitarističke Jugoslavije ili velike Srbije, tokom 1991. godine provodili proces regionalizacije Bosne i Hercegovine, koja je vršena tako da su u općinama sa većinom ili neznatnom većinom srpskoga stanovništva uspostavljeni paralelni organi vlasti pod kontrolom SDS-a. Cilj ovakve regionalizacije je bio da se “planirani rat protiv Bosne i Hercegovine dočeka s iznova definiranim političkim granicama”, s tim da je ovakav proces predstavljao samo uvod u etničko komadanje Bosne i Hercegovine i nasilne pokušaje njena priključenja Srbiji.²³⁶ Izrazio je mišljenje da ženevski koncept ustavnog rješenja krize u Bosni i Hercegovini također zagovara podjelu države prema etničkom principu – upakovano u formu decentralizirane federalne države. Dalje, on smatra da bi etnički princip ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine “omogućio uspostavu nacionalnih centara, čvršće vezanih uz susjedne nacionalne države nego uz centralnu vlast u Bosni i Hercegovini” te bi takav oblik ustrojstva vodio razgradnji državne cjelovitosti, nezavisnosti i suverenosti Bosne i Hercegovine. Nusret Čančar je u svom referatu istakao kako “političko organiziranje na nacionalnim osnovama u višenacionalnoj zajednici permanentno proizvodi antagonizme među nacijama i vodi ka destrukciji države” te nastavlja da su sve koalicije na nacionalnoj osnovi bile kontraproaktivne za opstanak Bosne i Hercegovine. Također, izrazio je zalaganje za suverenu, građansku i demokratsku Republiku Bosnu i Hercegovinu, zajednicu ravnopravnih naroda i građana te predložio stvaranje jedne republikansko-patriotske platforme i koalicije. Na kraju svog izlaganja, istakao je ulogu Stranke demokratske akcije koja prema njegovom mišljenju “ima najviše interesa da podstakne i podrži jednu takvu političku koaliciju i da se sama transformira u pravcu republi-

²³⁴ Isto. 65.

²³⁵ Isto.

²³⁶ Isto. 71.

kanske stranke BiH²³⁷ i prigovorio je muslimanskim intelektualcima jer nije uspostavljena “kreativna komunikacija sa centrima političkog odlučivanja i državnim institucijama”. Na Kongresu bosanskomuslimanskih intelektualaca donesena je Rezolucija koja u šesnaest tačaka, između ostalog, govori i o tome za kakvu se Bosnu i Hercegovinu zalaže ovaj krug intelektualaca. Naglašeno je kako će i u budućnosti “tolerancija i zajedništvo” biti osnova orijentacije u “multikulturnoj, multinacionalnoj i multireligijskoj Bosni i Hercegovini”. U tački 4. Rezolucije, istaknuto je da se bosanskomuslimanski intelektualci moraju organizirati i “promišljati neposrednu sutrašnjicu radi dalje nacionalne emancipacije i uređenja zemlje kao demokratske, pluralističke, parlamentarne i civilizirane države”.²³⁸ Tačkana 6. i 7. traži se sprečavanje daljnjeg stradanja bosanskomuslimanskog i hrvatskog stanovništva bilo ukidanjem embarga na naoružavanje bilo vojnom intervencijom međunarodne zajednice te se izražava podrška Predsjedništvu Republike Bosne i Hercegovine u stavu oko nastavljanja borbe za oslobođenje Bosne i Hercegovine. U daljnjim tačkama istaknuta je najuža, sudbinska povezanost Muslimana s opstankom Republike Bosne i Hercegovine, a od legitimnih predstavnika Srbije i Crne Gore traži se prihvaćanje međunarodno priznate granice Republike Bosne i Hercegovine. Također, inzistira se od predstavnika Republike Bosne i Hercegovine da na pregovorima o miru ne dopuste “postavljanje međunarodnih vojnih snaga između agresorskih i obrambenih formacija na dostignutim linijama” budući je jedina linija razgraničenja s agresorom međunarodno priznata granica Republike Bosne i Hercegovine.²³⁹ U trinaestoj tački, rečeno je kako se članovi ovog intelektualnog kruga zalažu za “ostvarivanje međunarodne pozicije koja će Republici Bosni i Hercegovini osigurati efikasno i što svestranije uključivanje u sve evropske i svjetske razvojne i ukupne ekonomske i kulturnohistorijske tokove”, a naročito treba imati obzira prema državama koje “na razne načine pomažu oslobodilačku borbu naroda Bosne i Hercegovine”.²⁴⁰

Na Kongresu je donesena odluka o osnivanju Vijeća Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca (VKBMI) sa zadaćom da prati realizaciju odluka

²³⁷ Isto. 138.

²³⁸ Isto. 183-184.

²³⁹ Isto. 184.

²⁴⁰ Isto. 185.

Kongresa te da donese program kojim se imaju utvrditi “temeljni interesi i zadaci bosanskomuslimanskog (bošnjačkog) naroda u svim oblastima društvenog života, a naročito u kulturi, obrazovanju, ekonomiji i politici na principima demokratije, ljudskih sloboda i prava, svojinskom i političkom pluralizmu i tržišnoj ekonomiji”.²⁴¹ Vijeće je bilo sastavljeno od pedeset i jednog člana. Na prvoj sjednici tajnim glasanjem izabrano je petnaest članova Izvršnog odbora, a dva dana kasnije, za predsjednika Vijeća izabran je Alija Isaković. Pred samo održavanje Prvog Bošnjačkog Sabora, na Tribini VKBMI održanoj 11. septembra 1993. godine, Isaković je kritizirao nejedinstvo Muslimana Bošnjaka kroz historiju, međusobne sukobe i razmirice, secirao razdijeljenost i “atomiziranje” ovog naroda te pozvao na prevazilaženje međusobnih razlika, odnosno na davanje podrške isključivo sposobnima radi ujedinjavanja i napretka – budući je u pitanju bila sama egzistencija i opstanak jednog naroda.²⁴² Zanimljivo je istaći kako su (i zašto) pojedini intelektualci odbili prisustvovati i sudjelovati u radu ovog Kongresa. Muhamed Filipović je naprimjer svoje neprisustvovanje komentirao: “Ja jesam Musliman, i jesam intelektualac – ali nisam muslimanski intelektualac”, čime je izrazio neslaganje s djelovanjem na nacionalnoj osnovi.²⁴³

“Svemuslimansko” ujedinjenje u Tuzli

Prvi Kongres bosansko-muslimanskih intelektualaca Tuzle održan je krajem januara 1993. godine, zatim je njegov rad nastavljen u februaru i martu na sedam tematskih sjednica, a završio je u maju 1993. godine usvajanjem Rezolucije i prijedlogom osnivanja Matice muslimanske. U julu 1993. godine, radno predsjedništvo Muslimana okruga Tuzla objavilo je političku Deklaraciju, i udruženje se u ovom obliku više nije aktiviralo. Nekoliko mjeseci pred održavanje Prvog Kongresa bosansko-muslimanskih intelektualaca Tuzle, Adnan Jahić javno je iznio stavove u tekstu pod naslovom “Kakva nam Bosna treba?”, odnosno odgovarao na pitanje “tipologije građanskog”, koji za Muslimane

²⁴¹ Isto. 195.

²⁴² Isaković A. “Naša podsjećanja i pouke”. Tribina Vijeća Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca. 11.9.1993. O višestrukoj razdjeljenosti muslimanskog naroda tri godine ranije pisao je Mahmutćehajić R. “Muslimanske razdjeljenosti”. *Ogledalo*, Zagreb, studeni/novembar 1990. 4.

²⁴³ Karić E. “Ratno ujedinjenje”. *Dani*, Sarajevo, 30.12.1992. 16-19. i 58-59.

može biti prihvatljivo. U daljnjem tekstu podvukao je razlike između pojmova “građanskog društva” kao političkog supstrata za stvaranje države prava i reda te pojma “građanska opcija” kao falsifikata i sintagme koja podrazumjeva odricanje od nacionalnog suvereniteta, koncept koji ide na štetu muslimanskih nacionalnih interesa.²⁴⁴ Jahić je naglasio kako “Muslimani već jednom moraju shvatiti da opstanak ne samo građanskog koncepta, već i same Bosne i Hercegovine zavisi isključivo od njih”. Insistira na nemogućnosti “građanske opcije”, nastavka zajedničkog života Muslimana sa srpskim narodom u Bosni i Hercegovini, budući da je to, prema Jahiću, iluzija, prevara koja je dovela do stradanja muslimanskog naroda. On sugerira uređenje Bosne i Hercegovine u kojoj će vladati Muslimani: “Logika je tu jasna: Mi moramo vladati tamo gdje živimo, inače će drugi vladati nama. Ko to sutra treba da vlada Tuzlom, (...) Ko to treba da vlada u Sarajevu, u Zenici, u Jajcu, u Doboju, u Zvorniku, u Vlasenici? Srbe moramo istjerati iz mjesta odakle su oni istjerali nas (...), ali i iz onih zona u kojima posjedujemo značajan postotak u opštinskoj populaciji (...), kako bi bar donekle nadoknadili štete od uništene gradske privrede i društvene infrastrukture. Regionalizacija ili ne, za Muslimane bi prvi cilj daljnje borbe moralo biti očuvanje sopstvenog bića, pa tek onda cjelovite BiH, jer jasno je da bez prvog ne može biti ni drugog, ali ne i obratno. I na kraju da se razumijemo: mi jesmo za cjelovitu BiH kao državu građana (...), ali nismo za BiH koja će nam sutra svojom pseudo-građanštinom početi zagorčavati život u kafanama, pozorištima, u firmama, na nivoima državne vlasti, sve do stupnja kad će pitanje novog genocida biti samo pitanje vremena. I zapamtimo: da bismo bili Bosanci, prvo moramo biti Muslimani. U protivnom više nećemo imati prilike da budemo ni jedno ni drugo.”²⁴⁵

Ideja o formiranju općinskih Udruženja bosansko-muslimanskih intelektualaca potekla je s republičkog nivoa, a nakon održavanja Kongresa bosansko-

²⁴⁴ Jahić je imao i uvodnu riječ na prvoj tematskoj sjednici Kongresa pod naslovom “Razvoj muslimanske samosvijesti” (o čemu govorimo dalje u tekstu). Tekst pod naslovom “Kakva nam Bosna treba” objavljen je u tuzlanskom *Zmaju od Bosne*, listu za slobodnu BiH, čiji su osnivač i izdavač bile muslimanske institucije i društva grada Tuzle. Pod imenom *Zmaj od Bosne*, list je izlazio prvo u Gradačcu, od januara do kraja marta 1992., kao privatno glasilo, i izašlo je svega pet brojeva. Daljnje izlaženje prekuno je rat. Tuzlanski list *Zmaj od Bosne* počeo je izlaziti početkom septembra 1992., a njegovo uredništvo bilo je svojevrsna (nacionalistička) opozicija tadašnjem gradonačelniku Tuzle i uredništvu tuzlanskog lista *Front slobode*.

²⁴⁵ Jahić A. “Kakva nam Bosna treba?” *Zmaj od Bosne*, Tuzla, 22.10.1992. 4.

muslimanskih intelektualaca u Sarajevu krenulo se s osnivanjem istih udruženja u Zenici, a potom i u Tuzli.²⁴⁶ Početkom januara 1993. godine, tuzlansko Udruženje objavilo je svoje ciljeve, koncepciju rada i područja djelovanja pod naslovom “Program opstanka i razvoja Muslimana RBiH”. Adnan Jahić je program ukratko predstavio javnosti tumačeći kako se u samom naslovu Udruženje bosansko-muslimanskih intelektualaca Tuzle opredjelilo za “multimuslimanske konvergencione procese”, odnosno ujedinjavanje Muslimana iz Bosne i Hercegovine s ostalim Muslimanima na prostorima Jugoslavije, budući se radilo o programu opstanka i razvoja Muslimana Republike Bosne i Hercegovine, a ne Muslimana u Republici Bosni i Hercegovini.²⁴⁷ Udruženje “(...) jasno punktira odlučnost da se braći u tzv. R Srbiji i tzv. R Crnoj Gori omogući najtješnji kontakt i suradnja s maticom na svim nivoima”, a iz stavka I. b. Programa podvlači kako Udruženje smatra Sandžak najistočnijim dijelom bosanske zemlje, budući da se u njemu ne spominje historija Sandžaka kao zasebna već se “ona implicite podrazumjeva pod historijom Bosne”.²⁴⁸

Prvi Kongres bosansko-muslimanskih intelektualaca Tuzle održan je 24. januara 1993. godnine u Kristalnoj dvorani hotela *Tuzla*. U ime Inicijativnog odbora, skup je otvorio Emir Hadžihafizbegović, a zatim je hadži Besim efendija Čanić proučio fatihu “za spas duša svih poginulih šehida, boraca Armije BiH za odbranu slobode ove države”. Izudin Kapetanović je u izvještaju o radu Inicijativnog odbora rekao da je cilj formiranja ovog Udruženja borba za fizički i duhovni opstanak i razvoj muslimanskog naroda. Učesnike Kongresa pozdravili su predsjednik Skupštine okruga Tuzla, Izet Handžić; načelnik Štaba Drugog korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine, Hazim Šadić; predsjednik Skupštine općine Tuzla, Selim Bešlagić; predsjednik Glavnog odbora Stranke demokratske akcije Mirsad Ćeman i predsjednik Hrvatske demokratske zajednice Tuzle Anto Zvonar. Na Kongresu je izabrano Vijeće od stotinu članova, za predsjednika Vijeća izabran je Sadik Latifagić, za potpredsjednika Husein Sušić, a za sekretara Nedim Nuhić. U referatu koji je podnio Sadik Latifagić istaknuto je da Muslimani trebaju prostore Bosne i Hercegovine shvatiti kao svoje, ne oduzimajući pravo drugima “koji Bosnu i Hercegovinu imaju kao svoju jedinu domovinu” da na ovim prostorima grade svoju budućnost,

²⁴⁶ Isti. “Svemuslimansko ujedinjenje u Tuzli”. *Isto*, 31.12.1992.

²⁴⁷ Isti. “Platon i država bosanska”. *Isto*, 14.1.1993. 5.

²⁴⁸ Isto.

koja mora da se “razvija kroz programske ciljeve samosvijesti, vojničkog osposobljavanja, pravnog sistema, biološko-fizičkog, društveno-ekonomskog, obrazovno-kulturnog i naučno-istraživačkog razvoja”.²⁴⁹ Okupljanje intelektualaca bosanskih Muslimana Tuzle imao je za cilj mobilizaciju svih ljudi koji misle o tome kako stvoriti uvjete da se zlo rata i stradanja nikad ne ponovi.²⁵⁰ Na Kongresu su podnesena saopćenja o aktuelnim temama koje su vezane za mobilizaciju Muslimana u borbi za opstanak i razvoj, a to su: Razvoj muslimanske samosvijesti; Vojničko osposobljavanje Muslimana; Zadaci u oblasti biološko-fizičkog razvoja Muslimana; Pravni sistem i pravna država; potom Privredni razvoj; Kultura, obrazovanje, nauka i duhovni razvoj Muslimana.²⁵¹ Na kraju rada Kongresa, Emir Hadžihafizbegović pročitao je pozdravni telegram učesnika Kongresa predsjedniku Predsjedništva RBiH u kome se Izetbegoviću daje “puna podrška da u Ženevi i na drugim mjestima odlučno brani interese jedinstvene, nezavisne i demokratske države Bosne i Hercegovine”.²⁵² U uvodnom izlaganju na sjednici održanoj 21. februara 1993. pod naslovom “Pravni sistem i pravna država”, Jasmin Imamović naglasio je da je “uslov opstanka Muslimana cjelovita i nedjeljiva, nezavisna i demokratska država Bosna i Hercegovina”. Imamović je iskazao želju Kongresa za parlamentarnom državom zapadnog tipa i dodao kako je Ženevski koncept Bosne i Hercegovine neprihvatljiv jer izjednačava agresora i žrtvu, a time i pravo jačeg čime je ugrožen cijeli svijet. Sudionik u diskusiji Mirza Jusufović naglasio je potrebu za izgrađivanjem “normalne države poput zemalja pluralne demokratije, parlamentarnih sistema i zaštitnica prava čovjeka i građanina”. Provincije su, prema mišljenju Jusufovića, prihvatljive ako se ne temelje na etničkom principu koji cijepa Bosnu i Hercegovinu, već ako za osnov imaju ekonomski, geografski, komunikacijski i istorijski princip.²⁵³ U Deklaraciji Muslimana okruga Tuzla, javno objavljenoj 3. jula 1993. godine,²⁵⁴ potpisnici su konstatirali da je

²⁴⁹ Šljivić F. “Jedinstveni u borbi za opstanak”. *Front slobode*, Tuzla, 26.1.1993. 3.

²⁵⁰ Isto.

²⁵¹ U daljnjem radu Kongresa u program je kao sedma tematska sjednica uvrštena tema pod naslovom “Muslimanka kao bitan faktor opstanka i razvoja Muslimana”.

²⁵² Šljivić F. “Jedinstveni u borbi za opstanak”. *Front slobode*, Tuzla, 26.1.1993. 3.

²⁵³ Šljivić F. “Želimo normalnu državu”. *Front slobode*, Tuzla, 23.2.1993. 2.

²⁵⁴ Radno predsjedništvo koje je potpisalo i objavilo Deklaraciju činili su: Izet Hadžić, Sead Avdić, Sead Rešidbegović, Besim Čanić i Muharem Efendić.

opstanak i razvoj Bosanskih Muslimana direktno povezan sa sudbinom države Bosne i Hercegovine, ali ističu da je i za druga dva naroda – Srbe i Hrvate Bosne i Hercegovine njihov nacionalni, kulturni, politički i svaki drugi razvoj isto tako značajan uvjet opstanka i postojanja Bosne i Hercegovine kao države, odnosno, Bosnu i Hercegovinu vide samo kao državu i Muslimana i Srba i Hrvata, te građana ostalih naroda koji u njoj žive. U Deklaraciji naglašavaju kako su u rat ušli pošto je Bosna i Hercegovina napadnuta, i kako u njoj stradavaju svi njeni građani, koji Bosnu i Hercegovinu smatraju svojom državom i za nju se bore, te da u rat nisu ušli da bi stvorili “nacionalnu državu muslimanskog naroda sa statusom nacionalnih manjina ili nedržavotvornih građana srpske i hrvatske nacionalnosti”,²⁵⁵ i smatraju kako je nemoguće ukinuti vjekovni zajednički život naroda u Bosni i Hercegovini budući ih je njihova porodična, geografska i druga povezanost učinila međusobno sličnim i bliskim u duhovno-psihološkom i političkom smislu. Dalje naglašavaju: “Njih je nemoguće trajno međusobno razdvojiti zbog toga je u suštini nemoguće podijeliti prostor države BiH po nacionalnom principu bez ogromnih ljudskih žrtava i istrebljenja jednog naroda, Muslimana”,²⁵⁶ odnosno iznose činjenicu da je svaki prostor Bosne i Hercegovine nacionalno mješovit pa je zato “neka pravična podjela” prema nacionalnom principu trajno neostvariva, a trenutne vještačke nacionalne podjele, uz ogromne vojne, policijske i političke stege, prisile, torturu i teror, nemaju uvjeta za opstanak. Svoje stavove prema budućem političkom uređenju Bosne i Hercegovine, mirovnim pregovorima, Vance-Owenov planu, mogućem protektoratu nad državom saželi su u nekoliko sljedećih rečenica: “Mi vidimo Muslimane u državnoj zajednici sva tri naroda uz mogućnost njihovog političkog predstavljanja bilo na principima proporcionalne ili paritetne zastupljenosti u zavisnosti od nivoa organa njegove državnosti. (...) Pitanja od opšteg nacionalnog interesa rješavala bi se konsenzusom, a druga pitanja sistemom većinskog glasanja. Na taj način bi se onemogućila bilo kakva forma ili stanje nacionalne majorizacije bilo koje nacije. Prema tome, nismo za muslimansku nacionalnu državu Bosnu i Hercegovinu: (...) Nismo za podjelu BiH po nacionalnom principu u bilo kojoj formi, (...) Konfederacija kao oblik unutrašnjeg uređenja RBiH je potpuno neprihvatljiva za Bosanske Muslimane jer vodi njihovoj getoizaciji i uništenju na ovim prostorima. Ima-

²⁵⁵ Deklaracija Muslimana okruga Tuzla. *Zmaj od Bosne*, Tuzla, 6.7.1993. 8-9.

²⁵⁶ Isto.

jući u vidu viziju takve države mi odajemo priznanje Predsjedniku Predsjedništva BiH gospod. Aliji Izetbegoviću za njegov dosadašnji rad i zalaganje izgradnje jedinstvene države BiH na principima nacionalno jednake državnosti i državotvornosti sva tri njena naroda i svih njenih građana. Ne priznajemo za zastupnike muslimanskog naroda BiH nikog ko se zalaže za njenu podjelu ma koliki prostor pripao muslimanima. Interes Muslimana BiH je jedinstvena i suverena država BiH u njenim sadašnjim međunarodno priznatim granicama. Muslimanima odgovara samo takva država Bosna i Hercegovina. Za nas je Vens-Ovenov plan prihvatljiv zato što: 1) vodi okončanju rata, 2) sadrži značajne elemente savremene državne decentralizacije u svim oblastima društvenog nacionalnog i građanskog života, 3) što obezbjeđuje održanje i kontinuitet državnosti BiH²⁵⁷ Dalje su izrazili potrebu za potpunu provedbu spomenutog mirovnog plana, a ukoliko bi ona bila onemogućena potrebno je da Predsjedništvo aktualizira i od međunarodne javnosti traži pomoć u realizaciji platforme o budućem ustrojstvu Bosne i Hercegovine. Osim toga, spominju i mogućnost uvođenja međunarodnog protektorata nad Bosnom i Hercegovinom koji, po njihovom mišljenju, ne rješava problem već zadržava i čuva postojeće stanje nad silom okupiranim teritorijem.²⁵⁸

Bošnjački sabori

Bošnjački Sabor je održan u sali sarajevskog hotela *Holiday Inn*, 29. septembra 1993. godine kao skup najuglednijih ljudi iz reda Muslimanskog-Bošnjačkog naroda, s ciljem da se sagledaju i analiziraju opcije koje proizilaze u slučajevima prihvatanja ili odbijanja ponuđenog "ženevskog mirovnog paketa" od Skupštine RBiH (koja je bila zakazana za sljedeći dan, 30. septembra 1993. godine). U radu Sabora uzelo je učešće više od 350 predstavnika, među kojima su bili predstavnici Vijeća Kongresa Bošnjačkih intelektualaca, Preporoda, Islamske zajednice i Merhameta te svi poslanici SDA i ostalih parlamentarnih stranaka iz reda bošnjačkog naroda. U radu Sabora sudjelovali su i članovi Predsjedništva, Skupštine i Vlade Bosne i Hercegovine, privrednici, predstavnici Armije RBiH, MUP-a, kao i delegacije iz manjih bosanskohercegovačkih gradova.

²⁵⁷ Isto.

²⁵⁸ Isto.

Odluke i izraz političke volje naroda o planu Owen-Stoltenberg iskazane na Bošnjačkom Saboru nisu prejudicirale odluke Skupštine. Međutim, upravo je putem održavanja sabora došlo do “evolucije” ovog intelektualnog kruga od *tumača* prema *zakonodavcima*. Sabor je sazvan da u nemogućnosti održavanja svenarodnog referenduma, kao tijelo koje tvore nacionalne institucije, sa širokom osnovom u kojoj su zastupljene sve regije i strukture društva, odluči o prihvatanju ili odbijanju potpisivanja mirovnog plana Owen-Stoltenberg.²⁵⁹ Na konferenciji za štampu koja je održana 28. septembra istaknuto je kako je Bošnjački sabor, s obzirom na svoju strukturu, tijelo koje je “kompetentnije da u ovom trenutku prosuđuje o odlukama koje su važne za Bošnjački Muslimanski narod od same Skupštine”. Alija Isaković je istakao da je sabor reakcija na agresiju i na stradanje velikog broja bosanskohercegovačkog stanovništva. Kao razlog sazivanja ovakvog skupa, sabora Bošnjačkog naroda, Isaković navodi da u “papirima ženevskih pregovora stoji da odluku o pregovorima donose Skupštine tri konstitutivna naroda i ovdje se radilo o odlučivanju treće komponente budući su hrvatska i srpska strana iskazale svoj stav”. Sead Hodžić je naglasio dramatičnost trenutka u kojem će biti održan Bošnjački sabor. Prema njegovom tumačenju, potpisivanjem ovog mirovnog sporazuma i njegovim stupanjem na snagu bila bi pravno uspostavljena Unija Republika Bosne i Hercegovine, a da bi se mogla institucionalizirati i funkcionirati neophodno je postojanje triju konstitutivnih republika. Pošto bošnjački narod u Bosni i Hercegovini do sada nije i dalje neće učiniti bilo šta da bi doveo u pitanje postojeću Bosnu i Hercegovinu, on biva prinuđen da uspostavi konstitutivnu republiku koja će biti članica unije. To zahtijeva stvaranje pretpostavki za organiziranje političkog i državno-pravnog ambijenta te je nužno donijeti odluke koje će ići u tom pravcu, koje bi bile donesene samo u slučaju potpisivanja Sporazuma o čemu je odlučivala i Skupština sazvana u poslaničkom sastavu.²⁶⁰ Bošnjački sabor radio je u dvije sesije, u prvoj, koja je bila otvorena za javnost i medije istupili su sa svojim referatima Alija Isaković, zatim predsjednik Predsjedništva Alija Izetbegović, naibu reis Mustafa Cerić, predsjednik Vlade Bosne i Hercegovine Haris Silajdžić i Muhamed Filipović. U svom izlaganju, Alija Isaković prvo je promovirao “ime naroda *Bošnjak*, ime jezika

²⁵⁹ Bošnjački sabor. Direktni prijenos TV BiH realiziran 29.9.1993., od 13 sati. Snimak u posjedu autora. (Dalje: Bošnjački sabor. Direktni prijenos).

²⁶⁰ Bošnjački sabor. Direktni prijenos.

bosanski, ime zemlje Bosne i Hercegovine” kao prirodnog prava na tradiciju, a u daljem obraćanju rekao da bez obzira “kakvo bilo državno-pravno uređenje Bosne i Hercegovine i bez obzira kakva bila moguća razgraničenja u njenim sadašnjim granicama, mi Bošnjaci smatramo to rješenje nametnutim silom i privremenim dajući nadu budućim generacijama da će očuvati i razvijati svijest o tome da je svaka naša podjela protivna interesu svim narodima Bosne i Hercegovine”.²⁶¹ Izetbegović je iznio elemente sporazuma u 25 tačaka, lični osvrt te mišljenje i argumente “za prihvatanje”, odnosno “odbijanje” ovog mirovnog plana.²⁶² Poređenjem ovih argumenata vidljivo je da su oni uravnoteženi te da predstoji izbor “između pravednog rata i nepravednog mira”.²⁶³ Haris Silajdžić predložio je da se potpisivanje uvjetuje podizanjem embarga na uvoz oružja, te da se u slučaju nekih otvorenih pitanja aktiviraju međunarodne pravne institucije. Muhamed Filipović je u svome izlaganju “Smisao bošnjaštva danas” snažno istaknuo da “mi nikome nećemo dati svoju državu i svoju zemlju. (...)”.²⁶⁴

Drugi dio sabora održan je “iza zatvorenih vrata”. Safet Ćibo je jasno izrazio stav da “ponuđeni ženevski papir, sa svim svojim ispravkama, prijedloga ustavnog sporazuma o Uniji BiH treba odbiti kao neprihvatljiv, jer Unija nije država i predstavlja njeno uništenje cijepanjem. (...) Ženevski sporazum predstavlja jednu varku jer ničim ne garantuje svoju primjenu i implementaciju. (...) Lažna je odluka da naša odluka donosi rat ili mir. Ne! To je odluka između kapitulacije i borbe za odbranu i oslobođenje Bosne i Hercegovine”.²⁶⁵ Ćibo je

²⁶¹ Isto.

²⁶² Kao argumenti koji su išli u prilog pravaćanju Owen-Stoltenbergova plana Izetbegović je istakao sljedeće: moguće zaustavljanje stradanja naroda; upućenost Armije RBiH na defanzivu i moguće gubljenja teritorija i slabljenje pregovaračke pozicije; sigurno neukidanje embarga na naoružanje i vojno neintervenisanje Evrope i svijeta; otvaranje drugog fronta u napadu HVO-a na Armiju RBiH čime je rat iz agresije u očima svjetske javnost pretvoren u građanski sukob; moguća obustava humanitarne pomoći i nastupanje zime te nesigurnost međunarodnih garancija. Kao argumenti koji idu u prilog odluci da se ovaj plan ne prihvati i odbije jest legalizacija stanja na terenu i etničke podjele; gubitak i prelaženje pod vlast agresora predratnih prostora; teritorija koje su pripadale Bošnjacima, komunikativno i strateški nepovoljan položaj Bošnjacima ponuđenih teritorija; snaga i moral napadača slabi, prvobitna vojna i ekonomska nadmoć je oslabljena; te kao posljedni argument Izetbegović navodi pravdu.

²⁶³ Bošnjački sabor. Direktni prijenos.

²⁶⁴ Isto.

²⁶⁵ Isto.

ispred ratnih predsjedništava Jablanice, Konjica i Prozora predložio “papir u pet tačaka” koji je usaglašen u navedenim ratnim predsjedništvima:

“1. Suverenitet i teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine ni jednog momenta ni u kakvim pregovorima ne smije doći u pitanje, jer je samo država Bosna i Hercegovina, najbolje sredstvo u borbi za ostvarenje ciljeva Bošnjaka.

2. Zahtijevamo da UN provedu u djelo sve svoje odluke i rezolucije koje su donesene i koje se odnose na državu Bosnu i Hercegovinu i zemlje nastale cijepanjem bivše SFRJ. Također zahtijevamo da se sve aktivnosti u vezi sa rješanjem bosanskohercegovačke krize odvijaju na temeljima i principima Londonske konferencije.

3. Podržavamo da se otvore novi pregovori sa novim pravičnim osnovama jer su se postojeći pokazali kao neuspješni. Predlažemo Skupštini RBiH da zahtijeva promjenu medijatora te da se predlože medijatori iz USA, islamskih zemalja i Austrije.

4. Predlažemo da se Republika BiH uredi po uzoru na Ustav USA.

5. Insistiramo da se u ime parlamentarne i višestranačke demokracije omogući slobodno i ravnopravno djelovanje svih političkih stranaka registriranih na cijeloj teritoriji države Bosne i Hercegovine tako da se obezbijede puna ljudska prava i građanske slobode”²⁶⁶

Na zatvorenom dijelu zasjedanja, ministar unutrašnjih poslova RBiH Bakir Alispahić učesnicima sabora podnio je pismenu analizu –“Neki aspekti mikro i makro uslova u kojima se vode pregovori o razrješavanju krize u Bosni i Hercegovini” čiji zaključci upućuju na “neophodnost nastavka mirovnog procesa u nadležnim organima UN-a u New Yorku te da se BiH tretira kao država, a ne kao nedefinisani i nepoznati pravni subjekt”²⁶⁷ U svom izlaganju, Ejup Ganić govorio je o tome da je neophodno postaviti zahtjev za ispunjavanje nekoliko uvjeta nakon kojih je moguće krenuti u daljnju raspravu i pregovore o miru u Bosni i Hercegovini.²⁶⁸ Ostali govornici istakli su nužnost oružane bor-

²⁶⁶ Isto.

²⁶⁷ Isto.

²⁶⁸ Ganić smatra da treba prvo zahtijevati povlačenje agresora s okupiranih teritorija, povlačenje teškog naoružanja, rješavanje statusa izbjeglih lica, nakon čega treba postaviti pitanje Neuma i izlaska na more, dobijanje izravnog izlaska na međunarodne granice kako bi se našlo rješenje geografsko strateškog položaja BiH i izbjeglo moguće “dvostruko okruženje” te da se na kraju treba postaviti direktno pitanje i insistirati na konkretnom odgovoru Savjeta sigurnosti o tome kome će pripasti i kakav je status teritorija na kojima je izvršen genocid i etničko čišćenje.

be za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu,²⁶⁹ ali i borbe mirnim putem na dva fronta spoljnopolitičkom i unutarpolitičkom – a naročito na posljednjem “u kojem se mora duboko ukorjeniti državopravni sistem na koji se mogu položiti zdrave strategije i programi”. Bilo je izneseno više prijedloga koji su zastupali taktičko otezanje, nepotpisivanje, daljnje pregovaranje kojim bi se došlo do pravednog mira.²⁷⁰ Muhamed Nezirović naglasio je da se bošnjačkom narodu pruža šansa za stvaranje vlastite nacionalne države te se opredijelio za potpisivanje ovog mirovnog sporazuma. Tarik Sadović iz Trebinja izdvojio je tri pitanja kao ključna,²⁷¹ te izrazio svoje čvrsto uvjerenje da Ženevski mirovni sporazum ne može osigurati mir već trajno nedefinirano stanje ni rata ni mira, te da predloženi model državnog uređenja Bosne i Hercegovine nije funkcionalan i ne osigurava državno-pravni kontinuitet, jer Unija nema atribut države, a po pitanju izbjeglih lica smatra da je teško očekivati da će se “žrtva ponovno vratiti svojim dželatima”.²⁷² Bajram Redžepagić je izrazio mišljenje da bi se trebao prihvatiti Sporazum, ali uz uvažavanje prijedloga koje su iznijeli Haris Silajdžić i Ejup Ganić. Zijah Rašidagić je izrazio mišljenje kako se ponuđeni sporazum treba odbiti zbog toga što je pitanje izbjeglica nejasno, nepostojanja sigurne veze s morem, garancije koje se po pitanju pristupa moru nude nisu sigurne, a kao posljednje postavlja se pitanje mogućnosti života u zemlji kakva se ovakvim Sporazumom nudi. Bećir Heljić je pored ranije napomenutog stava za odugovlačenjem izrazio mišljenje kako se u Sporazumu krije “podvala gubljenja kontinuiteta državnosti BiH, naročito zbog sadašnjeg stanja u ARBiH i jedinicama koje brane BiH”.²⁷³ Faruk Sijerić je odbio prihvatiti mišljenje kojim se prihvaćanje ovog Sporazuma izjednačava s nastupanjem mira u Bosni i Hercegovini,²⁷⁴ te smatra kako je Sporazum “kukavičije jaje, nama

²⁶⁹ Ismet Hatibović je istakao argumente koji su protiv potpisivanja predloženog Sporazuma, te upozorio na mogućnost odmazde u slučaju da dođe do podjele BiH.

²⁷⁰ Na takav stav ukazala je i upoznala Sabor Azra Begić, a kasnije i: Bećir Heljić, Faruk Sijerić, Kemo Ademović i Ramo Džapo.

²⁷¹ Radi se o pitanju trajnog mira, potom o ostvarivosti i funkcionalnosti predloženog modela državnog uređenja BiH te o pitanju povratka izbjeglih i raseljenih lica.

²⁷² Bošnjački sabor. Direktni prijenos.

²⁷³ Isto.

²⁷⁴ U svome izlaganju, isto mišljenje, tj. o tome da pristanak na potpis i potpisivanje ne znači i ne garantira završetak rata, iznio je i Komandant štaba Vrhovne komande Armije RBiH,

još jedanput podmetnuto da se zabavimo sobom, ustvari, to znači: “Vi Bosanci! Hoćete li još da se branite ili ćete napokon pokleknuti?” Prema njegovom mišljenju: “To je smisao tog pitanja. Kome se žuri? Žuri se Miloševiću, Karadžiću (...) Karadžić nema države, nju može da stvori samo naša Skupština. Nije pitanje potpisati ili nepotpisati. Pitanje je raspakirati paket. Ako ga potpišemo (...) za nekoliko mjeseci niški graničar će stajati na Kozjoj ćupriji (...) Mislim da se na neraspakovan paket potpis ne može staviti”.²⁷⁵ Sakib Hodžić je upozorio da bi se činom potpisivanja ponuđenog plana Bosna i Hercegovina derogirala na rang tzv. Republike Srpske i Hrvatske Republike Herceg Bosne, nakon čega bi se ponovno trebalo tražiti suverenitet i međunarodno priznanja, odnosno Bosna i Hercegovina bi izgubila svoj politički položaj, te je izrazio mišljenje da se Sporazum ne potpiše. Hodžić je izrazio svoje viđenje i uputio svojevrstan protest saboru: “Mislim da ovaj skup, i večeras ovakav kakav sjedi nije kompetentan za donošenje ovakve krucijalne odluke. Večeras sjede ljudi koji predstavljaju, može biti milion ljudi koji su ovdje na slobodnoj teritoriji. Gdje su predstavnici milion ljudi koji nisu ovdje? Ko u njihovo ime ima pravo da potpiše sporazum? Da li se i oni i za što živo pitaju, a ostali su bez svega? Ja bih molio da nam se objasne i posljedice potpisivanja ovakvog sporazuma”.²⁷⁶ Udruženja građana općine Kalinovnik predstavljao je Alija Šaćić koji je porred zahtjeva da se u mirovni sporazum uvrsti konkretnija odluka o povratku izbjeglih lica i vraćanju osvojenih dijelova teritorija Bosne i Hercegovine, te predložio delegaciji koja predstavlja Republiku Bosnu i Hercegovinu na pregovorima da se insistira na primjeni i sprovođenju rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a koje se odnose na Bosnu i Hercegovinu, da se zatraži da međunarodna zajednica prizna čin agresije na Bosnu i Hercegovinu od Srbije i Crne Gore te Republike Hrvatske, kao i da se prekinu pregovori s predstavnicima agresora o unutarnjem ustrojstvu Bosne i Hercegovine, ustavnim rješenjima i slično.²⁷⁷ Među posljednjim govornicima na saboru, svoje mišljenje iskazali su: Bakir

Rasim Delić, te naglasio kako je Armija u fazi stasavanja te da je treba rasteretiti problema koji je vežu za civilni sektor.

²⁷⁵ Bošnjački sabor. Direktni prijenos.

²⁷⁶ Isto. Mnogo oštriju kritiku u odnosu na Hodžića, uputio je Kemo Ademović, koji je izrazio mišljenje da okupljeni nisu do sada dali svoj maksimum, ali i sumnju u to da su okupljeni spremni da ga u nastavku rata pruže.

²⁷⁷ Bošnjački sabor. Direktni prijenos.

Tanović, Sadik Beširević (koji je predstavljao udruženje građana Sansko-Unske regije), Salihović Fahrudin iz delegacije Srebrenice, ranije spomenuti Ramo Džapo te Šaćir Ćerimagić.²⁷⁸ Džapo je pored navedenog savjetovao da se insistira na cjelovitosti Bosne i Hercegovine, da se izbjeglicama garantira povratak, te da ukoliko se prihvati “podjela na etničkim principima zahtijevati da u konstitutivnu jedinicu sa većinskim muslimanskim stnovništvom uđu sve općine sa većinskim muslimanskim stanovništvom po popisu iz 1991. godine”.²⁷⁹ Džapo je na kraju izlaganja izrekao sud da u slučaju potpisivanja paketa – mira nema. Ćerimagić je izrekao svoj nacionalistički sud i svoje viđenje budućnosti “armije i države”, naspram “agresora u cilju opstanka, može da stoji jedino muslimanski borac, s muslimanskom puškom na muslimanskom ramenu. U našoj političkoj, civilnoj i vojnoj vlasti mora da uz njega stoji rukovodstvo koje je izabrano po muslimanskim kriterijima”, u koja spadaju prvo, lično poštenje, zatim, ideološko-politička muslimanska orijentacija i na trećem mjestu, stručnost.²⁸⁰

Stavovi izneseni na Saboru prema postavljenoj tački dnevnog reda, koja se odnosila na prihvaćanje ili odbijanje ponuđenog mirovnog plana, kreću se od mišljenja da se ponuđeno treba odbaciti, preko prijedloga za odugovlačenjem i čekanjem povoljnijeg trenutka za zaključivanje mira i daljnje pregovaranje, prijedloga za održavanje referenduma pa do toga da sporazum Owen Stoltenberg treba prihvatiti. Sabornici su se prema pitanju “da li po Vašem mišljenju treba prihvatiti najnoviju verziju ženevskog paketa?” izjasnili tako što ih se, procentualno nešto više od 15% izjasnilo pozitivno. Protiv potpisivanja bilo je oko 22%, dok ih se više od 62% opredijelilo za prihvatanje, ali uz uvjet vraćanja silom i ratom oduzetih teritorija.

Drugi po redu Bošnjački sabor održan je neposredno prije zajedničke sjednice Skupštine RBiH i Federacije BiH, 18. jula 1994. godine.²⁸¹ Na saboru

²⁷⁸ Tanović i Salihović smatraju ponuđeno rješenje neprihvatljivim, Beširević je ukazao na zločine agresora počinjene nad bošnjačkim civilima u Prijedoru, Ključu, Sanskom Mostu, Bosanskom Novom i Bosanskoj Dubici, dok je Ćerimagić predložio organiziranje referenduma prema pitanjima koja proizilaze iz sagledavanja ponuđenog mirovnog sporazuma.

²⁷⁹ Bošnjački sabor. Direktni prijenos.

²⁸⁰ Isto.

²⁸¹ Na skup je pozvano 488 učesnika, od kojih je najveći broj bio iz Sarajeva, 30 iz tuzlanskog okruga, 35 iz dobojskog, 29 iz zeničkog, 16 iz visočkog, 19 iz travničkog, 25 iz mostarskog, 9 iz konjičkog, 25 iz bihačkog, 21 iz banjalučkog, 28 iz goraždanskog, po jedan iz Zagreba i

je raspravljano o planu Kontaktne skupine, odnosno o mapama razgraničenja.²⁸² Bošnjački sabor imao je konsultativnu ulogu bosanskohercegovačkoj delegaciji u mirovnim pregovorima, a istaknuto je i mišljenje da sličnu i gotovo nevažnu ulogu u razmatranju mirovnog plana Kontakt grupe ima i zasjedanje Skupštine Bosne i Hercegovine, budući je “stepen ustavne i institucionalno-pravne dezintegriranosti BiH već ‘presuđena stvar’ (...) te da je Skupština na jednom od prošlogodišnjih zasjedanja već utvrdila svoje stavove u pogledu mirovnih planova (prihvaćanjem ustavnih principa koji pretpostavljaju razgraničenje, odnosno komadanje Bosne)”²⁸³

Na Tribini Vijeća Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, održanoj 9. jula 1994. godine, podržan je prijedlog Abdulaha Konjicije, predsjednika Vijeća građana Skupštine RBiH, o održavanju sabora, svjetovnih i vjerskih predstavnika bošnjačkog naroda “na kojem bi se Muslimani Bošnjaci odredili prema prijedlozima kontakt-grupe, s obzirom da su ti prijedlozi oprečni u odnosu na opredjeljenja prvog Bošnjačkog sabora”, za jedinstvenu, nepodijeljenu Bosnu i Hercegovinu u međunarodno priznatim granicama.²⁸⁴ Na istoj Tribini upozoreno je na problem “konstitutivnosti” naroda u Federaciji BiH, o statusu Sarajeva i Mostara kao gradova pod međunarodnim protektoratom. U uvodnom izlaganju izražen je stav da termin “konstitutivni narod” nije ustavno-pravni termin, nego produkt političke terminologije, izazvao je daljnju raspravu u kojoj je Omer Ibrahimagić istako da je postavka o konstitutivnosti naroda u Bosni i Hercegovini došla spolja – nakon neuspješnog pokušaja pripajanja Bosne i Hercegovine Srbiji i neuspjele podjele počelo se postavljati pitanje konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine, odnosno “preslikavanje slike bivše Jugoslavije na BiH”. Naglasio je da narodi Bosne i Hercegovine nisu konstitutivni već autohtoni, a s kategorijom konstitutivnosti želi se osigurati odcjepljenje od Bosne i Hercegovine te se zato i insistira na tome da svaki

Beča te 11 iz raznih ratnih predsjedništava. Saboru je prisustvovalo 370 sabornika budući da UNPROFOR nije omogućio ostalim sudionicima sigurno izvlačenje iz neprijateljskog okruženja i dolazak u opkoljeno Sarajevo.

²⁸² U kratkom razgovoru sa gospodinom Esadom Lukačem, sekretarom VKBI-a, saznajemo da sjednica Bošnjačkog sabora nije snimana te da nema nikakvih dostupnih zvaničnih zapisa sa Sabora. Dostupno nam je samo uvodno izlaganje Alije Izetbegovića. Vidi: Izetbegović A. 2005. 132-135.

²⁸³ Begić I. K. “Ratnih 1992-1994”. 281.

²⁸⁴ Kamenica E. “Sarajevo kao Trst”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 10.7.1994. 3.

“konstitutivni narod” u Bosni i Hercegovini ima svoju teritoriju.²⁸⁵ Ukazano je na omaške u Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine u kojem je srpski narod svrstan u “anonimnu grupu ostalih”, te na problem koji može nastati u slučaju podnošenja zahtjeva da Federacija bude nasljednik Republike Bosne i Hercegovine. Dan uoči zasjedanja sabora održana je Tribina Vijeća Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca na kojoj je postavljeno nekoliko teritorijalnih problema koji se odnose na Foču, Sarajevo te podjelu Bosne i Hercegovine na Federaciju i Republiku Srpsku. Iz rasprave bilo je vidljivo kako je zadatak bosanskohercegovačke delegacije na pregovorima da odgovori na ultimatum Kontaktne skupine, te da nema gotovo nikakvu ulogu u kreiranju mape. U medijima bilo je i drugačijih mišljenja savremenika i učesnika sabora, prema kojemu će odluka koja bude donesena na saboru “imati veliku moralnu i političku težinu koja može, a ne mora uticati na sadržaj odluke Skupštine. (...) Ali je sigurno da će uticati na dalji tok pregovora i na implementaciju mirovnog plana. Međunarodna zajednica će o ovoj odluci i te kako morati voditi računa”.²⁸⁶ Mapa je bila produkt međunarodne zajednice, a temeljena je primarno prema stanju na frontu, tek nakon toga uvažavani su zahtjevi agresora te bosanskohercegovačke delegacije.²⁸⁷ Tako je sabor, hijerarhijski gledano, nakon međunarodne zajednice i političkog rukovodstva, imao “glas trećeg reda”. Prilikom prihvatanja ponuđenih mapa razgraničenja od strane Kontaktne skupine, sabor je na sebe preuzeo dvostruku obavezu. Prvi, važniji zadatak, bilo je tumačiti mirovni plan javnosti, implikacije i posljedice u slučaju prihvatanja, odnosno njegovog odbijanja, a njegova druga uloga bila je savjetodavna. Takva uloga vidljiva je i u pisanju uvodnog komentara u sarajevskom *Oslobođenju* dan nakon zasjedanja sabora i Skupštine Republike.²⁸⁸ Na dan zasjedanja, komentar za *Oslobođenje* napisao je Alija Isaković postavljajući pitanje: “Imamo li mi dovoljno vremena da odbijemo i ovaj prijedlog? I dovoljno ljudskih života kojima ćemo platiti to odbijanje?” Bošnjački sabor

²⁸⁵ Isto.

²⁸⁶ Ibrahimagić O. “Država za vjekove”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 18.7.1994. 3.

²⁸⁷ Kamenica E. “Bosne će biti”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 17.7.1994. 4.

²⁸⁸ Halilović M. “Realizam”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 19.7.1994. 1. U komentaru je više puta istaknuto kako preporuka Bošnjačkog Sabora i odluka Skupštine neće neposredno promijeniti stanje na terenu. U razmatranju mogućih implikacija u slučaju odbijanja ponuđenog, uvodničar Mehmed Halilović došao je do istog zaključka.

je, prema Isakoviću, “mogući oblik suženog referenduma”, na kojem se pravi odgovor može dobiti “tek ako bi glasali svi naši mrtvi (...), a oni taj odgovor ne mogu dati, i nitko u njihovo ime nema pravo odgovoriti. Zato, kakav god bio odgovor, (...) neće biti valjan i nemojmo ovome pridavati neki osobit značaj”²⁸⁹

Jedina tačka dnevnog reda na (drugom) zasjedanju Bošnjačkog sabora bilo je izjašnjavanje o prijedlogu Kontaktne skupine. Zasjedanje je započelo himnom Stranke demokratske akcije “Mila, sura i žestoka”, te odavanjem poštovanja poginulim u ratu. Uvodno izlaganje održao je predsjednik Predsjedništva Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović koji je postavio pitanje mogućnosti vraćanja oduzete teritorije pod bosanskohercegovačku vlast te iznio mišljenje da se ponuđeni plan ne može odbiti unatoč svim njegovim manjkavostima. Procjenio je da će plan biti odbijen od srpske strane te da prihvatanjem plana bosanskohercegovačka strane ne preuzima krivicu za nastavak rata, i u tom se slučaju bitno mijenjaju okolnosti na štetu napadača. Odbijanjem ponuđenog plana bitno bi se smanjile ratne mogućnosti i šanse za povratak Zvornika i Foče, odnosno postale minimalne. U svome izlaganju, Izetbegović je ukazao i na “gubitničku kombinaciju” u slučaju agresorovog prihvatanja plana i pristanka na podjelu Bosne. Međutim, naglasio je da plan “jasno i nedvosmisleno potvrđuje suverenitet i integritet bosanske države u njenim međunarodno priznatim granicama, kao i nezastarivo pravo privatne svojine i pravo protjeranih da se vrate na svoja ognjišta. Uz sve uslove nepravda ponuđenog rješenja mogla bi se vremenom izbrisati. (...) Ako dođe do mira (...) to znači da će napadač morati priznati BiH i povući se sa oko 20 posto okupiranih područja što uključuje i 12 gradova: Bosansku Krupu, Sanski Most, Derventu, Bosanski Brod, Odžak, Bosanski Šamac, Brčko, Višegrad, Doboj, Kupres, Jajce, Donji Vakuf”. Na kraju izlaganja, poručio je kako će muslimanski narod Bosne, Bošnjaci, uz mnoge ljude koji podjednako vole ovu zemlju biti predodređeni za novu integraciju Bosne, dugotrajnu, višegeneracijsku borbu političkim sredstvima kako da bi ona ostala čitava: “Rekao bih stoga da će naša borba za integraciju Bosne zavisiti u velikoj mjeri od nas, od toga ko smo mi sami, šta hoćemo i šta možemo: da li mi hoćemo i možemo da od dijela Bosne koji kontroliramo napravimo savremenu, demokratsku i slobodnu zemlju; da li ćemo znati da to učinimo čuvajući našu vjeru i naše tradicije; da li ćemo znati da Bosnu razvijemo da bi u njoj ljudi našli hljeba i pravde; da li će njena

²⁸⁹ Isaković A. “Noli me tangere!” *Oslobođenje*, Sarajevo, 18.7.1994. 1.

svjetlost biti dovoljno jaka da osvijetli i najdalje kutove naše zemlje i rastjera mrak šovinizma i mržnje, ili ćemo se i mi sami zatvoriti u tjeskobu šovinizma i mržnje. Bosna ne trpi isključivost. Ovakva kakva jest, višenacionalna i više-vjerska, ona traži nekoga kome to šarenilo ne smeta. A mi smo ti kojima to ne smeta! Nama ne smetaju ni crkve ni katedrale! Mi smo naučili da živimo sa ljudima koji drugačije misle i osjećaju, i smatramo to svojom prednošću”.²⁹⁰ Za prihvatanje plana tajnim glasanjem opredjelilo se 303 od 355 sabornika koji su pristupili glasanju, 46 sabornika je prema ponuđenom teritorijalnom razgraničenju odgovorilo negativno, a 6 listića bilo je nevažećih.²⁹¹

S druge strane, Narodna skupština Republike Srpske je na 42. sjednici, održanoj 18. i 19. jula 1994. godine, donijela Deklaraciju kojom objašnjava razloge nemogućnosti donošenja odluke o Mirovnom planu Kontakt grupe.²⁹²

Sabori Hrvata, formiranje i djelovanje Hrvatskog narodnog vijeća

Hrvatsko narodno vijeće svoju “pretpovijest” imalo je u pripremama za sazivanje i u djelovanju serije Sabora Hrvata. Koordinacija hrvatskih institucija iz Sarajeva je 19. novembra 1993. godine poslala “Apel” Vijeću sigurnosti UN-a, Evropskoj zajednici i Njegovoj ekscelenciji g. Boutrosu Galliju u kojem zastupaju mišljenje da je zaustavljenje borbi preduvjet za nastavak traženja političkog rješenja krize u Bosni i Hercegovini, a posebno borbi između Armije RBiH i HVO-a.²⁹³ Tražili su da Vijeće sigurnosti UN-a kao zaštićene zone proglasi područja: 1. Žepča i Zavidovića; 2. Olova; 3. Kiseljaka, Kreševa i Fojnice; 4. Vareša i Kraljeve Sutjeske, jer u protivnom smatraju da će ovi prostori, kao i Posavina prije njih “ostati bez Hrvata, što znači da će iz cijele Bosne nestati Hrvata” te ističu mišljenje da su najstariji narod Posavine – Hrvati.²⁹⁴

²⁹⁰ Kurtović S. “Nastavak borbe političkim sredstvima”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 19.7.1994. 4.; Izetbegović A. 2005. 135.

²⁹¹ Kamenica E. “Za plan 303 – DA”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 19.7.1994. 3.

²⁹² Tekst Deklaracije su usaglasili Nikola Koljević, Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik i Aleksa Buha. Vidi: Koljević N. 2008. 597.

²⁹³ Koordinacija hrvatskih institucija ili Hrvatski koordinacioni odbor predstavljao je tijelo u kojem su bile zastupljene hrvatske političke, privredne, kulturne i vjerske institucije. Iz djelovanja odbora pokrenuta je zamisao o održavanju Sabora Hrvata, a potom i osnivanje Hrvatskog narodnog vijeća.

²⁹⁴ “Apel” Koordinacije hrvatskih institucija. Vidi: Komšić I. 2006. 475.

U decembru 1993. godine, u Slavonskom Brodu održan je Prvi opći sabor Hrvata Bosanske Posavine kako bi se iskazala stajališta u vezi s budućnošću Bosanske Posavine.²⁹⁵ Sabor je usvojio Deklaraciju o Bosanskoj Posavini u kojoj potpisnici traže da ovaj prostor bude konstruiran kao provincija s hrvatskim stanovništvom u većini,²⁹⁶ a “na temelju etničkog načela i povijesnog prava”. Također, traži se i povlačenje “srpskog agresora” te omogućavanje povratka u vlastite domove Hrvatima i Muslimanima, suđenje zločincima, i da u “hrvatskoj delegaciji koja sudjeluje u pregovorima o političkoj sudbini BiH obvezno bude i predstavnik Bosanske Posavine koji će imati puno povjerenje onih koje predstavlja i koji će zastupati iznesene stavove”, te se zabranjuje potpisivanje ugovora kojim bi prostor i stanovništvo Bosanske Posavine “bili izručeni tzv. Republici Srpskoj, ili na neki drugi način žrtvovani tuđim interesima”.²⁹⁷ Polazeći od Deklaracije, zatim političkih odluka HDZ-a u Bosanskoj Posavini,²⁹⁸ stavova zastupnika u zastupničkom domu HRH-B i HVO-a te izraženih stajališta kulturnih i crkvenih institucija na saboru, donesena je Odluka, kojom je osnovan Privremeni sabor Bosanske Posavine kao najviše predstavničko tijelo Bosanske Posavine. Izvršno tijelo Privremenog sabora bilo je Hrvatsko narodno vijeće (HNV),²⁹⁹ čime se uspostavlja političko-teritorijalna, zajednica – provincija Bosanska Posavina, koja obuhvaća sljedeće općine: Derventa, Bosanski Brod, Odžak, Bosanski Šamac, Orašje, Modriču te dijelove općina

²⁹⁵ O Bosanskoj Posavini je u novembru 1994. u organizaciji Instituta za istoriju u Sarajevu i Sabora Bosanske Posavine u Sarajevu održan okrugli stol na temu “Bosanska Posavina – dio cjelovite Bosne i Hercegovine”.

²⁹⁶ Deklaracija o Bosanskoj Posavini objavljena je u *Posavskom glasniku*, br. 4. novembra 1993. Ovim geografskim pojmom su obuhvaćene općine Derventa, Bosanski Brod, Odžak, Bosanski Šamac, Orašje i dijelovi Modriče, Brčkog i Gradačca. Prema Owen-Stoltenbergovom mirovnom planu većina ovog prostora trebala je pripasti Republici Srpskoj, čime je međunarodna zajednica prema riječima potpisnika Deklaracije “faktički prihvatila rezultate agresije i genocida kao i gaženje svih principa međunarodnog pravnog poretka”.

²⁹⁷ Deklaracija o Bosanskoj Posavini. u: Markešić I. 2004. 408-409.

²⁹⁸ HDZ je smatran za “legitimnog predstavnika političke volje hrvatskog naroda”.

²⁹⁹ HNV je činilo 19 članova: Pavo Kobaš, Iko Stanić, Josip Jelić, Anto Ravlić, Mato Gogić, Miro Sirovina, Ivica Ivkić, Pejo Ćosić, Anto Kovačević, Petar Kljajić, Bariša Jelavić, Marko Anđelić, Mijo Anić, Tomo Božić, Šerif Isaković, Ruža Majstorović, Husein Mahmudspahić, Marijan Nikić-Pejić i Mladen Zelić. Ovlaštenje od Privremenog sabora da zastupaju Provinciju Bosansku Posavinu u daljnjim mirovnim pregovorima o BiH dobili su Iko Stanić i Anto Kovačević.

Brčko, Doboj i Gradačac, a koja je povezana s “Herceg-Bosnom i ostalim hrvatskim dijelovima u okviru države Bosne i Hercegovine”.³⁰⁰ Također, zahtijeva se prekid ratnih djelovanja između HVO-a i Armije RBiH, te se naglašava da su ovi sukobi štetni za strateške interese hrvatskog i muslimanskog naroda i idu na ruku zajedničkom agresoru.

Na saboru Hrvata srednje Bosne održanom u Zagrebu 16. januara 1994. godine donesena je Deklaracija u kojoj predstavnici iz 29 općina izražavaju svoj stav o vlastitom položaju u “okviru državne cjelovitosti Bosne i Hercegovine”.³⁰¹ U prvoj tački Deklaracije vidljiv je otklon od Deklaracije o Bosanskoj Posavini donesene u novembru, naime, odbacuje se etničko načelo regionalizacije Bosne i Hercegovine. U 1. tački Deklaracije ističe se da je svako dijeljenje prostora srednje Bosne po etničko-teritorijalnom načelu neprihvatljivo i među stanovništvom izaziva tragediju nesagledivih razmjera, što je jasno vidljivo iz izazvanog sukoba.³⁰² Cilj ovog sabora je “strpljivim dijalogom postići mir u slobodi za svakog čovjeka i narod u ovome kraju kao i u cijeloj Bosni i Hercegovini”, a to je moguće postići “osiguranjem ravnopravnosti i državotvornosti hrvatskoga naroda, kao i druga dva naroda na svakom dijelu državne cjelovitosti Bosne i Hercegovine”.³⁰³ Sabor je izrazio mišljenje kako je ovakav cilj nemoguće postići teritorijalnom podjelom “kakva se sada nameće u obliku stvaranja samostalnih država u nekoj provizornoj uniji Bosne i Hercegovine” te smatra da takva politika ide u pravcu diobe i rušenja Bosne i Hercegovine, te kršenja ljudskih prava “ljudi i naroda”. Pored navedenog, sabor je tražio povratak svih prognanih i raseljenih ljudi “na svoja vjekovna ognjišta” te da se sačuva i obnovi sva povijesna i kulturna baština hrvatskog naroda. Prihvaćen je prijedlog Sabora Hrvata Bosanske Posavine o održavanju Općeg sabora Hrvata Bosne i

³⁰⁰ “Odluka” Prvog općeg sabora Hrvata Bosanske Posavine, od 18.12.1993. Vidi: Markešić I. 2004. 410-411.

³⁰¹ Saboru su prisustvovali predstavnici iz: Sarajeva, Kiseljaka, Kreševa, Zenice, Fojnice, Busovače, Viteza, Travnika, Novog Travnika, Bugojna, Gornjeg Vakufa, Donjeg Vakufa, Konjica, Prozora, Tomislavgrada, Livna, Kupresa, Jajca, Kotor Varoši, Kaknja, Visokog, Vareša, Breze, Olova, Žepča, Zavidovića, Maglaja, Tešnja i Teslića.

³⁰² “Deklaracija” Sabora Hrvata srednje Bosne, 16.1.1994. Vidi: Komšić I. 2006. 482-483. Uporedi: Markešić I. 2004. 412-414.

³⁰³ “Deklaracija” Sabora Hrvata srednje Bosne, 16. januar 1994. Tačka 3. Vidi: Komšić I. 2006. 482-483.

Hercegovine.³⁰⁴ Kao dodatak Deklaraciji, postavljen je čvrst zahtjev “da nitko ne smije potpisati podjelu Bosne i Hercegovine u kojoj će biti oštećeni Hrvati i Muslimani. To će se smatrati nevaljanim činom”.³⁰⁵ Izabran je Izvršni odbor sabora,³⁰⁶ koji je opunomoćen da u skladu s odlukama Deklaracije sudjeluje u pregovorima o političkom rješavanju krize u Bosni i Hercegovini, i da šalje svoje predstavnike na odgovarajuće konferencije o ovom pitanju.

Hrvatski koordinacijski odbor je 20. januara 1994. godine u Sarajevu donio odluku o sazivanju Sabora Hrvata. Na ovom saboru izabrano je Hrvatsko narodno vijeće kao tumač i organizator rada na provedbi usvojenih stavova.³⁰⁷ Naglašeno je kako HNV ima isključivo izvršno-organizacioni karakter te da za svoj rad odgovara saboru kojemu podnosi izvještaje o radu.³⁰⁸ Na saboru je pored navedenog, doneseno nekoliko važnih odluka, proglas, deklaracija, a donesena je i “Osnova za definiranje nove mirovne inicijative”.

Početak rada sabora, 6. februara 1994. godine, u sarajevskom hotelu *Holiday Inn* najavio je Tvrtko Nevjestić, a njegovim radom predsjedavali su: uz Nevjestića, Božidar Matić i Luka Markešić. Nakon što je Napretkov zbor otpjevao Hrvatsku himnu te nakon što je odata minuta šutnje za poginule, te za žrtve masakra na pijaci Markale, koji se dogodio dan ranije, predložen je dnevni red i radno predsjedništvo. Bilo je prisutno 388 sudionika i 35 gostiju. Pozdravne govore okupljenima su uputili Zvonimir Šeparović, Ljubomir Berberović, Ejup Ganić, Miro Lazović, Krešimir Mikoličić, Bisera Turković, Pero Radijelović, Anto Kovačević, Ljubo Lucić i Dobroslav Paraga. U pozdravnim govorima pozivano je na obustavu neprijateljstva, prestanak sukoba između Hrvata i Muslimana, na njihovu neminovnu upućenost i saradnju te na

³⁰⁴ Tačke 5., 6. i 7. u: Komšić I. 2006. 482-483.

³⁰⁵ Isto.

³⁰⁶ U Izvršni odbor bili su izabrani: Vjekoslav Barać, Ivan Lovrenović, Marinko Pejić, Božo Matić, Berislav Topić, Franjo Topić, Petar Jozelić, Pejo Spajić i Luka Markešić.

³⁰⁷ U HNV bili su izabrani: Ivo Komšić, Tomislav Obrdalj (koji je već sljedećeg dana istupio), Franjo Topić, Ljubo Lucić, Nikola Lovrić, Luka Brković, Anto Zelić, Ilija Šimić, Stjepan Kljuić, Mile Akmadžić, Mariofil Ljubić, Josip Ježić, Iko Stanić, Anto Kovačević, Anto Ravlić, Luka Markešić, Ivan Lovrenović, Damjan Lašić, Marinko Pejić, Petar Jozelić, Vjekoslav Barać, Anto Raos, Pero Vasilj, Pavao Majdandžić, Tomislav Gretalj, Božidar Matić, Marica Maričević, Jozo Džambo, Hrvoje Ištuk i Tvrtko Nevjestić.

³⁰⁸ “Odluka” o Saboru Hrvata Bosne i Hercegovine Hrvatskoga koordinacijskog odbora, 20.1.1994. Vidi: Markešić I. 2004. 415.

sprječavanje podjele Bosne i Hercegovine. U svom uvodnom izlaganju, Ivo Komšić se usprotivio podjeli Bosne i Hercegovine, “naše države i domovine”, te naglasio kako niko nema pravo pregovarati na toj osnovi u ime Hrvata Bosne i Hercegovine, te da se pregovarati može “samo o unutarnjem ustrojstvu države, modalitetima podjele vlasti i osiguranja ravnopravnosti i suvereniteta naroda”.³⁰⁹ Posebno je istakao kako su na Saboru prisutni ljudi koji imaju puni legitimitet da zastupaju interese Hrvata Bosne i Hercegovine i traže najbolja rješenja za izlazak iz krize, te da je u Bosni i Hercegovini jedina legitimna politika za koju se opredijelio i hrvatski narod, a ta je: “(...) cjelovitost naše države i domovine i nacionalna ravnopravnost njenih naroda, potvrđena u suverenitetu zajedničke države i njihove državotvornosti”.³¹⁰ Između ostaloga, Komšić je rekao i da niko nema pravo žrtvovati tuđe živote za političke ideje i državne tvorevine, te da su pokušaji silom nametnutih rješenja bili provode- ni uz “etničko čišćenje i preseljavanje naroda” koje je pratilo “transformaciju političke zajednice ‘Herceg-Bosne’ u teritorijalno državnu zajednicu”.³¹¹ Pored toga, obavijestio je javnost o pet principa Programa za koji vjeruje da će do- vesti do mira, osiguranja ravnopravnosti i suvereniteta naroda te pregovora o unutarnjem ustrojstvu države.³¹² Prema Komšićevu mišljenju, ovim se princi- pima omogućuje zaokret u mirovnim pregovorima koji su do tada “uglavnom tražili načine da se dokine država i raskomada teritorij Bosne i Hercegovine” i predlaže da se Bosna i Hercegovina “transformira u složenu višestepenu dr- žavu s tri ili četiri razine vlasti”.³¹³ U slučaju formiranja države s trostepenim ustrojem vlasti, kantoni bi se izravno udruživali preko saveznog parlamenta, a u slučaju s četverostepenim ustrojem, kantoni bi se udruživali posredno preko republika. Smatra kako obje ove varijante okupljaju pozitivne elemente svih

³⁰⁹ Sabor Hrvata BiH, bilten, Sarajevo, 6.2.1994. Uvodno izlaganje Ive Komšića na Općem saboru Hrvata u BiH, 7-9. Vidi: Komšić I. 2006. 491-493.

³¹⁰ Isto.

³¹¹ Isto.

³¹² Principi tog programa bili su: 1. povratak prognanih i izbjeglih; 2. teritorijalna i instituci- onalna cjelovitost države koja će biti ustrojena na modernom regionalizmu i decentralizaciji; 3. suverenitet naroda Bosne i Hercegovine; 4. onemogućavanje velikonacionalnih država na tlu Bosne i Hercegovine; 5. otklanjanje razloga za uvlačenje hrvatske vojske u rat u Bosni i Hercegovini. Vidi: Komšić I. 2006. 491-493.

³¹³ Komšić I. 2006. 491-493.

dotadašnjih mirovnih projekata, ali vode računa i o “realnim i neumoljivim odnosima koje je rat uspostavio”.³¹⁴ Iznio je prijedlog prema kojem treba: “da bude šesnaest kantona, te tri zone s posebnim i jedna s funkcionalnim statusom (Sarajevo, Mostar, Banja Luka i Neum). Kantoni bi se formirali na temelju prostorno-komunikacijskih, gospodarskih, gravitacijskih i etničkih mjerila. Jedanaest kantona bi imali izrazitu nacionalnu većinu jednoga naroda, a pet relativnu, sa gotovo izbalansiranom nacionalnom strukturom. U četverostepenoj varijanti, svaka republika bi sadržavala po dva kantona s relativnom većinom drugoga naroda, što znači da republike ne bi bile etničke. To stvara osnovu da se prognani i izbjegli mogu vratiti svojim domovima, te da se zaustavi rat za teritorije. Institucije vlasti u općinama, kantonima i republikama bi se strukturirale na principu srazmjernosti, prema popisu iz 1991. godine, a na saveznoj razini na principu pariteta, uključujući sva tri naroda. Jedno vijeće saveznoga parlamenta biralo bi se jedinstveno, na cijeloj teritoriji Savezne države BiH, a drugo bi bilo kantonalno i na principu pariteta”.³¹⁵ Sudionike sabora je u ime nadbiskupa Vinka Puljića pozdravio pomoćni biskup Pero Sudar koji je u obraćanju podsjetio na dosljednost stavova Crkve u odnosu na tekuća ratna razaranja te na brojne apele Vrhbosanske nadbiskupije, kao npr. u apelu od 29. novembra 1993. godine, gdje se iznosi čvrsti stav da: “Mi predstavnici Vrhbosanske nadbiskupije, Banjalučke, Mostarsko-duvanjske, i Trebinjsko-mrkljanske biskupije, ne pristajemo ni na kakva precrtavanja naših stoljetnih biskupijskih granica, niti na otpisivanje naših crkvenih područja (...)”³¹⁶ te izražava podršku legalnim i dobronamjernim predstavnicima naroda u nastojanju za postizanjem mira dostojnog čovjeku.³¹⁷ Okupljene je pozdravio i Franjo Topić s molbom političarima i vojnicima, svim gospodarima rata i mira, UN-u, EU i prijateljskim zemljama da učine sve što je u njihovoj moći da okončaju rat.

Ivo Komšić je tokom diskusije prisutne upoznao sa “Osnovom za definiranje mirovne inicijative”. U spisu koji je nazvao “Novi mali Ustav” ponudio je cjelovito rješenje prema kojem je postojala mogućnost za preokret u mirov-

³¹⁴ Isto.

³¹⁵ Isto.

³¹⁶ Sabor Hrvata BiH, bilten, Sarajevo, 6.2.1994. Pozdravna riječ na Saboru Hrvata BiH, 6.2.1994. Pero Sudar. 10-11. Vidi: Komšić I. 2006. 494-495.

³¹⁷ Isto.

nim sporazumima, te pozvao na odbijanje Owen-Stoltenbergova mirovnog plana koji cijepa BiH.³¹⁸ Prema ovom pitanju, u diskusiju se konstruktivno uključilo i izjasnilo nekoliko sudionika. Tvrtko Maričić je izjavio da hrvatska kršćanska demokracija nije za Bosnu i Hercegovinu; Mato Opačak se složio s iznesenim planom uz napomenu da su potrebne određene korekcije; Jure Pelivan je u prijedlogu našao zamjerku zbog nepostojanja “veze” između Bugojna i Livna preko Kupresa do Duvna; Mirko Šimić je izrazio mišljenje da bi Komšićev prijedlog mogao imati perspektivu. Dalje, u diskusiji je istaknuta potreba za sudjelovanjem na Saboru Hrvata koji je bio zakazan za dva dana u Livnu, a izraženo je veliko nezadovoljstvo “nesretnom tvorevinom” Herceg-Bosnom i politikom koju vode prema vlastitom narodu u Posavini i srednjoj Bosni.³¹⁹ Nakon rasprave prešlo se na usvajanje dokumenata Sabora Hrvata Bosne i Hercegovine. U usvojenoj Deklaraciji potvrđuje se državna cjelovitost Bosne i Hercegovine kao vitalni interes hrvatskoga naroda i zahtijeva se prestanak svih ratnih djelovanja na svim ratištima, što je prvi uvjet za rješavanje krize pregovorima uz politički dogovor oko unutrašnjeg uređenja države, da bi se stabilnost Bosne i Hercegovine i osnovna prava ljudi i naroda osigurala i u budućnosti i to paritetnim i proporcionalnim sudjelovanjem svakog naroda u političkom životu i vlasti, na načelima suvremene demokracije. Pored toga, traži se osiguranje kontinuiteta državnosti hrvatskoga i drugih dvaju naroda na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine, te se za Hrvate traži garancija za svaku vrstu komunikacije s cjelinom hrvatskog nacionalnog korpusa. U Deklaraciji se odbacuje svako rješenje krize u Bosni i Hercegovini ako bi ono sankcioniralo etničke progone i omogućilo nastavak etničkog čišćenja. U tački 9., sabor zahtijeva uključivanje svojih predstavnika u buduće pregovore o rješavanju krize u Bosni i Hercegovini te da “podjelu Bosne i Hercegovine nitko nije ovlašten potpisati, a ukoliko i potpiše to će se smatrati nevaljanim”.³²⁰ U 11. tački ove Deklaracije, sabor je podržao “izraženu volju i politička opre-

³¹⁸ Isto. Izvodi iz diskusija na Saboru Hrvata BiH, 13-15. Vidi: Komšić I. 2006. 497-499.

³¹⁹ Isto.

³²⁰ Primjećujemo da ovaj zahtjev ima sličnu konstrukciju kao i rečenica iz “Dodatka Deklaraciji Sabora Hrvata srednje Bosne”, od 16.1.1994., ali iz koje je izbačena nespretna konstrukcija o zabranjivanju potpisivanja takve podjele Bosne i Hercegovine u kojoj bi bili oštećeni Hrvati i Muslimani. Vidi: Komšić I. 2006. 483.

djeljenja iskazana na saborima Hrvata Posavine i središnje Bosne”.³²¹ Međutim, brzo uočavamo da su stavovi izneseni u tački 1. Deklaracije od 6. februara 1994. godine oprečni sa tačkom 1. iz zahtjeva u Deklaraciji o Bosanskoj Posavini, od novembra 1993. godine, te tačkama 2. i 3. Odluke donesene na Prvom općem saboru Hrvata Bosanske Posavine, 18. decembra 1993. godine.³²²

Sudionici sabora izdali su Proglas u kojem iskazuju “duboku zabrinutost nad sadašnjim trenutkom hrvatstva u BiH” i pozivaju sav narod na iskazivanje povjerenja te na jedinstvo hrvatskoga naroda.³²³ Osim Proglasa, donijeli su i dvije odluke,³²⁴ kojima je određeno da interese Hrvata u Bosni i Hercegovini zastupaju predsjednik ovoga sabora te predstavnici koje će odrediti HNV, jer “predstavnici određivani od Hrvatske Republike Herceg-Bosne ne mogu zastupati Hrvate Bosne i Hercegovine u cjelini”.³²⁵ Također, usvojena je i “Osnova za definiranje nove mirovne inicijative”. Prema prijedlogu Ive Komšića,

³²¹ “Deklaracija Sabora Hrvata Bosne i Hercegovine”, Sabor Hrvata BiH, bilten, Sarajevo, 6.2.1994. 16. Vidi: Komšić I. 2006. 500.

³²² Na ovom mjestu uporedit ćemo ove tačke za koje smatramo da su oprečne. Tačka 1. *Deklaracije* Sabora Hrvata BiH, od 6.2.1994. glasi: “Pozivajući se na političku volju Hrvata BiH, iskazanu i na referendumu 28. veljače 1992. godine, Sabor kao vrhovno političko predstavničko tijelo hrvatskoga naroda BiH, potvrđuje da je državna cjelovitost BiH vitalni interes hrvatskoga naroda. Ta cjelovitost uvjetovana je povijesnim, geografskim, gospodarskim, tradicijskim, etničkim i političkim razlozima, ali i interesom svakoga od njezinih naroda. Sve to potvrđeno je i činom međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine”; tačka 1. iz zahtjeva *Deklaracije o Bosanskoj Posavini* glasi: “ [tražimo] da Bosanska Posavina, u gore naznačenim granicama, uz opravdane manje korekcije, na temelju etničkog načela i povijesnog prava, bude politički konstruirana kao provincija s većinskim hrvatskim stanovništvom”; a tačke 2. i 3. *Odluke* Prvog općeg sabora Hrvata Bosanske Posavine glase: “2. Uspostavlja se provincija Bosanska Posavina koja obuhvaća općine Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Derventa, Modriča, Odžak i Orašje, te dijelove općina Brčko, Doboj i Gradačac s granicama prema Aneksu I (karta i opis); 3. Provincija Bosanska Posavina je političko-teritorijalna zajednica povezana s Herceg-Bosnom i ostalim hrvatskim dijelovima u okviru države Bosne i Hercegovine”. U *Deklaraciji sabora Hrvata Bosanske Krajine i zapadne Bosne*, donesenoj 5.3.1994. ponovo je iskazan “jedinstveni stav da nitko ni u čije ime ne može potpisati podjelu Bosne i Hercegovine u kojoj će biti oštećeni Hrvati (...)”. *Deklaracija Sabora Hrvata Bosanske Krajine i zapadne Bosne*, Zagreb, 5.3.1994. Vidi: Markešić I. 2004. 422.

³²³ “Proglas”. Sabor Hrvata BiH, bilten, Sarajevo, 6.2.1994. 17. Vidi: Komšić I. 2006. 501.

³²⁴ Prva je “Odluka o sudjelovanju Hrvata u predstavničkim tijelima i organima vlasti Republike Bosne i Hercegovine”, te “Odluka o pregovorima za rješenje krize u Bosni i Hercegovini”.

³²⁵ “Odluka o pregovorima za rješenje krize u Bosni i Hercegovini”. Sabor Hrvata BiH, bilten, Sarajevo, 6.2.1994. 19. Vidi: Komšić I. 2006. 503.

osnovu za definiranje mirovnog plana treba da čine principi doneseni na Londonskoj konferenciji,³²⁶ koji nisu opozvani, ali su u dotadašnjem tijeku pregovaranja kršeni i mijenjani. Prvi korak u ostvarivanju mirovnog procesa bio bi mijenjanje postojećih odnosa “između država koje učestvuju u ratu”, odnosno međusobno i bezuvjetno priznanje Republike Bosne i Hercegovine, Republike Crne Gore, Republike Hrvatske, Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije i Republike Srbije. U “Osnovnim pravcima mirovnog procesa”, dalje se kaže kako je analiza dotadašnjeg toka mirovnog procesa pokazala da je nerješivo pitanje bilo pitanje “mapa”, a razlog tome je činjenica što su mirovni planovi “predstavljali projekte za demontažu Bosne i Hercegovine. To nisu bili planovi za uspostavljanje nove političko-teritorijalne organizacije RBiH, nego za njenu teritorijalnu podjelu”, od strane susjednih zemalja koje su s tim ciljem izvršile agresiju.³²⁷ Prema “Osnovnim elementima mirovnog plana”, Bosna i Hercegovina bi se transformirala u složenu državu, parlamentarnu republiku, koju bi sačinjavale ovisno o varijantama – republike, koje bi se dijelile na kantone ili kantoni.³²⁸ U grubim su crtama izneseni principi unutrašnjeg uređenja, organizacija državnih organa, parlamenta, vlade, predsjednika (predsjedništva), i osnove sistema pravosuđa. Iznesen je i prijedlog područja i granica republika i (ili) kantona, nadležnosti države, republika i kantona itd.

Na kraju rada sabora, izabrani su članovi HNV-a, i predsjednik Ivo Komšić. Dio članova izabranog Izvršnog odbora HNV-a ostao je obavljati svoje dužnosti u Sarajevu, dok je za određeni broj članova bilo predviđeno da posao obavljaju u Zagrebu i Republici Hrvatskoj. Usvojen je stav da se dokumenti doneseni na ovom saboru pošalju u Livno i ponude u vidu projekta učesnicima Zastupničkog doma Hrvatske Zajednice Herceg-Bosne na razmatranje, a donesena je i odluka da se isti pošalju na uvid predsjedniku Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Aliji Izetbegoviću, predsjedniku Republike Hrvatske, Franji Tuđmanu, “biskupima i drugim institucijama”. Nedugo nakon zasjedanja Sabora Hrvata u Sarajevu i prekida mirovnih pregovora u Genevi, HNV je 15. februara 1994. godine istupilo s “Priopćenjem” za javnost u kojemu izražava-

³²⁶ Odredbe Londonske konferencije. Izjava o Bosni i Hercegovini, 27.7.1992. Vidi: Bilić I. i Tuđman M. 2010. 136-137.

³²⁷ “Osnovni pravci mirovnog procesa”. Sabor Hrvata BiH, bilten, Sarajevo, 6.2.1994. 21. Vidi: Komšić I. 2006. 505.

³²⁸ “Osnovni elementi mirovnog plana”. Vidi: Komšić I. 2006. 506-509.

va stav o nemogućnosti sprovođenja mirovnog plana Owen-Stoltenberg, koji je “zasnovan na ideji podjele BiH na tri nacionalne republike”. HNV je iskazalo ovim putem zalaganje za primjenu novih principa unutrašnjeg uređenja Bosne i Hercegovine prema kojem će ona ostati cjelovita država u teritorijalno međunarodno priznatim granicama, i smatra se da je u Bosni i Hercegovini moguća decentralizacija u vidu “kantonalnog sustava sa 17 kantona i eksteritorijalnošću Sarajeva, Mostara i Banja Luke kao otvorenih gradova”³²⁹

Početak marta 1994. u Zagrebu je održan još jedan Sabor Hrvata, na kojem su se sastali Hrvati porijeklom iz Bosanske krajine i zapadne Bosne te usvojili Deklaraciju, u kojoj su istakli svoje zalaganje za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu, kao i za Hrvatsku, u međunarodno priznatim granicama. Ova Deklaracija sadržajno i formalno, uglavnom, slijedi ranije donesene deklaracije na saborima Hrvata, koje su deklarativno i podržane, a podržani su i zaključci i odluke Općeg sabora Hrvata. Sudionici ovoga sabora u Zagrebu energično su odbacili tvrdnje lorda Owena da se do mira u Bosni i Hercegovini može doći jedino njenom podjelom. Sudioni sabora su stali na stajalište kako o unutrašnjem uređenju Bosne i Hercegovine treba biti postignut sporazum između “tri državotvorna i konstitutivna naroda kako to njima najbolje odgovara bez stvaranja ‘novih berlinskih zidova’ i bez narušavanja međunarodno priznatih granica Bosne i Hercegovine”. Također, izrazili su stav o zalaganju za kantonalno uređenje Bosne i Hercegovine, da Banja Luka dobije isti status kao Sarajevo i Mostar te da se u Bosanskoj krajini i zapadnoj Bosni ustroje hrvatski kantoni.³³⁰

Karta HNV-a nastala je prema principu koji osigurava cjelovitost države i vrši decentralizaciju Bosne i Hercegovine u obliku kantona, čime se podrazumijeva postojanje države Bosne i Hercegovine u međunarodno priznatim granicama, ali i nacionalna autonomija. Karta pokazuje da “republike” u Uniji nemaju teritorijalni kontinuitet, ne predstavljaju nacionalizaciju teritorija već samo administrativne jedinice s određenim državnim nadležnostima nad kantonima. Kod ovakvog uređenja, svaka bi “republika” imala u svom sastavu po dva kantona s većinom drugog naroda ili zonom pod posebnom upravom – bijele zone na karti.³³¹ “Tako bi ‘srpska republika’ imala kanton 2 i

³²⁹ “Priopćenje za javnost”. Zagreb, 15.2.1994. Vidi. Komšić I. 2006. 513.

³³⁰ “Deklaracija Sabora Hrvata Bosanske Krajine i zapadne Bosne”. Zagreb, 5.3.1994. u: Markešić I. 2004. 420-422.

³³¹ Komšić I. 2006. 528.

14 s muslimanskom većinom, 'hrvatska republika' kanton 6 s muslimanskom većinom i zonu C (Neum) s posebnom upravom, 'muslimanska republika' bi imala kanton 8 i 11 s hrvatskom i srpskom većinom. U svakoj od ovih bijelih zona većinski narod bi sačuvao određeni stupanj autonomije i samouprave i ne bi se morao iseljavati iz 'republike' u kojoj je neki drugi narod većinski. Postotak teritorija BiH koji bi pripadao 'republikama' bi bio: 31,66% muslimanskoj, 48,46% srpskoj, 18,23% hrvatskoj. Zone pod administracijom UN-a i EU-a imale bi 1,65% – Sarajevo i Mostar³³²

U "Priopćenju za novinstvo" HNV-a, izdatom, 17. marta 1994. godine, nakon završetka pregovora u Washingtonu i Beču, ističe se pozitivna uloga članova HNV-a "prilikom izrade konkretnih rješenja oko Ustava federacije Hrvata i Muslimana i pripreme nacрта za konferenciju između Hrvatske i BiH. Na održanim pregovorima kao radni papir razmatran je prijedlog HNV-a o unutrašnjem uređenju Bosne i Hercegovine, sa Sabora Hrvata održanog 6. februara 1994. godine, koji je "uglavnom" prihvaćen u završnom dokumentu sporazuma potpisanog 1. marta 1994. godine.³³³

Izvodi iz zapisnika sa sjednica HNV-a govore o nekoliko tema, a među prvim je položaj i stanje u samom Hrvatskom narodnom vijeću. U zapisnicima su zabilježeni odnosi u Federaciji BiH, posebno o odnosu HNV-a s Vladom BiH, o opstrukciji Washingtonskog sporazuma i slično. Za našu temu posebno su zanimljivi stavovi koji govore o odnosima HNV-a s pojedinim političkim strankama, budućnosti HNV-a kao institucije te načinu njihova djelovanja.³³⁴ Između ostalog, predlagano je da HNV ostane "organizacija *sui generis*"; zatim da preraste u samostalnu političku stranku te da izađe na parlamentarne izbore; bilo je i prijedloga da se poveže s određenim već postojećim političkim strankama, s HSS-om BiH ili HDZ-om BiH; a predlagano je i samo formalno vezivanje za HDZ-om BiH, kako bi se djelovalo "iznutra" i putem ove političke opcije tražili interesi HNV-a, koji su u mnogome bili oprečni prema interesima samog HDZ-a BiH. Pored djelovanja i nastojanja članova HNV-a, koji je imao nesumnjivo bitnu ulogu u kreiranju i prihvatanju novog ustavnog rje-

³³² Isto.

³³³ "Priopćenje za novinstvo". Hrvatsko narodno vijeće, Ured za odnose s javnošću. Zagreb, 17.3.1994. Vidi: Komšić I. 2006. 516.

³³⁴ Dostupni su nam zapisnici sa sjednica koje su se održale 13. maja u Zagrebu; 1. juna u Sarajevu i 1. jula 1994. u Zagrebu.

šenja za Bosnu i Hercegovinu, važno je naglasiti i to da su određena politička kretanja na regionalnom i na globalnom, međunarodnom nivou doprinijela njegovu potpisivanju te omogućila početak njegove implementacije, koja je tekla uz velike “porođajne muke”. Washingtonski sporazum je postignut nakon februarskih i martovskih pregovora uz posredovanje SAD-a, čime su ženevski pregovori zvanično bili “mrtvi”, a preuzimanje vodeće uloge od strane SAD-a u posredovanju pregovorima imalo je “reperkusije i na promišljanje unutrašnjih sudionika u iznalaženju mirovnog rješenja za BiH”,³³⁵ iz čega je proizašla ozbiljna prijetnja Vijeća sigurnosti UN-a u vidu nametanja sankcija Republici Hrvatskoj, zbog učešća Hrvatske vojske (HV) u ratovanju na prostoru Bosne i Hercegovine.³³⁶ S druge strane, ranije nametnute sankcije Vijeća sigurnosti UN-a prema Srbiji imale su učinak u vidu privrednog kolapsa, s posljedicama na politički učinak srpske političke elite u Bosni i Hercegovini, ali i na vojni i moralni učinak u jedinicama Vojske RS-a u Bosni i Hercegovini.³³⁷ Washingtonski mirovni paket je zamišljen kao sporazum dviju “strana”, hrvatske i bosanskohercegovačke, koji će biti ponuđen na razmatranje srpskoj “strani”. Međutim, Skupština srpskog naroda je odbacila razmatranje ovog paketa budući da je polazište ovog Sporazuma bilo na liniji međunarodnog subjektiviteta, ustavno-pravnog kontinuiteta i teritorijalnog integriteta Republike Bosne

³³⁵ Begić I. K. 1997. 165. Historijat donošenja, reakcije na sporazum i pravnu analizu Washingtonskog sporazuma vidjeti također kod Begić I. K. 1997. 167-197. Tekstove izjava i potpisanih dokumenata donose Bilić I. i Tuđman M. 2010. 370-408. Riječ je o nizu dokumenata: Zajedničkoj izjavi ministara vanjskih poslova Republike Hrvatske Granića i premijera Vlade Republike BiH Silajdžića, Geneva, 10. februar 1994; Sporazumu o prekidu vatre između HVO-a i Armije RBiH, Zagreb, 23. februar 1994; Izjavi o saglasnosti s Okvirnim sporazumom o Federaciji Bosne i Hercegovine, koju su dali Krešimir Zubak, Haris Silajdžić i Mate Granić, potom Nacrtu prethodnog sporazuma o konfederaciji između Republike Hrvatske i Federacije BiH, Sporazumu između Republike Hrvatske i Federacije BiH o pristupu Jadranskom moru preko područja Republike Hrvatske, Washington, 1. mart 1994; tzv. Vojnom sporazumu, Split, 12. mart 1994; izjavama o prihvaćanju prijedloga Ustava Federacije BiH, Preliminarnog sporazuma o privrednoj i vojnoj saradnji te o okvirnom sporazumu o konfederaciji BiH i Hrvatske, Washington, 18. mart 1994. te na kraju o Odluci o proglašenju Ustava Federacije BiH, Sarajevo, 30. mart 1994.

³³⁶ Predsjednička izjava Vijeća sigurnosti UN od 3. februara 1994. razmatrana je na 36. sjednici Predsjedničkog vijeća obrane i nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske, održane u Zagrebu 5. februara 1994. Dokument u posjedu autora.

³³⁷ Rezolucije VS OUN 757 (1992), 787 (1992).

i Hercegovine.³³⁸

Prva ozbiljnija razmatranja donesenog Ustava Federacije, među intelektualnim krugovima diskutirana su putem djelovanja Srpskog građanskog vijeća (SGV), a u aprilu se ponovo, po drugi put, okupio Kongres srpskih intelektualaca, u Beogradu, o čemu je već ranije bilo riječi.

Skupštine građana srpske nacionalnosti, Srpsko građansko vijeće

Srpsko građansko vijeće (SGV) nastalo je na Prvoj Skupštini građana srpske nacionalnosti 27. marta 1994. godine. Da bi se moglo govoriti o SGV-u mora se ukratko reći nešto o aktivnostima koje su prethodile njegovom formiranju. Tokom juna 1992. godine održan je u dvorani Fiskulturnog doma u Sarajevu Forum građana srpske nacionalnosti grada Sarajeva, čiji je prvi predsjednik bio Dragutin Braco Kosovac. Na spomenutom skupu riječ je uzelo više osoba koje su osuđivale granatiranje Sarajeva, etničko čišćenje u istočnoj Bosni, a iznesen je i zahtjev vodstvu s Pala da se okrene k pregovorima da bi se zaustavilo granatiranje i krvoproliće. U Izjavi za javnost obratili su se nadležnim organima i svim građanima Bosne i Hercegovine, osuđujući agresiju, zločinačku politiku SDS-a, ubijanje i razaranje, pokolje i genocid nad muslimanima i drugim narodima. Pozvali su sve građane da se tome odupru svim sredstvima. Željeli su skrenuti pažnju javnosti da ni oni, a ni SDS nisu zastupnici srpskog naroda: "osuđuje se manipulacija srpskim narodom od strane jedne političke opcije koja je uzela za pravo da zastupa i predstavlja cio srpski narod u BiH".³³⁹ Istakli su sljedeće: "Naš cilj je potpuna izolacija ekstremnih grupa među Srbima, ali isto tako i među Muslimanima i Hrvatima. Naš cilj je red i vladavina pravne države. Zajednički cilj svih naroda BiH je SLOBODNO SARAJEVO, SLOBODNA CJELOVITA I SUVERENA REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA U KOJOJ ĆE BITI ZAGARANTOVANE GRAĐANSKE SLOBODE I NACIONALNA RAVNOPRAVNOST MUSLIMANA, SRBA, HRVATA I DRUGIH NARODA".³⁴⁰ Novi impuls prema formiranju SGV-a bila je ideja akademika Ljubomira Berberovića s početka 1993. godine, koja je realizirana kroz stvaranje i djelovanje Srpskog konsultacionog vijeća (SKV).

³³⁸ Begić I. K. 1997. 165.

³³⁹ Pejanović M. 1999. 49.

³⁴⁰ Isto. 291-292.

Vijeće je djelovalo tijekom 1993. godine u Sarajevu, ali i u drugim bosansko-hercegovačkim gradovima, nastojeći objediniti aktivnost “građana srpske nacionalnosti koji su odbili etničku podjelu”,³⁴¹ i koji podržavaju ideju “suverene multietničke i demokratske BiH ravnopravnih građana i naroda (...)”.³⁴² Primarno pitanje bilo je postizanje mirovnog rješenja kako bi se potom, demokratskim sredstvima mogli rješavati svi odnosi i društveni razvitak. Tako, prema Pejanovićevim riječima, četiri programske tačke ovog vijeća bile su: postizanje trajnog i stabilnog mira u BiH; zajednički život ravnopravnih ljudi i naroda u suverenoj i međunarodno priznatoj državi BiH; parlamentarna demokratija; ljudska i građanska prava prema međunarodnim standardima.³⁴³ Iz ovih nastojanja formirao se odbor koji je bio zadužen za sazivanje Skupštine građana “koji čvrsto stoje na ideji multietničke, demokratske i suverene BiH”. Prva Skupština građana srpske nacionalnosti okupila je 428 delegata iz Sarajeva, Tuzle, Mostara, Zenice, Konjica, Gračanice i ostalih gradova. Na svom zasjedanju 27. marta 1994. godine, Skupština je usvojila Deklaraciju Skupštine građana srpske nacionalnosti, i uputila Poziv građanima i narodima BiH za sazivanje sabora povjerenja te dala Amandman na prijedlog Ustava Federacije BiH. Srpsko građansko vijeće sačinjavala su 33 člana,³⁴⁴ i prvi predsjednik bio je Mirko Pejanović, tada ujedno i član Predsjedništva Bosne i Hercegovine. U nacrtu Deklaracije Skupštine građana srpske nacionalnosti i srpskog etničkog porijekla, osuđuje se agresija na Bosnu i Hercegovinu, traži se mir bez odlaganja i pregovori kao civilizovan način za razrješavanje sukoba i nesporazu-

³⁴¹ Isto. 252.

³⁴² Isto. 251.

³⁴³ Isto.

³⁴⁴ Isto. 255-256. Članovi su bili: Asotić Biljana; Agić Novka; Baltić Milan; Berberović Ljubomir, potpredsjednik; Božić Miloš; Bulić Žarko, potpredsjednik; Cicović Dragan; Divjak Jovan; Banović Milenko; Đurić Momčilo; Grahovac Gavrilo, sekretar; Lazović Miro; Lukač Predrag; Kočetkov Đorđe; Kovač Nikola, potpredsjednik; Matić Dragan; Marjanović Radoslav; Marković Ljubiša; Miličević Neđo; Mijatović-Ljujić Tatjana; Milišinić Tomislav, potpredsjednik; Mladina Nada; Nilević Boris; Pašić Predrag; Pandurović Mladen; Pejanović Mirko, predsjednik; Radić Vaso; Rakić Mićo; Simić Goran; Stojanović Nedeljko; Veselinović Petar; Zarić Đorđe i Živković Rajko, sekretar. Pejanović na istom mjestu objašnjava da se u nazivu Vijeća zagovaralo i “srpsko” i “građansko” iz tog razloga što je velika skupina ljudi iz reda srpskog naroda izabrala da na prvim slobodnim izborima glasa za “građanske partije, socijaldemokrate, reformiste, socijaliste, liberale. Brojna skupina je izašla na referendum i glasala za nezavisnu i suverenu državu Bosnu i Hercegovinu”.

ma.³⁴⁵ Prema Deklaraciji: “Bosna i Hercegovina je istorijska činjenica i njena je budućnost – nezavisnost i suverenitet u međunarodno priznatim granicama. Samo građanima Bosne i Hercegovine pripada neotuđivo pravo da urede državu po svojoj mjeri. Plediramo za Republiku konstituisanu na principima parlamentarne demokratije i političkog pluralizma u kojoj će biti obezbjeđena ljudska prava i slobode jednako za sve njene građane. Republika Bosna i Hercegovina treba da bude uređena kao federalna država, utemeljena na regionalnoj i lokalnoj samoupravi bez etničkih predznaka i dominacija. Federalna vlast treba da bude ustanovljena na paritetnom, a regionalna i lokalna na proporcionalnom učešću građana svih nacionalnosti. Potrebno je izgraditi mehanizme koji će onemogućiti svaki oblik majorizacije, hegemonije i dominacije na nacionalnoj i vjerskoj osnovi na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Zalažemo se za društveno-ekonomski sistem koji će biti utemeljen na privatnoj svojini, kao dominantnom obliku vlasništva, tržišnoj ekonomiji, poduzetništvu i otvorenosti prema znanju i sposobnostima”.³⁴⁶ Skupština građana srpske nacionalnosti i srpskog etničkog porijekla u istom nacrtu insistira i na punoj obnovi ljudskih i građanskih prava, na gradnji povjerenja među ljudima, osuđuje se nacionalizam, potpirivanje međunacionalne mržnje i sukoba, metode etničkog čišćenja, prisilno raseljavanje stanovništva i nedopuštaju da SDS kao “glavni vinovnik međunacionalnih sukoba i nosilac agresije” predstavlja sve građane srpske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini.³⁴⁷ Poziv SGV-a građanima i narodima Republike Bosne i Hercegovine za sazivanje Sabora povjerenja kao izraza želje za “identifikaciju i kažnjavanje odgovornih za ratne zločine i genocid”, za život “u miru i slobodi, u suverenoj, međunarodno priznatoj državi Bosni i Hercegovini”, ostat će samo kao inicijativa. Ostale stavke u Pozivu odnosile su se na ostvarivanje demokratske države ravnopravnih naroda te povratak prognanih i izbjeglih lica, i na kraju: “Sabor povjerenja će iznova potvrditi naše opredjeljenje da je Bosna i Hercegovina naš zajednički vječiti, za sve nas podjednako odgovoran zadatak”.³⁴⁸ Na sjednici je također podržan Amandman na prijedlog Ustava Federacije BiH, u kojem se predlaže da u:

³⁴⁵ Pejanović M. 1994. 13.

³⁴⁶ Isto. 14.

³⁴⁷ Isto. 15.

³⁴⁸ Isto. 17-18.

“poglavlju I – Osnivanje Federacije, član 1, stav 1, umjesto riječi ‘Bošnjaci i Hrvati’ treba da stoje riječi ‘Bošnjaci, Hrvati i Srbi.’” U Obrazloženju tom prijedlogu stoji: “Skupština građana srpske nacionalnosti je potvrdila već iskazano opredjeljenje Srpskog konsultacionog vijeća da Republika Bosna i Hercegovina treba da bude utvrđena na način kako je to utvrđeno Platformom Predsjedništva R BiH iz jula 1992. godine. (...) potpuno jasno i nedvosmisleno je izražen stav da se u svakom dijelu Republike Bosne i Hercegovine, kao jedinstvene i suverene države mora ostvariti puna nacionalna ravnopravnost svih njenih građana. Ukoliko bi se prihvatilo rješenje iz Prijedloga ustava, to bi značilo legaliziranje načela da jedan narod u okviru iste države na jednom dijelu njene teritorije može biti konstitutivan, a na drugom ne. Skupština je odlučna u stavu da su Bošnjaci, Srbi i Hrvati konstitutivni narodi na svakom pedlju teritorije naše zemlje.”³⁴⁹

Druga Skupština građana srpske nacionalnosti održana je u aprilu 1995. godine,³⁵⁰ na kojoj je sudjelovalo preko 400 delegata. Usvojeni su: Deklaracija o miru i ustrojstvu R BiH (prema Pejanovićevim riječima, Deklaracija definira stavove SGV-a po ova dva pitanja, iznosi ideju prema kojoj Bosnu i Hercegovinu čine njeni građani i tri njena ravnopravna naroda te da je federalno ustrojstvo optimalno za Bosnu i Hercegovinu, unutrašnja organizacija bila bi kantonalna odnosno regionalna, zajednice bi bile zasnovane na kulturnom, historijskom, ekonomskom, geografskom i saobraćajnom kriteriju, kao i na etničkom, ali ne prvenstveno na etničkom kriteriju); zatim Deklaracija o ostvarivanju ljudskih prava u BiH (u kojoj se postavlja zahtjev da se u BiH razvijaju institucije koje bi radile na osiguranju zaštite ljudskih prava – što će započeti s radom 1997. godine u vidu biroa za zaštitu ljudskih prava) i Proglas srpskom narodu i pismo šefovima članica Kontakt skupine. U vrijeme priprema ove Skupštine delegacija SGV-a je putovala u Beograd gdje je naišla na veliki interes nezavisnih medija i opozicije, a ostvarena je posjeta i Srpskoj pravoslavnoj crkvi i patrijarhu Pavlu.³⁵¹

U uvodnom referatu, Mirko Pejanović istakao je kako je započelo ostvarivanje ideje Federacije kao projekta mira i realne perspektive za postizanje mira na cijeloj teritoriji Republike, kao učvršćena nada ljudi za mogućnost

³⁴⁹ Isto. 1999. 296-297.

³⁵⁰ “Dokumenti druge skupštine građana srpske nacionalnosti”. 1995. 5.

³⁵¹ Pejanović M. 1994. 258-260.

reintegracije Bosne i Hercegovine na principu ravnopravnosti svih građana i svih naroda koji žive u ovoj zemlji,³⁵² i naglasio da postoje problemi za ostvarivanje ljudskih prava u svim sredinama gdje je jedna etnička skupina u većini.³⁵³ Prema Pejanovićevim riječima, mirovno rješenje Kontaktne grupe je kompromisno te da bi, kao ravnopravni subjekt u pregovore s međunarodnom zajednicom trebalo uključiti i Srpsko građansko vijeće.³⁵⁴ Za temu ovoga rada bitni su član 7. i 8. Deklaracije o miru i ustrojstvu Republike Bosne i Hercegovine, u kojima se smatra da “Mirovno rješenje treba da projektuje Republiku Bosnu i Hercegovinu kao složenu federativnu državu, čije se jedinice formiraju na geografskim, ekonomskim, kulturnim, etničkim i drugim principima (...) uz najviši stupanj razvoja lokalne samouprave”, a nadležnosti republike “moraju se utvrditi kao minimum funkcija moderne, suverene države u oblastima međunarodnih odnosa, odbrane, monetarnog sistema, te zaštite ljudskih prava i sloboda”.³⁵⁵

U julu 1995. godine SGV BiH Sarajevo objavilo je dokument od deset tačaka, pod naslovom “Osnovni programski stavovi Vijeća o mirovnom političkom rješenju bosanskohercegovačkih pitanja”, u kojem stoji da se kao pokret patriotski i demokratski opredjeljenih bosanskih Srba zalaže i bori za: 1.) zaustavljenje agresije i rata i postizanje pravednog i trajnog mira i u tom cilju podržava se plan Kontakt grupe, zahtjeva se međunarodno priznanje svih država nastalih na području bivše SFRJ u granicama iz 1990. godine; zalaže se za jačanje međunarodno-pravnog i ukupnog međunarodnog položaja RBiH kao nezavisne i suverene članice međunarodne zajednice i Ujedinjenih naroda. 2.) obezbjeđenje i garantovanje osnovnih i ljudskih i građanskih prava i sloboda neovisno od nacionalne, etičke, vjerske, političke, socijalne i svake druge pripadnosti. 3.) suverenu Republiku Bosnu i Hercegovinu u međunarodno priznatim granicama što treba da garantuje međunarodna zajednica određenim mehanizmima UN i EU. 4.) za demokratsko i federativno uređenje države BiH koja će garantovati jedinstvo sistema i vladavinu prava, jednakost

³⁵² “Dokumenti druge skupštine građana srpske nacionalnosti”. 1995. 7.

³⁵³ Isto. 8.

³⁵⁴ Isto. 13.

³⁵⁵ Isto. 70. Prema ovome se putem Deklaracije samo savjetuje potencijalni republički ustroj, a SGV o tome ne odlučuje, već ukazuje na postojeće probleme i tumači donesene odluke međunarodne zajednice.

i ravnopravnost njenim konstitutivnim narodima – Srbima, Bošnjacima i Hrvatima i svim građanima koji u njoj žive i obezbijediti savremeno organizovanu i efikasnu državu uz najviši stepen lokalne samouprave, i u tom cilju se: “podržavaju Vašingtonski sporazumi i Federacija BiH do postizanja konačnog mirovnog rješenja, insistira na usvajanju predloženog Amandmana na Ustav Federacije kojim se priznaje konstitutivnost srpskog naroda (kao prelazno rješenje do donošenja novog ustava RBiH), za srpski narod u BiH traži jednakost u pravima i ustavnom položaju. Vijeće smatra da je najbolje rješenje kantonalna organizacija i federativno ustrojstvo s primjenom principa pariteta i konsenzusa u federativnim organima. 5.) ubrzano uključivanje Republike BiH u evropske demokratske tokove i organizacije; Vijeće se zalaže za otvaranje postupka izvanrednog prijema RBiH u EU sa ciljevima: mir u BiH, povratak izbjeglica, ekonomska obnova, kolektivna bezbjednost u okviru ‘Partnerstva za mir.’” 6.) za obnovu zajedničkog života u multinacionalnoj, multireligijskoj i multikulturnoj zajedničkoj državi. 7.) “Za iznalaženje prelaznog rješenja za Sarajevo koje će obezbijediti jedinstvo i nedjeljivost grada i njegovu međunarodno pravnu zaštitu (protektorat UN)”³⁵⁶

Srpsko građansko vijeće je u svom djelovanju u ovom razdoblju bilo politička alternativa Srpskoj demokratskoj stranci, na čijem je čelu bio Radovan Karadžić, u tom je djelovanju etničkom principu nominalno suprotstavljala građanski princip.

Hrvatsko društvo za znanost u umjetnost

Hrvatsko društvo za znanost i umjetnost (HDZU) osnovano je 18. decembra 1993. godine u Sarajevu kao “asocijacija znanstvenih djelatnika Hrvata u BiH, čiji je zadatak da znanstveno istražuju povijest i praksu i time pripomognu razvoju znanosti Hrvata (...)”³⁵⁷ Tog je dana u Sarajevu, u prijedopodnevni satima, u prostorijama Vrhbosanske bogoslovije, održana Prva osnivačka (konstituirajuća) Skupština HDZU-a, na koju se odazvalo dvadesetsedmoro od trideset pet budućih članova koji su pozvani na Skupštinu.³⁵⁸

³⁵⁶ Pejanović M. 1994. 298.

³⁵⁷ Bevanda M. 2003. 5.; Statut HDZU, Svrha i ciljevi društva, Čl. 10. 28. “Društvo organizira i promiče razvitak znanosti i umjetnosti u Hrvata. Društvo organizira naročito znanstvenu i umjetničku djelatnost radi razvitka podmlatka u ovim oblastima (...)”.

³⁵⁸ To su bili: Franko Cetinić, Zdravko Milošević, Vlasta Žuljić, Nikola Filipović, Ante Nevje-

Od 13. oktobra 1995. godine djeluje i podružnica HDZU-a u Mostaru, kada je održana konstituirajuća sjednica, kao sastavnog dijela HDZU-a u Sarajevu, čiji su ciljevi bili identični i usklađeni.³⁵⁹ Prema Statutu Društva, koji je usvojen 21. decembra 1996. godine, HDZU je izvanstranačka organizacija registrirana kao samostalno udruženje građana,³⁶⁰ na čijim se susretima afirmirao “mir, promovirala sloboda, istina, ravnopravnost naroda i građana”.³⁶¹ Međutim, Društvo je imalo isključivo jednonacionalni predznak i karakter, kao što je definirano u Statutu, članakom 2: “Društvo je znanstvena i umjetnička ustanova Hrvata u Federaciji BiH”; zatim članak 3: “Društvo djeluje na cijelom teritoriju Federacije BiH i Bosne i Hercegovine, a njegova djelatnost je od osobite važnosti za Hrvate na području njegova djelovanja”. Svakako, zanimljiv je članak 8. Statuta koji govori o obilježjima Društva: “Znak Društva je okruglog oblika sa, u sredini koso poredanih u četiri reda devet nejednakih kockica, i to pet crnih i četiri crvene”. Društvo je izdavalo časopis *Radovi HDZU*, a prvi broj je štampan za 1993. godinu. Glavni i odgovorni urednik časopisa bio je medievalista, prof dr. Marko Šunjić, a uredničko vijeće činili su: Marko Šunjić, Marko Beroš, Mirko Grujić, Željko Ivanković i Marko Josipović i do 1996. godine uredili su četiri broja.³⁶² Od kraja 1994. godine Društvo organizira znanstvene skupove. Tako je od 19-22. decembra 1994. godine održan znanstveni skup u Neumu na temu “Hrvati u Bosni i Hercegovini – ciljevi i mogućnosti”, na kojem je izloženo gotovo stotinu referata, a objavljen je i zbornik. Pored HDZU-a, suorganizatori su bili: Sveučilište u Mostaru i časopis *Hrvatska budućnica*. Nepunu godinu dana nakon ovog skupa, u Sarajevu je 9. decembra 1995.,

stić, Ante Milanović, Krešimir Papić, Marija Filipović-Pankčić, Ljerka Babić, Ivan Cvitković, Josip Baotić, Željko Ivanković, Marko Beroš, Čedemil Šilić, Ljubo Šimić, Nikola Barbarić, Jozo Bakalar, Veljko Paškvalin, Marko Šunjić, Šimun Šonje, Milenko Vranešić, Nada Bašić, Vladimir Miličević, Petar Vidić, Zvonimir Radeljković i Tomislav Išek. Opširnije vidi: Bevanda M. 2003. 9.

³⁵⁹ Isto. 67.

³⁶⁰ Isto. 6. Vidjeti: Statut HDZU, članak 59. “Svake se godine, 5. lipnja, održava svečana sjednica Skupštine. Taj dan se proglašava Danom Društva. (Tog je dana 1993. godine osnovano Hrvatsko društvo za znanost i umjetnost u Sarajevu, ali nije imalo svojstvo pravne osobe. Osnivač je bio HKD Napredak u Sarajevu.) Vidi: Bevanda M. 2003. 32.

³⁶¹ Bevanda M. 2003. 3.

³⁶² Stalne rubrike u časopisu *Radovi* bile su: Rasprave i članci, ocjene i prikazi i rubrika “Iz društva” u kojoj su između ostalog objavljivani životopisi redovitih članova ovog društva.

održana Svečana akademija u povodu 90-te obljetnice od smrti fra Grge Martića i 20-ta obljetnica od smrti Ive Andrića. Održan je i skup na temu “Hrvati u Sarajevu”, a uvodni referat podnio je Mladen Bevanda pod naslovom “Jednakost ili podređenost”. Početkom marta 1996. godine u Sarajevu HDZU je organizirao znanstveni skup pod naslovom “Hrvati u Sarajevu – Kultura”, u okviru kojeg je održana javna rasprava na temu “Sadašnje i buduće institucije, organizacije i društva kulture, znanosti umjetnosti i informiranja u Federaciji, i u Bosni i Hercegovini.” Pod pokroviteljstvom Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, HDZU je 28. maja 1996. u Sarajevu organizirao skup na temu “Jugoistočna Evropa u XX. stoljeću”.³⁶³ Nakon održavanja okruglog stola “Hrvati u Sarajevu”, 9. decembra 1995. godine, HDZU je izdao priopćenje u kojem sudionici “(...) iskreno podržavaju Federaciju BiH i njezino što čvršće i postojanije povezivanje s Republikom Hrvatskom. Federacija BiH se razumijeva kao okvir za optimalan razvoj svakog naroda, poštivanje građanskih prava i sloboda sukladno najvišim standardima, sve na načelima pune jednakosti, dakle bez majorizacije i bilo čije dominacije i prevlasti jednonacionalne birokracije. (...) Očekuje se i od Kontaktne skupine i prijatelja Federacije BiH još više nastojanja i oko Sarajeva kao središta Federacije BiH kako bi se u njemu osigurala puna jednakopravnost svih konstitutivnih naroda. (...) Sudionici su ‘stola’ saglasni da ni u jednom razdoblju novije povijesti grada nije bio manji politički utjecaj Hrvata i njihovo sudjelovanje u zakonodavnoj, sudskoj i izvršnoj vlasti u gradu i njegovim općinama”. U ovom je Priopćenju postavljen i “zahtjev za osnutak novih općina na području grada kako bi i Hrvati ostvarili svoju konstitutivnost, kako bi se ustrojila lokalna uprava i samouprava, izgradili mehanizmi bolje zaštite građana i time zaustavio odlazak Hrvata, a Sarajevo sačuvalo svoje multinacionalno obilježje koje resi sve otvorene gradove. Prijedlog je da se upravljanje gradom ostvaruje na temelju paritetne zastupljenosti, a na općinskoj razini reciprocitetom”.³⁶⁴ Dalje, izneseni su zahtjevi za obnavljanjem HVO brigade *Kralj Tvrtko* te se predlaže da ako se za to odluče “hrvatski mladići služe svoj vojni rok u postrojbama HVO-a”. Od gradskih se vlasti traži i nesmetano opskrbljivanje “i onim artiklima koji su tradicionalno u prehrani hrvatskog naroda”.³⁶⁵

³⁶³ Bevanda M. 2003. 45-46.

³⁶⁴ Isto. 54-55.

³⁶⁵ Isto. 56.

U objavljenom priopćenju nakon okruglog stola o kulturi Hrvata u Sarajevu, održanog 2. marta 1996. godine, ističe se da institucije, organizacije i društva kulture, znanosti, umjetnosti i informiranja u Federaciji Bosne i Hercegovine “još nemaju jasan odnos odgovarajućih čimbenika Federacije i Republike Bosne i Hercegovine o svom ustrojstvu prema Daytonskom i inim sporazumima, te ga je potrebno čim prije odrediti (...)”.³⁶⁶ Nakon sastanka, 20. marta 1996. godine, na kojem je HDZU razmatralo i aktualna pitanja političkog ustroja Sarajeva – glavnog središta federacije Hrvata i Bošnjaka-muslimana, izdato je priopćenje za javnost u kojem stoji da se “ne može prihvatiti namjera da samo jedan narod, jedna stranka, upravlja i koristi ta zajednička dobra” – misli se na javne ustanove, državne, kulturne, gospodarske, školske, vjerske i ostale institucije. Dalje, u priopćenju se navodi da se odluke i sporazumi o državnim pitanjima “za federalne partnere moraju (se) donositi konsenzusom legitimnih predstavnika konstitutivnih naroda”, i da se u “glavnom gradu Federacije BiH odluke donose konsezusom i vlast uspostavlja na paritetu”, za što predlažu model Bruxellesa, “koji je svoj politički ustroj utemeljio na dvodomnoj skupštini, dvodomnom modelu zakonodavne i druge vlasti”.³⁶⁷ Također, HDZU izrazio je protest protiv “nepromišljene, vrlo štetne i provokativne odluke po kojoj se Sarajevo uređuje kao jednonacionalna županija”. Na kraju priopćenja se konstatira, da u “(...) ovom, za hrvatski narod odsudnom, trenutku svesrdno se podupiru njegovi legitimni dužnosnici i politički zastupnici u obrani i promicanju hrvatskog interesa i sve ono što konkretnim djelima i inicijativama čine na implementaciji Federacije BiH”.³⁶⁸

Posljednje priopćenje HDZU-a za javnost, koje ulazi u vremenski okvir ovog rada, izdato je nakon javne tribine u Neumu, 7. septembra 1996. godine, pod radnim naslovom “Bosanskohercegovačka jezična lutanja – putevi i stranputice”. Naime, od 4. do 8. septembra, HDZU je bilo gost Ministarstva za društvene djelatnosti Hrvatske Republike Herceg-Bosne i Sveučilišta u Mostaru. U priopćenju “ističu značaj političkog ustroja Federacije BiH kao zajednice slobodnih i jednakopravnih naroda sukladno dosljednoj provedbi daytonskog sporazuma”. Zalažu se za “hrvatske nacionalne (...) ustanove i institucije, a one zajedničke treba osnivati i izgrađivati na temelju dogovora i

³⁶⁶ Isto. 57.

³⁶⁷ Isto. 59.

³⁶⁸ Isto.

interesa jednakopravnosti naroda”. Također, smatraju da je povijesna potreba da “svaka Hrvatica i svaki Hrvat izađu na izbore u BiH i na taj način svojim glasovima pridonesu političko-administrativnom ustroju BiH”.

Srpski intelektualni forum

Srpski intelektualni forum osnovan je u Banja Luci, u junu 1995. godine, kao udruženje građana, koje je okupljalo od 60 do 70 članova srpske nacionalnosti, stranački neaktivnih intelektualaca, uglavnom stručnjaka iz oblasti ekonomije.³⁶⁹ Njegovo formiranje nastalo je kao izravna posljedica uklanjanja Republike Srpske Krajine s političke scene. Prije svega, Forum je konstituiran sa svrhom i zadatkom pripremanja delegacije Republike Srpske i sudjelovanja u zajedničkim pripremama jugoslavenske delegacije za međunarodne mirovne pregovore. Forum je osnovan s ciljem da na životu održi Republiku Srpsku – čije postojanje je tada bilo ugroženo naročito u vojnom, ali i u političkom pogledu.³⁷⁰ U vrijeme svog stvaranja, Srpski intelektualni forum je nastojao posredovati prilikom prevazilaženja neslaganja između vojnog i civilnog vrha u Republici Srpskoj, tj. da se stvori “jedna konzistentna politika” kako bi se odbranila Krajina. Stvaranjem jedinstva s političkom tvorevinom, koja se ubrzano raspadala i nestajala, Republikom Srpskom Krajinom, bio je jedan od ciljeva Foruma, ali ne i primarni, i ne takav da ga je trebalo pokušati dostići pod svaku cijenu.³⁷¹ O ciljevima Srpskog intelektualnog foruma govorio je Mladen Ivanić, tada njegov predsjednik, a kao prvi cilj konstituiranja ovog udruženja naveo je potrebu za prisustvom stručnih ljudi na političkoj i intelektualnoj javnoj sceni Republike Srpske. Svrha postojanja *Foruma* bila je da se: “(...) stvore i razviju novi demokratski oblici i sadržaj komunikacije unutar srpskog naroda koji do sada nisu bili prisutni i priznati kao legitimni u našem političkom sistemu i na ovim prostorima”. Treći cilj bilo je povezivanje “sa sličnim institucijama i udruženjima u Srbiji, ali i u svijetu, posebno tamo gdje živi

³⁶⁹ Ime upućuje na pokušaj okupljanja “srpske inteligencije” te je Forum trebao djelovati kao srpska nacionalna organizacija. Vidi: Nagradić S. “Puške u soške – pamet u glavu!” *Novi prelom*, Banja Luka, maj-juni 1996. 6-7.

³⁷⁰ Janušić A. “Mogu li Srbi biti Janezi?” *Novi prelom*, Banja Luka, decembar 1995. 10-11. “Forum je tražio od civilnih struktura vlasti i vojnih organa da se koordinacija političkih i vojnih, i svih drugih relevantnih događanja u Krajini – uskladi, jer (...) je bilo došlo do sukoba i razmimoilaženja između političkog i vojnog vrha”.

³⁷¹ Isto.

srpski narod”. U sklopu ostvarivanja ovoga cilja, Forum je ostvario određene kontakte sa Srpskom akademijom nauka i umetnosti, i sa “nekim organizacijama i institucijama srpskog naroda koji živi u inostranstvu”.³⁷² Prema riječima Duška Jakšića, direktora Ekonomskog instituta u Banja Luci, a ujedno i člana Foruma, teritorijalne mape koje su oni izradili u ovom udruženju ponudili su delegacijama RS-a i SRJ na razmatranje, nakon što je aktiviran plan Kontaktne skupine,³⁷³ sadržavale su tri kriterija: prvi, je bio insistiranje na kompaktnom isključivo *srpskom* jednoetničkom prostoru i teritorijalnom omjeru koji za Republiku Srpsku predviđa 49 odsto teritorije Bosne i Hercegovine; drugi, da ta teritorija bude srazmjerna, tako da bi otprilike dvije trećine stanovništva Republike Srpske bilo “razmješteno” na zapadnom dijelu *srpske* teritorije (na oko 15.000 km²), a jedna trećina “na istočnom dijelu države” (na oko 10.000 km²); a treći kriterij zahtijeva jednu logičnu graničnu liniju između dvije teritorije, koja bi trebala biti pravedna, slijediti prirodne tokove rijeka i biti što je moguće kraća.³⁷⁴ Ovakvom mapom delegacijama su uspjeli ponuditi jednu opciju prema kojoj je granica između Republike Srpske i Federacije BiH bila kraća za otprilike 40% u odnosu na dejtonsko razgraničenje (kojim je ova granica dugačka oko 2.000 kilometara), a u teritorijalnom pogledu nastojao se dobiti neophodni, vitalni, kvalitetni kontinuitet prostora. U ovom smislu Forum je predložio da se u pregovorima ustupi određeni teritorij u Krajini da bi se proširio koridor u Posavini. Ovaj prijedlog je imao i saglasnost tadašnjeg predsjednika Republike Srbije, Slobodana Miloševića,³⁷⁵ a postojao je konsensus i među vojnim vrhom i političkim vodstvom Republike Srpske prema ovom prijedlogu. Međutim, prema mišljenju Jakšića, nedovoljno čvrst i nejasan stav poslanika Narodne skupštine RS-a doprinio je da prijedlog ne prođe dalje i bude predstavljen na međunarodnim pregovorima. Prema tekstu intervjua iz decembra 1995. godine, Jakšić govori isključivo o perspektivi Republike Srpske, njenom mogućem povezivanju sa Saveznom Republikom Jugoslavijom u kreiranju jedne državne cjeline, izražavajući mišljenje da u poređenju sa “m/h

³⁷² Nagradić S. “Puške u soške – pamet u glavu!” *Novi prelom*, Banja Luka, maj-juni 1996. 6-7.

³⁷³ Mape su ponuđene na razmatranje dvjema delegacijama: delegaciji RS-a i delegaciji SRJ.

³⁷⁴ Janušić A. “Mogu li Srbi biti Janezi?” *Novi prelom*, Banja Luka, decembar 1995. 10-11.

³⁷⁵ Isto. “Kod Miloševića smo razmatrali taj prijedlog mape, i spoznali da postoji saglasnost i volja za prihvatanje takvog prijedloga. Tako smo došli do stava da se srpska država napravi na srpskim etničkim prostorima”.

federacijom”, Republika Srpska, unatoč tome što je izgubila velike resurse, ima određene prednosti. Jakšić je bio uvjeren da: “Mi kao republika, odnosno država, imamo sada bitno novu poziciju. Imamo mi SR Jugoslaviju. Dobrim i pametnim ponašanjem i radom, kako bismo izvukli maksimum iz onoga čime raspolažemo, i uz pomoć SR Jugoslavije koja se ne smije poreći, i koje mora da bude – mi imamo, ipak, dobru razvojnu perspektivu. Mislim da SR Jugoslavija ima veoma dobru perspektivu, i po meni je najperspektivnija država na Balkanu. Dakle, u ‘priključku’ s njima, ali ni jednog momenta da im ne budemo na teret – imamo priliku za ulazak u krug srednje razvijenih zemalja Evrope. To će daleko teže poći za rukom m/h federaciji, mada ne poričem prednost i perspektive koje ima Hrvatska, na primjer (...)”³⁷⁶ Zatim, nastavlja: “Jer, mi imamo sve šanse da budemo iznad njih u ekonomskom smislu. Međutim, mi ćemo težiti da idemo dalje, do krajnjeg cilja. Taj krajnji cilj je zajednička država sa ostalim srpskim narodom”³⁷⁷ Osim ovoga, potrebno je istaći još jednu misao i ideju dr. Jakšića i Srpskog intelektualnog foruma: “Prilika je sada da se iz temelja preuredi političko-prostorna organizacija Republike Srpske. Nama je sada stvarno prilika da napravimo skoncentrisana naselja duž naše granice. Tako bi, na primjer, trebalo da se pojave nove opštine – Stanari kod Doboja, opština Moslovar, opština Gornji Ribnik i tako dalje. Na taj bi se način postiglo to da ti ljudi u tim novim naseljima budu granični bedem, ali ne prepušteni sami sebi”³⁷⁸ Na pitanje novinara o reintegraciji dva entiteta i mogućoj perspektivi Republike Srpske i “Muslimansko-Hrvatske Federacije”, Mladen Ivanić je izrazio uvjerenje “da se buduća Bosna i Hercegovina politički mora graditi i razvijati kao zbir dva entiteta. (...) Ako u takvom obliku zaživi – kao zbir dva entiteta – onda će vrijeme, okolnosti, istorija i drugi činioci pokazati kako će se ona dalje razvijati. Sada je bitno napraviti pauzu i ne stvoriti povod novim ratnim sukobima, ne uzrokovati nove patnje (...)”³⁷⁹ Ivanić je iskazao i mišljenje kako ne vidi veliku zavisnost privrede dvaju entiteta budući je čitava privreda Bosne i Hercegovine bila ranije usmjerena na trižište jugoslavenskih republika, pa je već raspadom Jugoslavije došlo do poremećaja strukture bo-

³⁷⁶ Isto.

³⁷⁷ Isto.

³⁷⁸ Isto.

³⁷⁹ Nagradić A. “Puške u soške – pamet u glavu!” *Novi prelom*, Banja Luka, maj-juni 1996. 6-7.

sanskohercegovačke privrede. Pažnju svakako izaziva pitanje novinara koje se odnosi na problem prehrane stanovništva RS-a, a koje Ivanić vidi u “činjenici da nemamo većih urbanih centara, izuzev Banja Luke, i što je gotovo svo naše stanovništvo, u principu smješteno negdje između sela i grada”.³⁸⁰ Međutim, u aprilu 1996. godine, procjene Srpskog intelektualnog foruma značajno se razlikuju od onih iznesenih u već spomenutim intervjuima.³⁸¹ Prema tim procjenama, Republika Srpska je tokom ratnog perioda ostala bez 100.000 radnih mjesta, zatim je ocijenjeno teško stanje u privredi, pad proizvodnje te “zaoštravanje uslova privređivanja”, a posebno je konstatirano “da nije došlo do kvalitetnih i značajnih izvoznih poslova, a razlog takvog stanja leži u činjenici o nedovoljno jasnom odnosu državnih organa RS-a prema provođenju Dejtonskog sporazuma, što povlači izolaciju, kako u redovnim poslovnim transakcijama, tako i u procesima kreditiranja obnove”. Stoga, Forum je predložio da se ukine zakon koji nalaže poslovanje privrede u ratnim uvjetima, zatim, preispitivanje javne potrošnje te dao podršku svim državnim organima “koji ohrabruju uključivanje RS u međunarodnu zajednicu”.³⁸²

Zaključna razmatranja

Krajem 80-ih i početkom 90-ih godina 20. stoljeća došlo je do pluralizacije i svojevrsne liberalizacije stranačkog života u Bosni i Hercegovini, a time i do pojave prvih institucionaliziranih intelektualnih krugova, koji su djelovali na osnovu statuta, manifesta i koji su imali svoje ciljeve, zadatke, planove, a mnogi su svoj status pravno-zakonski regulirali i bili registrirani kod nadležnih institucija Bosne i Hercegovine. U ovom radu smo predstavili djelovanje intelektualnih krugova u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine i njihovu političku percepciju Bosne i Hercegovine. U naznačenom periodu institucionalizirani intelektualni krugovi djelovali su kao *akcija*, prije rata i agresije na Bosnu i Hercegovinu, intelektualci koji su svojim dugogodišnjim djelovanjem stvorili povoljan ambijent, socijalnu klimu koja opravdava mržnju, nasilje i ubistva; te kao *reakcija* na agresiju, na ratna i dnevno-političkih

³⁸⁰ Isto.

³⁸¹ Smatram da je ovaj politički potez samo dokaz tome da se radi o javnoj kritici vlasti RS-a u borbi za političke funkcije i položaje.

³⁸² Vidović M. “Srpski intelektualni forum. Zdrava ekonomija kao potreba”. *Novi prelom*, Banja Luka, april 1996. 6.

zbivanja, a kao potpora i zagovornik određene političke opcije, odnosno kao njihova opozicija. Pomoću Maleševićeve interpretacije Gramscijeve i Baumannove teorije o intelektualcima moguće je u ovom razdoblju uspješno izdvojiti različite grupe i tipove intelektualnih krugova u Bosni i Hercegovini. Periodizacijsko razdoblje koje je obuhvaćeno ovim radom možemo okarakterizirati kao razdoblje “zgnusnute historije”. Tada su u Bosni i Hercegovini bili u optičaju brojni mirovni prijedlozi i pregovori, od Cutileirovog posredovanja u osam “rundi”, mirovnog plana Vancea i Owena, potom Owena i Stoltenberga, preko sporazuma iz Washingtona, posredovanja Kontaktne skupine do Daytonskog mirovnog sporazuma na koje intelektualni krugovi nisu imali gotovo nikakav direktni utjecaj. Do samog rasplamsavanja rata na prostoru Bosne i Hercegovine nekoliko je *ad hoc* okupljenih skupina intelektualaca apeliralo na političke elite u pokušaju da se stradanja zaustave i da se odustane od pogubnih političkih rješenja. Međutim, ovi su apeli ostali bez odgovarajućih odgovora. Premještanjem ratnih operacija iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu, primjetna su dva međusobno povezana procesa: pokreće se institucionalno djelovanje intelektualaca na nacionalnoj bazi, ali istodobno dolazi do spoznaje da je svako djelovanje intelektualaca koje za cilj ima zaustavljanje rata i očuvanje bića Bosne i Hercegovine – zakašnjelo, a njihovo djelovanje svedeno na savjetodavnu ulogu kod razmatranja odluka koje je donosila međunarodna zajednica u vidu mirovnih planova za Bosnu i Hercegovinu. U radu je posebno istaknuta uloga intelektualnih krugova čije su ideje i stavovi bili prihvaćeni od bosanskohercegovačke političke elite, razmatrani od međunarodnih faktora koji su, na karju, u procesu donošenja mirovnih planova imali završnu riječ i odlučujuću ulogu.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Neobjavljeni izvori:

- Dostava naredbe dj. broj 02-77/92. Hrvatska zajednica Herceg-Bosna, Hrvatsko vijeće obrane, Općinski stožer Mostar, Dj. br.: 02-77/92, 15. maj 1992.
- Magnetofonski snimak 179. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, održane 22. decembra 1992. godine.
- Magnetofonski snimak 70. sjednice Predsjedništva R BiH, održane 14. aprila 1992. godine, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine, Broj: 02-011-621/92, Državna tajna, Primjerak br. 1.
- Magnetofonski snimak 183. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine održane 11. januara 1993. godine.
- Magnetofonski snimak sa redovne sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, održane 26. novembra 1993. godine.
- Mostarsko upozorenje (1). Vijeće Muslimana Hercegovine. Mostar, 5. januar 1993. godine.
- Mostarsko upozorenje (3). Deklaracija Bošnjaka Muslimana Mostara i Hercegovine. Operativno tijelo političkih, društvenih, kulturnih, vojnih i vjerskih institucija Mostara i Hercegovine. Mostar, 1. januar 1994. godine.
- Izvod iz zapisnika, Odluka o osnivanju Vijeća Muslimana Hercegovine, 19. septembar 1992.
- Odgovor na saopštenja "Preporoda" i Regionalnog odbora SDA Hercegovine, Ko to reaguje na Rezoluciju Muslimana Hercegovine i zašto? Mostar, 24. august 1992. godine.
- Odluka o proglašenju neposredne ratne opasnosti na području općine Mostar. Republika Bosna i Hercegovina, Skupština općine Mostar, 1/92, 9. april 1992. godine.
- Priopćenje. Republika Bosna i Hercegovina, Hrvatska zajednica Herceg-Bosna, Sveučilište u Mostaru, ur. broj: 01/27, Mostar, 29. prosinaca 1992., HVO HZH-B, Ured za informiranje, Mostar.
- Proglas Muslimana Hercegovine. Mostar, 17. januar 1993. godine.
- Rezolucija Muslimana Hercegovine. Mostar, 8. august 1992.

- Stenogram sjednice Predsjedništva SR BiH, održane 4. aprila 1992. Predsjedništvo SR BiH, D.T. 01-1/91, Sarajevo, 4. april 1992.
- Zapisnik 66. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, održane 9. aprila 1992. godine. Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine, Broj: 02-011-304/92. Sarajevo, 9. april 1992.
- Zapisnik 80. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, održane 28. aprila 1992. godine. Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine, Broj: 02-011-329/92. Sarajevo, 28. april 1992.
- Zapisnik i Magnetofonski snimak 81. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, održane 4. maja 1992. godine u Sarajevu. Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine, Broj: 02-011-343/92. Sarajevo, 4. maj 1992.
- Zapisnik 78. sjednice Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, održane 25. aprila 1992. Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine, Broj: 02-011-622/92. Sarajevo, 25. april 1992.

b) Objavljeni izvori:

- Deklaracija Muslimana okruga Tuzla. u: *Zmaj od Bosne*. Tuzla, 6.7.1993. 8-9.
- Deklaracija Sabora Hrvata Bosanske Krajine i zapadne Bosne. Zagreb, 5.3.1994. u: Markešić Ivan. 2004. *Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu: u povodu desete obljetnice Hrvatskog narodnog vijeća u Bosni i Hercegovini: (1994-2004)*. Sarajevo: Hrvatsko narodno vijeće Bosne i Hercegovine, Synopsis. 422.
- Forum za etničke odnose. 1992. *Bosna i Hercegovina između rata i mira*. Grebo Zdravko i Jojić Branislava. Teze za model Ustava Republike Bosne i Hercegovine. Beograd-Sarajevo:
- ICTY. IT-99-36, Br. dok. materijala P33B. Stenografske bilješke 8. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 25. januar 1991.
- ICTY. IT-99-36-T, Br. dok. materijala P34B. Stenografske bilješke sa sastanka Kluba poslanika Srpske demokratske stranke, 28. februar 1992.
- ICTY. IT-99-36-T, Br. dok. materijala P101. Izvod iz zapisnika sa XI sjednice Skupštine Autonomne Regije Krajina, 8. januar 1992.
- ICTY. IT-99-36-T, Br. dok. materijala P118. Izvod iz zapisnika sa XIV sjednice Skupštine Autonomne Regije Krajina, 29. februar 1992.
- UNITED NATIONS, Security Council, Resolution 824 (1993), Adopted by the Security Council at its 3208th meeting, on 6 May 1993
- UNITED NATIONS, Security Council, Resolution 836 (1993), Adopted by the Security Council at its 3228th meeting, on 4 June 1993

- UNITED NATIONS, Security Council, Resolution 844 (1993), Adopted by the Security Council at its 3241st meeting, on 18 June 1993
- Zapisnik 65. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine održane 4, 5, 6. i 8. aprila 1992. Predsjedništvo Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Broj: 02-011-354/92, Sarajevo, 4, 5, 6. i 8. aprila 1992. *National Security and the Future* 7/3. 2006. Zagreb: Udruga Sv. Jurja. 125-129.

c) Objavljene zbirke dokumenata:

- *Dokumenti druge skupštine građana srpske nacionalnosti Bosne i Hercegovine*. 1995. Sarajevo: Srpsko građansko vijeće Bosne i Hercegovine.
- Bilić Ivan i Tuđman Miroslav. 2005. *Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991.-1995*. Zagreb: Udruženje Sv. Jurja.
- Lovrenović Ivan i Lucić Predrag. 2005. *Stenogrami o podjeli Bosne*. Split: Kultura&Rasvjeta – Sarajevo: Civitas.
- Petrović Vladimir. 2011. *Srpske političke elite i Vens-Ovenov plan, tom 2., stenografske beleške sa zasedanja Narodne skupštine Republike Srpske*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Sabor Hrvata BiH, bilten, Sarajevo 6. 2. 1994. u: Komšić Ivo. 2006. *Preživljena zemlja, Tko je, kada i gdje dijelio BiH*. Zagreb: Prometej. 484-511.

d) Štampa:

- *ARKzin*, Zagreb
- *Dani*, Sarajevo
- *Front slobode*, Tuzla
- *Javnost*, Sarajevo
- *Književna revija*, Sarajevo
- *Muslimanski glas*, Sarajevo
- *Narodni list hrvatske zajednice Herceg-Bosna*, Mostar
- *Novi prelom*, Banja Luka
- *Ogledalo*, Zagreb
- *Oslobođenje*, Sarajevo
- *Republika*, Beograd
- *Slobodna Bosna*, Sarajevo
- *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo

- *Vreme*, Beograd
- *Zmaj od Bosne*, Tuzla

e) Elektronska izdanja, TV emisije, internet:

- Armakolas Ioannis. 2006. *Political competition, civic politics, and war in the Bosnian model city: A study of Tuzla, 1990-1995*. doktorska disertacija. Cambridge University. Fitzwilliam College.
- Bošnjački sabor, Direktni prijenos TV BiH realiziran 29. septembra 1993. godine, od 13 sati
- <http://www.youtube.com/watch?v=qdv14WhoJ80>

LITERATURA

a) Knjige

- Begić I. Kasim. *Ratnih 1992-1994. Bosanski kudret sahat*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Begić I. Kasim. 1997. *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Bevanda Mladen. 2003. *Spomenica HDZU, 1993-2003*. Sarajevo.
- Brka Osman. 2007. *SDA – ljudi i događaji u političkom pokretu Bošnjaka*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.
- Buha Aleksa. 1996. *Argumenti za Republiku Srpsku*. Novi Sad: Matica srpska.
- Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis. 2002. *Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995*. Volume I. Washington DC.
- Hadžiosmanović Ismet. 2004. *Bošnjačko-hrvatski politički obračun*. Mostar: u izdanju autora.
- Haverić Tarik. 2006. *Ethnos i demokratija, slučaj Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Rabic.
- Kličić Smail. 2002. *Međubošnjački sukob u Cazinskoj krajini 1992.-1995. Političko-pravni aspekti nastanka i djelovanje Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna*. Bihać: Univerzitet.
- Izetbegović Alija. 2005. *Robovi biti nećemo: govori 1990-1995*. Sarajevo: OKO.
- Koljević Nikola. 2008. *Stvaranje Republike Srpske, dnevnik 1993-1995, sećanja i*

svedočenja. Beograd: Službeni glasnik.

- Komšić Ivo. 2006. *Preživljena zemlja. Tko je, kada i gdje dijelio BiH*. Zagreb: Prometej.
- Krestić Vasilije. 1995. *Srpsko pitanje danas, Drugi kongres srpskih intelektualaca, Beograd 22-23. april 1994*. Beograd: Srpski sabor, Matica Srba i iseljenika Srbije, Udruženje univerzitetskih profesora i naučnih radnika Srbije, Odbor SANU za nacionalno pitanje, Udruženje Srba iz RS Krajine i Hrvatske, Crnogorski sabor srpske sloge, Udruženje Srba iz BiH u Srbiji.
- Nikolić Kosta. 2011. *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Fond za humanitarno pravo, dokumentovanje i pamćenje.
- Markešić Ivan. 2004. *Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu: u povodu desete obljetnice Hrvatskog narodnog vijeća u Bosni i Hercegovini: (1994-2004)*. Sarajevo: Hrvatsko narodno vijeće Bosne i Hercegovine, Synopsis.
- Pejanović Mirko. 1999. *Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Petrović Vladimir. 2010. *Srpske političke elite i Vens-Ovenov plan, tom 1., stenografske beleške sa proširenih sednica Saveta za usaglašavanje stavova o državnoj politici*. Beograd. Institut za savremenu istoriju.
- *Ratni Kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca: 22. decembar 1992*. 1994. Sarajevo: Vijeće Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca.
- Ribičić Ciril. 2001. *Geneza jedne zablude, ustavnopravna analiza nastanka i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosna*. Zagreb: Jesenski i Turk, Sarajevo: Sejtarija, Idrija: Založba Bogataj.
- Živanović Milorad. 1997. *Stakleno oko*. Sarajevo: Bosanska knjiga.

b) Članci:

- Barić Nikica. 2008. “Djelovanje Vlade Srpske autonomne oblasti Krajine tijekom 1991”. *Časopis za suvremenu povijest* 1/40. Zagreb: Hrvatski institut za povijest. 65-84.
- Bjelaković Nebojša i Strazzari Francesco. 1999. “The Sack of Mostar”. *European Security* 8/2. London: Frank Cass. 73-102.
- Hadžijahić Muhamed. 1973. “Muslimanske rezolucije iz 1941. godine”. *1941. godina u istoriji naroda Bosne i Hercegovine – zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta. 275-282.
- Isaković Alija. 1993. “Naša podsjećanja i pouke”. *Tribina*. Sarajevo: Vijeće Kon-

gresa bosanskomuslimanskih intelektualaca.

- Malešević S. 2003. “Od organskih zakonodavaca do organicističkih tumača: intelektualci u Jugoslaviji i postjugoslovenskim državama”. *Reč* 70.16. Beograd: Fabrika knjiga. 33-51.
- Pejanović Mirko. 1994. “SGV i budućnost R BiH”. *Tribina XV*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.
- Šehić Zijad. 2012. “Republika Bosna i Hercegovina i međunarodna diplomatija 1993. godine”. *Radovi XVI/2*. Sarajevo: Filozofski fakultet. 369-415.
- Žunec Ozren. 2008. “Socijalna konstrukcija pobune Srba u Hrvatskoj 1990.-1995”. *Časopis za suvremenu povijest*, 1/40. Zagreb: Hrvatski institut za povijest. 33-46.

Summary

BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE POLITICAL PROJECTION OF INTELLECTUAL CIRCLES (1992-1995)

This paper considers the question of political perception of Bosnia and Herzegovina in the period from 1992 to 1995. Using Malešević's interpretation of Gramsci's and Baumann's theory of intellectuals and types of intellectuals, the author constructed a suitable model according to which he considered the activities of intellectual circles as "invisible" *interpreters, organicistic interpreters, organic interpreters to legislators* who worked on a mononational platform. After the sociological identification of intellectual circles gathered in regional centres of Bosnia and Herzegovina: Banja Luka, Mostar, Tuzla and Sarajevo, observed through the accounts of their public activities, the author stated the opinions of intellectual circles about the constitutional and territorial organization of Bosnia and Herzegovina considering and referring to the contemporary political context on a local and international level. By the end of the 1980-ies and the beginning of the 1990-ies the political party system in Bosnia and Herzegovina was pluralized and liberalized thus bringing about the emergence of first institutionalized intellectual circles. Their activities were regulated by *the statute, the manifesto* and they officially determined their *aims, objectives and plans*. Many, although not all, regulated the legal status and were registered in the competent institutions of Bosnia and Herzegovina. In this paper, we presented the activities of

intellectual circles in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995 and their political perception of Bosnia and Herzegovina. In the marked period, the institutionalized intellectual circles operated as an *action* – before the war and the aggression on Bosnia and Herzegovina, intellectuals who through their long-time work had created a favourable ambient, a social climate which justified hatred, violence and killings; and as a *reaction* to aggression, war and contemporary political events, and as support and advocator of certain political option i.e. the opposition. With the help of Malešević's interpretation of Gramsci's and Baumann's theory on intellectuals it is possible, for this period, to discern different groups and types of intellectual circles. The time frame, defined by this paper, can be characterized as a period of "condensed history". In this period peace proposals and negotiations were in force in Bosnia and Herzegovina, from Cuttler's mediation in eight "rounds", Vance – Owen Peace Plan, then the Owen – Stoltenberg Plan and the Washington Agreement, the mediation of the Contact Group to the Dayton Peace Agreement on which intellectual circles exerted almost no direct influence. Until the very outbreak of war on the territory of Bosnia and Herzegovina, several *ad hoc* gathered groups of intellectuals urged the political elites attempting to stop the sufferings and to abjure fatal political solutions. However, these appeals remained unanswered. With the transferring of war operations to the territory of Bosnia and Herzegovina, two mutually connected processes are noticed. Institutional acting of intellectuals on a national base was initiated but at the same time it became clear that all the intellectuals' activities aimed to stop the war and preserve the being of Bosnia and Herzegovina – were late and that their actions were reduced to the role of the counsellor when considering the decisions passed by the international community in the form of peace plans for Bosnia and Herzegovina. The role of intellectual circles was particularly emphasized. Their ideas and opinions were accepted by the Bosnian-Herzegovinian elite and then eventually considered by international factors that in the end, in the process of implementing peace plans had the final word and the decisive role.

Key words: Bosnia and Herzegovina, peace plan, intellectual circles, Congress of Serb Intellectuals, Democratic Forum, Muslim Association of Mostar and Herzegovina, Bosniak Assembly, Croatian National Council, Serb Civic Council, Croatian Society for Sciences and Arts, Banja Luka, Mostar, Sarajevo, Tuzla